

PRISTUP PRAVDI ZA ŽENE

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Ova publikacija je izrađena u okviru Akcionog plana Vijeća Evrope za Bosnu i Hercegovinu 2022. - 2025. u sklopu projekta "Initiative for Legal Certainty and Efficient Judiciary in Bosnia and Herzegovina - Phase III". Mišljenja iznesena u ovoj publikaciji su autorova i ne odražavaju nužno službenu politiku Vijeća Evrope.

Dozvoljena je reprodukcija izvoda (do 500 riječi), osim u komercijalne svrhe, pod uslovom da je očuvan integritet teksta, da se izvod ne koristi izvan konteksta, da ne daje nepotpune informacije niti na neki drugi način vodi čitaoca na pogrešne zaključke o njegovoj prirodi, obimu ili sadržaju teksta.

Izvor teksta je uvijek obavezano navesti na sljedeći način "© Vijeće Evrope, 2022". Sve druge zahtjeve za reprodukcije /prijevoda dijela ili cijelog teksta, treba uputiti Direktoratu za komunikacije, Vijeća Evrope (F-67075 Strasbourg Cedex ili publishing@coe.int).

Svu ostalu korespondenciju koja se odnosi na ovu publikaciju treba uputiti na adresu:
Department for the Implementation of
Human Rights, Justice and Legal
Co-operation Standards

Department for the Implementation of
Human Rights, Justice and Legal
Co-operation Standards
F-67075
Strasbourg Cedex
France

Korice, grafički dizajn i publikacija: A Dizajn

Vijeće Evrope, novembar 2023.

KURIKULUM ZA OBUKU O TEMI PRISTUP PRAVDI ZA ŽENE

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

SADRŽAJ

Kurikulum	5
Tabelarni prikaz kurikuluma.....	7
PRILOG	
Vodič za kurikulum: pristup pravdi za žene	13
I. TEMATSKA CJELINA:	
Pristup pravdi za žene	13
Rodno osjetljivi vs. rodno slijepi pristupi	14
Prepreke pravdi.....	14
Primjeri za analizu i grupnu diskusiju kojima se obrađuju konkretne prepreke u pristupu pravdi za žene:.....	16
II. TEMATSKA CJELINA:	
pravni okvir za pristup pravdi za žene (međunarodni, regionalni i nacionalni) .	22
Sistem za ljudska prava Ujedinjenih nacija	22
Sistem ljudskih prava Vijeća Evrope	25
Pregled izabrane sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava	26
Nasilje nad ženama	26
Rodna ravnopravnost.....	27
III. TEMATSKA CJELINA:	
Rodna stereotipizacija i diskriminacija po osnovu spola i roda	31
Rodna stereotipizacija	31
Obaveze države da se pozabavi rodnim stereotipima i stereotipima.....	33
Diskusija o domaćem pravno-institucionalnom okviru i praksama	38
Rodna ravnopravnost i zabrana diskriminacije na temelju spola i roda	38
IV. TEMATSKA CJELINA:	
Nasilje nad ženama	42
Razvoj doktrine pozitivnih obaveza	43
Dužna pažnja.....	43
Pristup pravnim lijekovima	43
Temeljna i efikasna istraga.....	44

Poštovanje ličnog integriteta aplikantice	44
Princip nediskriminacije.....	45
Istanbulska konvencija i pristup pravdi	45
Primjeri (ne)adekvatnog razmatranja otpora žrtava seksualnih delikata iz prakse:	48
V. TEMATSKA CJELINA:	
Promocija pristupa pravdi za žene kroz praksu sudija i tužilaca.....	51
Pravni status (locus standi)	51
Inicijalna proceduralna pitanja i istraga	52
Dokazivanje	53
Teorija slučaja i pravno obrazloženje	54
Pravni lijekovi/sredstva	55
Osuda i određivanje krivične sankcije.....	55
Rodno osjetljivi predmeti i upravljanje u sudnicama	56
Brige o sigurnosti i upravljanje rizikom	56
Planiranje sastanaka i prostora suda	57
Informisanje žrtava o njihovim pravima i uslugama podrške.....	57
Interakcije sa svjedocima i strankama u postupku.....	58
Rodna pristrasnost u pravnim postupcima.....	59
Uloga eksperata i amici curiae.....	59
VJEŽBA I	60
VJEŽBA II	64
VJEŽBA III	66
EVALUACIJA I IZLAZNO TESTIRANJE	68
Pitanja za refleksiju:	68
KORIŠTENI MATERIJALI	68
Vijeće Evrope	68
Evropski sud za ljudska prava	69
Izvori o rodnoj statistici	69
Nacionalne statistike	69
Ostalo	69
PITANJA ZA ULAZNO I IZLAZNO TESTIRANJE.....	71
ZAVRŠNI TEST: Studija slučaja	73

KURIKULUM

Kurikulum je namijenjen edukatorima/icama u oblasti upoznavanja stručnih saradnika i no-voimenovanih sudija i tužilaca sa elementima i preprekama pristupu pravdi za žene u skladu sa standardima iz Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP) i Konvencije VE o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija). Pošto je riječ o polaznicima koji dolaze sa određenim predznanjem, kurikulum predstavlja putokaz u praktičnom smislu i, stoga, sadrži, pored stručnih, i osnovne andragoško-metodološke instrukcije za provođenje edukacije.

Kada je riječ o metodama, u naprednom stepenu edukacije je neophodno služiti se nešto specifičnijim nastavnim metodama, te izbjeći klasično predavanje, a pažnju usmjeriti na analizu stvarnih slučajeva iz prakse, grupnu diskusiju, debatu, studije slučaja, demonstraciju opštih principa na konkretnom primjeru, simulaciju suđenja, provjeru znanja u formi kviza i izvođenje testova¹.

Pri izboru metoda neophodno je voditi računa i o izboru nastavnih sredstava, koja moraju biti učinkovita i svrsishodna, odnosno uočljiva, jednostavna, precizna, zanimljiva, praktična (tabla, "flip-čart", poster i grafikon, model/uzorak, TV i video, priručnik, projektor, računar i sl.).

Sa metodološko-andragoškog aspekta neophodno je ispravno planirati vrijeme namijenjeno edukaciji. Vrijeme planirano za edukaciju o ovoj temi su dva dana. Plan realizacije edukacije je mapa logičnog slijeda smjernica/koraka za edukatora/icu i njegov cilj je da se ostvari zadata edukacija. Plan mora da sadrži naziv jedinice koja se obrađuje, potrebno vrijeme za obradu, potreban materijal, aktivnosti edukatora/ice i polaznika/ca, te cilj i zadatke edukacije. Prilikom određivanja vremenskog okvira za edukaciju kako u cjelini, tako i u njenim segmentima neophodno je da edukatori/ce imaju na umu vrijeme potrebno za primjenu određenih tehnika koje je uputno koristiti², kako bi se kod polaznika/ca podstakli kognitivni procesi pam-

1 Grupna diskusija podrazumijeva iznošenje ličnih stavova prema određenoj temi analizom, ocjenom ili pregledom nastavne cjeline. Za razliku od diskusije, debata se koristi kad postoje suprotstavljeni stavovi ili više mogućih rješenja i poželjno ju je primijeniti za poboljšanje argumentacije učesnika. Studija slučaja uključuje temeljnu grupnu diskusiju o stvarnim slučajevima i zahtijeva prethodnu pripremu učesnika. Demonstracija je nastavna metoda u kojoj edukator sam provodi određenu radnju (zadatak), pokazujući polaznicima šta i kako da urade nakon čega je uputno polaznike ohrabriti da vježbaju zadatak koji je demonstriran. Simulacija je metod koji uključuje kreiranje određene zamišljene situacije s namjerom da se objasne stvarne ili moguće. Bliska simulaciji je metoda igranja uloge čija je osnovna svrha izmjena pozicije učesnika i njihovih stavova njihovim stavljanjem u različite uloge. Pod igrom kao nastavnim metodom podrazumijevamo takmičenje i/ili saradnju polaznika usmjerenu na ponavljanje i utvrđivanje nastavnog sadržaja, a može se organizovati i u formi kviza ili drugih aktivnosti u kojima postignuti rezultat zavisi od znanja stečenog na edukaciji.

2 Atentivne tehnike, tehnike opservacije, tehnike slušanja i tehnike postavljanja pitanja.

ćenja, razumijevanja, primjene, analiziranja, vrednovanja i stvaranja (kreacije)³, kao i vrijeme potrebno za provođenje anonimnih testova i/ili kviza prema logičkim cjelinama edukacije, a po okončanju edukacije i anonimne evaluacije obavljene edukacije u cjelini, te završnog testa usvojenog znanja.

Kako se ne bi desilo da polaznici edukacije imaju različite nivoe predznanja, za obuku o temi *Pristup pravdi za žene* predviđena je obaveza polaznika (prvenstveno tužilaca i sudija u krivičnim postupcima, sudija u građanskim predmetima, kao i saradnika i savjetnika) da uspješno pohađaju kurseve, uz lično prisustvo, obezbijeđene u toku prve godine (ili ekvivalentne kurseve), te dva onlajn HELP kursa o Pristupu pravdi za žene (10 sati) i Nasilju nad ženama i nasilju u porodici (12 sati) o čemu prilažu odgovarajuću potvrdu koja nije starija od četiri godine.

Imajući na umu blisku, ali, ipak, različitu profesionalnu orijentaciju polaznika (stručni saradnici, novoimenovane sudije i tužioci), potrebno je voditi računa o tome da je jedan od osnovnih ciljeva obuke ne samo stjecanje teoretskih znanja o EKLJP i ostalih relevantnih konvencija već, prvenstveno, osposobljavanje polaznika za razumijevanje koncepta „pristup pravdi za žene“, njegovih komponenti i brojnih prepreka različite prirode koje sprečavaju žene da uopšte ili efikasno pristupe pravdi/pravosuđu, te izgradnju vještina i usvajanje vrijednosti neophodnih za praktičnu primjenu tih prava u građanskom, krivičnom i upravnom postupku.

3 Pamćenje, koje određujemo kao prezentaciju prethodno stečenog znanja (prepoznavanje), razumijevanje kao mogućnost određivanja značenja izloženih pojmova obuke - usmenih, pismenih i grafičkih (interpretirati, tumačiti, klasificirati, rezimirati, zaključiti, uporediti, objasniti), primjenjivanje, koje znači da polaznik može provesti naučeno u djelo, ili koristiti određeni postupak u datoj situaciji (izvršavanje, implementacija), analiziranje, koje predstavlja mogućnost polaznika da razloži gradivo (materijale) na njegove sastavne dijelove uz razumijevanje međusobnih povezanosti tih dijelova i njihovog odnosa prema cjelini (razlikovati, organizirati, pripisati), vrednovanje (evaluacija), koje predstavlja mogućnost procjenjivanja prema određenim kriterijima ili standardima (provjeriti, kritikovati) i stvaranje koje se određuje kao mogućnost sastavljanja zadatih ili naučenih elemenata u novu koherentnu ili originalnu cjelinu (generirati, planirati, proizvesti).

Tabelarni prikaz kurikuluma

<p>Obaveza polaznika prije same obuke je da pristupe putem HELP platforme onlajn kursevima o Pristupu pravdi za žene (10 sati) i Nasilju nad ženama i nasilju u porodici (12 sati) o čemu prilažu odgovarajuću potvrdu koja nije starija od četiri godine.</p>						
<p>Prilikom slanja poziva i programa polaznicima za učeće u edukaciji potrebno je poslati upitnik (vidi obrazac u Prilogu) u kome je potrebno da naznače šta smatraju posebno značajnim u programu predviđenih oblasti edukacije, odnosno na šta misle da je potrebno posebno obratiti pažnju. Optimalan vremenski okvir potreban za edukaciju su dva dana.</p>						
Naziv sesije	Svrha i opis	Ciljevi	Ishod	Materijali	Aktivnost/Učesnici	Trajanje
Upoznavanje učesnika	Određivanje sopstvenog položaja i interesovanja u okruženju, kao i pozicioniranje u okviru grupe polaznika. Upoznavanje se vrši ličnim predstavljanjem svakog ponaosob sa navođenjem pozicije na kojoj se nalazi svaki polaznik.	Cilj je kreiranje homogene grupe sa zajedničkim interesom u okviru koje će biti moguće kreirati grupe za rad po timovima.	Polaznici su se upoznali međusobno i otklonjena je barijera i eliminisan otklon prema komuniciranju i interakciji u nepoznatom okruženju.	-	(svi učesnici)	15 minuta
Predstavljanje obuke (programa, tematskih cjelina i edukatora)	Upoznavanje polaznika sa temom i programom obuke sa tematskim cjelinama. U pozivu koji prethodi obuci uputno je navesti teme (tematske cjeline) koje će biti obrađivane i vremenski okvir trajanja obuke.	Cilj je u osnovnim crtama kreirati kako sadržinske, tako i vremenske okvire predstojeće obuke.	Polaznici imaju predstavu o tome šta i u kojem vremenu će naučiti, te kojim aktivnostima će se baviti u toku trajanja obuke.	Program obuke	(edukator)	15 minuta

Provođenje testa	Stvaranje komparativa za evaluaciju obuke. Da bi se kreirao indikator uspješnosti obuke, potrebno je provesti identičan test (sa istim pitanjima) na početku i na kraju obuke.	Test je anonimn i njegov cilj je ustanoviti kojim predznanjem o temama koje se obrađuju u toku obuke polaznici raspolažu.	Kreiran je komparativ za ocjenu uspješnosti obuke.	Obrazac testa u Prilogu	Pismeni test (edukator i polaznici)	30 minuta
Pristup pravdi za žene: uvod (kao primjer koristiti pojednostavljene presude ESLJP u odnosu na primjenu procesnih prava iz EKLJP).	Ova tematska cjelina uvodi osnovne koncepte koji bi trebali biti osnova svake obuke o poboljšanju pristupa žena pravdi. Ovi koncepti su okvir kojim bi se uvela obuka. Iako postoji preklapanje između konceptualnih pristupa, nije potrebno birati jedan od drugih.	Polaznici razmatraju uobičajene prepreke za pravdu i mogu razlikovati one koje se odnose na sve korisnike pravde, one koje pogađaju samo žene i one koje imaju posebno negativan utjecaj na žene. Dalje, polaznici treba da razumiju kako se ukrštaju pravne i institucionalne barijere i socio-ekonomske i kulturne barijere za žene.	Polaznici razumiju važnost teme pristupa pravdi za žene, kao i mogućnosti praktične primjene znanja, vještina i vrijednosti u svom profesionalnom životu. Tema gubi apstraktnost i počinje da se povezuje sa pretekama koje postoje u domaćem pravu i sistemu.	Primjeri za analizu i grupnu diskusiju (hipotetički i stvarni) Pitanja za vođenju diskusiju Relevantne statistike	- Direktno postavljane pitanja polaznicima (edukator i polaznici međusobno). - Podjela polaznika za rad u grupama. - Diskusija (edukatora i polaznika međusobno). - Obrada kraćih hipotetičkih primjera.	180 minuta

<p>Pravni okvir za pristup žena pravdi (međunarodni, regionalni i nacionalni) (kao primjer koristiti pojednostavljene i relevantne presude ESLJP navedene u Vodiču).</p>	<p>Svrha ove tematske cjeline jeste da ojača vještine praktičara u djelotvornoj primjeni međunarodnih pravnih standarda u domaćim pravnim postupcima.</p>	<p>Polaznici bi trebali naučiti kako primijeniti međunarodne standarde u svojoj redovnoj praksi radi zaštite ženskih prava. Trebali bi razumjeti koje su konvencije i međunarodni ugovori (uključujući i neobavezujuće akte) primjenjivi u specifičnim slučajevima i načinima na kojima bi omogućili njihovo primjenjivanje u pravnim slučajevima. Čak i ako su polaznici već upoznati sa međunarodnim pravnim standardima relevantnim za pitanja ženskih prava, možda ne znaju kako primijeniti ove standarde u svojoj svakodnevnoj praksi.</p>	<p>Do kraja ove sesije polaznicima će biti lakše da se pozivaju na međunarodne standarde ljudskih prava koji se odnose na žene posebno u oblastima u kojima je domaće pravo možda nepotpuno ili nedovoljno za zaštitu.</p>	<p>Primjeri relevantnih presuda ESLJP, odluka Komiteta CEDAW (sažeci i izvodi iz relevantnih presuda/odluka).</p>	<p>- Ilustracija na primjerima presuda ESLJP (edukator) uz primjenu kviz tehnike postavljanja pitanja polaznicima, pri čemu su polaznici podijeljeni u manje grupe. - Diskusija</p>	<p>180 minuta</p>
--	---	--	--	---	---	-------------------

<p>Rodna stereotipizacija i diskriminacija na osnovu spola i roda.</p>	<p>Svrha ove tematske cjeline je da obezbijedi da polaznici razumiju šta je rodna perspektiva i zašto je za tužioce i sudije korisno da primjenjuju rodnu perspektivu.</p>	<p>Kroz rad u okviru ove tematske cjeline treba da nauče kada postoje legitimni razlozi za različit tretman žena i muškaraca (u zakonu i sudskim procesima). Sesija će pomoći polaznicima da prepoznaju razliku između formalne ili pravne jednakosti (tj. onoga što piše u zakonu) i materijalne jednakosti (jednakosti rezultata i jednakih mogućnosti) – i to kako je u svrhu omogućavanja pristupa pravdi za žene pažnju potrebno posvetiti suštinskoj ravnopravnosti žena.</p>	<p>Polaznici će moći razlikovati kada i zašto je prikladno posvetiti posebnu pažnju rodnim pitanjima (i nejednakostima koje žene doživljavaju) u okviru pravnih sistema koji podržavaju principe nepristrasnosti. Razumijevanje šta je rodna perspektiva i kako je primijeniti u radu u pravnom sistemu je temelj za poboljšanje pristupa ova cjelina bi trebala pomoći polaznicima da internaliziraju šta je rodna perspektiva i da im da ohrabrenje i podsticaj da počnu mijenjati svoju praksu.</p>	<p>Primjeri za analizu i grupnu diskusiju (hipotetički i stvarni)</p>	<p>- Direktno postavljajući pitanja polaznicima (edukator i polaznici međusobno). - Podjela polaznika za rad u grupama. - Diskusija (edukator i polaznici međusobno). - Obrada kraćih hipotetičkih primjera.</p>	<p>180 minuta</p>
--	--	---	--	---	--	-------------------

Nasilje nad ženama	Ova tematska cjelina podstiče polaznike da pažljivije sagledaju prepreke pravdi sa kojima se susreću žene žrtve rodno zasnovanog nasilja (posebno nasilja u porodici). Ovu tematsku cjelinu treba povezati sa uvodnom tematskom cjelinom o preprekama pristupu pravdi za žene.	Polaznici treba bolje da razumiju kako prepreke za pravdu doprinose eliminaciji slučajeva nasilja nad ženama iz sistema (konkretno, fenomen da takvi slučajevi „ispadaju“ iz pravnog sistema kako napreduju od krivične prijave do pravosnažne presude i izricanja kazne). Polaznici treba da nauče kako radnje ili nečinjenje pravnih stručnjaka duž ovog „lanca pravde“ utječu na pristup žena pravdi, te da razmisle o tome kako standardi postavljeni u Istanbulskoj konvenciji imaju cilj da povećaju pristup žena pravdi.	Do kraja tematske cjeline se očekuje da polaznici mogu identifikovati prepreke za pravdu za žrtve nasilja nad ženama i prepoznati da su te prepreke međusobno povezane (npr. neadekvatna policijska istraga utječe na rad tužilaca; neadekvatan rad tužilaca može dovesti do oslobađajućih presuda). Polaznici bi trebali steći priznanje za svoju ulogu u pravosudnim lancima i važnost koordinisanih pristupa, kako je navedeno u Istanbulskoj konvenciji.	Primjeri za analizu i grupnu diskusiju (hipotetički i stvarni)	- Direktno postavljajući pitanja polaznicima (edukator i polaznici međusobno). - Podjela polaznika za rad u grupama. - Diskusija (edukator i polaznici međusobno). - Obrada kraćih hipotetičkih primjera. - Analiza isječaka iz obrazloženja krivičnih presuda (fokus na prepoznavanju stereotipa, razmatranju adekvatnosti krivične politike, usklađenosti domaćeg pravnog okvira sa Istanbulskom konvencijom).	180 minuta
--------------------	--	---	--	--	--	------------

Promocija pristupa pravdi za žene kroz praksu sudija i tužilaca (primjena stečenog znanja i vještina, demonstracija usvojenih vrijednosti).	Cilj ove tematske sesije je izgradnja kapaciteta tužilaca i sudija da primjenjuju "rodnu perspektivu" u svojoj svakodnevnoj praksi i da poboljšaju njihovo razumijevanje kako se neutralna pravila i politike često primjenjuju na način koji stvara prepreke ženama koje traže zaštitu i odštetu u pravnom sistemu.	Polaznik bi trebalo da stekne praksu u primjeni međunarodnih standarda koji se možda ne koriste u njihovim sudovima/tužilaštvima. Razmišljajući o međunarodnoj praksi, polaznici treba da nauče gdje međunarodno pravo nudi zaštitu za kršenje prava i standarde koji nisu uvijek obuhvaćeni domaćim pravom.	Do kraja tematske cjeline polaznici će steći uvid u relevantnost međunarodnog prava i standarda. Također će razviti vještine strukturiranja pravnih argumenata zasnovanih kako na domaćem, tako i na međunarodnom pravu u oblasti pristupa pravdi za žene.	Primjeri za analizu i grupnu diskusiju (hipotetički i stvarni).	- Direktno postavljane pitanja polaznicima (edukator i polaznici međusobno). - Podjela polaznika za rad u grupama. - Diskusija (edukator i polaznici međusobno). - Obrada tri stvarna slučaja.	180 minuta
Provođenje testa	Ponavlja se test s početka obuke, čime je kreiran komparativ obuke.	Cilj je ustanoviti napredak u obimu znanja polaznika.	Moguće je uočiti ishod obuke.	Obrazac testa u Prilogu	Pismeni test (edukator i polaznici)	30 minuta
Provođenje evaluacije od polaznika i edukatora	Svrha je ukazati na eventualne nedostatke u toku obuke i dobiti sugestije u smislu poboljšanja kvaliteta i načina obuke.	Cilj je unaprijediti naredne obuke.	Kreacija konkretnog parametra za buduće obuke iste vrste.	Obrazac u Prilogu	Pismena evaluacija (edukator i polaznici)	15 minuta
Provođenje završnog testa	Svrha je provjera znanja usvojenog tokom obuke.	Cilj je provjeriti uspješnost obuke.	Kreiran je objektivni parametar uspješnosti obuke.	Obrazac u Prilogu	Pismeni test (edukator i polaznici)	45 minuta

PRILOG

Vodič za kurikulum: pristup pravdi za žene

I. TEMATSKA CJELINA: Pristup pravdi za žene

Svrha: Ova tematska cjelina uvodi osnovne koncepte koji bi trebali biti osnova svake obuke o poboljšanju pristupa žena pravdi. Ovi koncepti su okvir kojim bi se uvela obuka. Iako postoji preklapanje između konceptualnih pristupa, nije potrebno birati jedan od drugog.

Ciljevi učenja: Polaznici razmatraju uobičajene prepreke za pravdu i mogu razlikovati one koje se odnose na sve korisnike pravde, one koje pogađaju samo žene i one koje imaju posebno negativan utjecaj na žene. Dalje, polaznici treba da razumiju kako se ukrštaju pravne i institucionalne barijere i socio-ekonomske i kulturne barijere za žene.

Očekivani ishod: Polaznici razumiju važnost teme pristupa pravdi za žene, kao i mogućnosti praktične primjene znanja, vještina i vrijednosti u svom profesionalnom životu. Tema gubi apstraktnost i počinje se povezivati sa preprekama koje postoje u domaćem pravu i sistemu.

Demokratska društva su izgrađena na poštovanju vladavine prava, koja je sama po sebi sistem neutralnih zakona koji se "jednako provode i nezavisno presuđuju". Osnovni zahtjevi vladavine prava su dobro upravljanje i "funkcionalni pravosudni sistem koji svoje dužnosti izvršava pošteno, bez pristrasnosti ili diskriminacije" i koji je dostupan svima. Konceptualizacija pristupa pravdi je evoluirala tokom vremena. Stariji pristupi su se fokusirali na sredstva kojima bi pojedinci mogli zaštititi svoja prava prema zakonu putem sudova i tribunala, a inicijative su bile usredsrijeđene na razvoj pravne pomoći i specijalizovanih i često pojednostavljenih pravnih procedura. S vremenom je pristup pravosuđu počeo da znači pristup koji se bavi osiguravanjem "da su pravni i sudski ishodi sami po sebi 'pravedni i pravični'" sa većim naglaskom na reformisanje samih pravosudnih institucija "kako bi se pojednostaviti ih i olakšati pristup njima." Koncept "pristupa pravdi" nije ograničen na efikasnost pravosudnog sistema. Obuhvaća procese kako bi se osiguralo da cijeli sistem bude *osjetljiv* i da *odgovara potrebama i stvarnosti* i žena i muškaraca i da ih osnažuje u cijelom pravosudnom lancu.

Rodno osjetljivi vs. rodno slijepi pristupi

- **Rodno osjetljiv** pristup je onaj koji pokušava da ispravi rodne nejednakosti uzimajući u obzir specifičnosti iskustava i potreba žena u muškaraca. To zahtijeva obraćanje pažnje na različite uloge i odgovornosti žena/djevojčica i muškaraca/dječaka koje su prisutne u specifičnim društvenim, kulturnim, ekonomskim i političkim kontekstima. Ovaj pristup je neophodan da bi se ženama garantovala univerzalna ljudska prava i da bi bile slobodne od diskriminacije.
- Nasuprot tome, **rodno slijepi** pristup je neuspjeh u prepoznavanju da su uloge i odgovornosti žena/djevojčica i muškaraca/dječaka "dodijeljene" njima. U svijetu u kojem se za rod vezuju nedostatak ili privilegije rodno slijepi pristup neće postići suštinu jednakost.

Osiguravanje pristupa pravdi zahtijeva saradnju između pravosudnih organa i organa za provođenje zakona, a proteže se i na administrativne institucije i institucije civilnog društva. U okviru svoje posvećenosti postizanju rodne ravnopravnosti u državama članicama, Vijeće Evrope je naglasilo činjenicu da pristup pravdi *ima rodnu dimenziju*. Kršenja ženskih prava sama po sebi ometaju rodnu ravnopravnost, ali kada je ženama uskraćen pristup pravdi kako bi reparirala kršenja ljudska prava, njima se, također, uskraćuje jednakost tretmana pred zakonom. Osiguravanje pristupa pravdi omogućava ženama da uživaju svoja prava i time doprinosi rodnoj ravnopravnosti.

Prepreke pravdi

Žene se suočavaju sa upornim nejednakostima u nacionalnim i međunarodnim pravnim sistemima. Neke od prepreka s kojima se žene suočavaju u pristupu pravdi nisu specifične za njihov spol, već ih doživljavaju šire grupe ljudi koji su marginalizirani, "koji su posebno podložni diskriminaciji i za koje je, također, manje vjerovatno da znaju svoja prava i postojeće pravne lijekove". Pravosudni sistemi imaju tendenciju da odražavaju neravnotežu moći koja je svojstvena svakom društvu i oni "jačaju privilegije i interese moćnih bilo na osnovu ekonomske klase, etničke pripadnosti, rase, religije ili spola". Pošto žene nemaju istu moć i privilegije kao muškarci, nemaju istu zaštitu zakona. Druge prepreke pravdi, međutim, utječu isključivo na žene. Žene se susreću sa preprekama u pogledu pristupa pravdi unutar i izvan pravnog sistema. Radi boljeg razumijevanja prepreka sa kojima se žene suočavaju, može biti korisno podijeliti ih na one pravne/institucionalne prirode i one socio-ekonomske i kulturne prirode.

Vrste prepreka za pristup žena pravdi

1. Pravni/institucionalni nivo:

- Diskriminatorni ili neosjetljivi pravni okviri (uključujući: zakonske odredbe koje su eksplicitno diskriminirajuće; rodno slijepa odredbe koje ne uzimaju u obzir društveni položaj žena; praznine u zakonodavstvu koje se tiču pitanja koja nesrazmjerno pogađaju žene);
- Problematično tumačenje i primjena zakona;

- Neefikasna ili problematična pravna procedura (nedostatak rodno osjetljivih procedura u pravnom sistemu);
- Loši mehanizmi odgovornosti (ova kategorija može uključivati korupciju);
- Nedovoljna zastupljenost žena među pravnim stručnjacima i profesionalcima (sutkinje, tužiteljice);
- Rodni stereotipi i pristrasnost aktera pravosuđa.

2. Društveno-ekonomski i kulturni nivoi:

- Nedostatak svijesti o nečijim zakonskim pravima i pravnim procedurama, ili o tome kako pristupiti pravnoj pomoći (što može proizaći iz rodni razlika u obrazovnim nivoima, pristupu informacijama itd.);
- Nedostatak finansijskih sredstava (uključujući sredstva za plaćanje pravnog zastupanja, pravne takse, sudske takse, prevoz do sudova, brigu o djeci itd.);
- Nejednaka raspodjela zadataka unutar porodice;
- Rodni stereotipi i kulturni stavovi.

Treba imati na umu da svi socio-ekonomski faktori potječu od nejednake raspodjele moći i resursa između žena i muškaraca. Ta nejednakost znači da prepreke koje predstavljaju izazove za svakoga ko pristupi pravdi, kao što su sudovi koji se nalaze samo u urbanim centrima, imaju veći utjecaj na žene koje imaju manje resursa na raspolaganju, naprimjer, finansijska sredstva i vrijeme potrebno za putovanje do sudova u gradu. Niži socio-ekonomski položaj žena se često pogoršava sudskim postupcima, a ne ublažava.

Rodni stereotipi na kulturnom nivou također se pojavljuju i utječu na institucionalnom nivou. Stavovi i norme o tome šta se smatra "prikladnim" za žene i muškarce mogu djelovati odvraćajuće na žene koje traže pravdu. U navedenom primjeru to je uočena neprikladnost žena koje same putuju na sudove u urbanim centrima, ili čak i tradicija da žene svoje probleme ne rješavaju na javnim forumima koristeći pravo i pravne procedure. Komitet CEDAW je upozorio da "stereotipi i rodna pristrasnost u pravosudnom sistemu imaju dalekosežne posljedice na puno uživanje žena u svojim ljudskim pravima. One ometaju pristup žena pravdi u svim oblastima prava...". Kulturno zasnovane prepreke se, također, mogu (re)producirati u zakonodavnom procesu i donošenju sudskih odluka. Teme rodni stereotipa i pravosudni pristrasnosti detaljnije su razmatrane u nastavku obuke, u okviru zasebne tematske cjeline.

Za diskusiju

Važno je da pravni stručnjaci, posebno tužioc i sudije, budu svjesni cijelog spektra prepreka sa kojima se žene susreću u pristupu pravdi, jer su mnoge međusobno povezane. Pravosudni praktičari ne mogu riješiti sve prepreke pristupa pravdi sa kojima se žene susreću. Naravno, sudije i tužioc mogu imati veći utjecaj na rješavanje barijera koje su povezane sa pravnom/institucionalnom sferom.

S druge strane, da li postoje načini na koje se djelovanjem tužilaca i sudija može ublažiti efekat barijera socio-ekonomske ili kulturne prirode? Razmotrite nekoliko pravnih/institucionalnih, kao i socio-ekonomskih ili kulturnih barijera i razgovarajte/razmislite o mogućim djelovanjima. Naprimjer, ako bi tužilaštva i sudovi proizvodili i distribuirali brošure za žene o njihovim pravima sa pojednostavljenim objašnjenjima pravnih procedura, da li bi se time riješila prepreka za pristup pravdi? Koja barijera/prepreke?

Primjeri za analizu i grupnu diskusiju kojima se obrađuju konkretne prepreke u pristupu pravdi za žene:

- Na zakonodavnom nivou barijere stvaraju **diskriminatorne odredbe u zakonodavstvu**. U nekim zemljama žene su zakonski isključene iz određenih oblika rada na osnovu stereotipnih pretpostavki o karakteristikama i ulogama žena, naprimjer, poslovi koji zahtijevaju fizičku snagu, ili uključuju rad ruku, ili poslove štetne za reproduktivnu sposobnost. Definicija određenih krivičnih djela, također, može biti problematična, kao što je slučaj silovanja u kojem je jedan od elemenata *sila*, a ne *pristanak*. Iako je jedan od načina rješavanja ovih problema izmjena zakona, pravosuđe, također, može doprinijeti uklanjanju ovih barijera. Neke od odredaba bi mogle biti osporene u postupcima protiv diskriminacije ili podnesene Ustavnom sudu. Dalje, sudije treba da tumače odredbe u skladu sa materijalnom jednakošću i međunarodnim normama (mogućnost direktne primjene EKLJP!).
- Pravnici ne primjenjuju uvijek rodnu perspektivu u svom radu. Jedna od glavnih prepreka pristupu pravdi za žene je **diskriminatorno ili rodno neosjetljivo tumačenje zakona**. Primjer rodno neosjetljivog tumačenja zakona je insistiranje na zahtjevima proporcionalnosti i neposrednosti u tumačenju samoodbrane u postupku za ubistvo nasilnog partnera, bez uzimanja u obzir specifičnosti ponašanja počiniteljke ili prethodnog iskustva kao bivše žrtve nasilja u porodici. Dalje, najbolji interes djeteta u kontekstu postupka starateljstva se često tumači kao da zahtijeva kontakt između roditelja i djeteta čak i kada postoji historija nasilja u porodici nad partnericom/majkom, a posredno i djetetom.
- **Rodno neosjetljive pravne procedure su još jedna velika prepreka za žene da pristupe pravdi**. Prvo, upitno je koliko su institucionalne i konceptualne postavke pravosudnih sistema osjetljive na žene, posebno na žrtve/preživjele rodno zasnovanog nasilja. Krivični postupci su često izuzetno traumatizirajući za žrtve, čiji se karakteri

i ponašanje često preispituju u odnosu na stereotipne pretpostavke o "idealnoj žrtvi", dok žrtve drugih krivičnih djela, uključujući i nasilno ponašanje, nisu podvrgnute istoj vrsti ispitivanja. Nemaju sve države zakonske odredbe koje imaju cilj minimiziranje traume i zaštitu privatnosti žrtava rodno zasnovanog nasilja. Postupci su često dugi, što ne samo da produžava traumu već može imati i finansijske implikacije i može biti u sukobu sa obavezama žena koje brinu o djeci. Stoga, kako bi se uskladile s međunarodnim standardima o nediskriminaciji i pristupu pravdi, države bi trebale osigurati da se postupci vode na rodno osjetljiv način pri čemu su žrtve i svjedoci zaštićeni od uznemiravanja, a da se ženskim glasovima pridaje težina. Države bi, također, trebale implementirati mehanizme kako bi osigurale da pravila o dokazima, istrage i druge pravne procedure budu nepristrasne i da ne budu pod utjecajem rodnih stereotipa ili predrasuda.

VJEŽBA: Upoznavanje polaznika sa kategorizacijom prepreka pristupu pravdi uz diskusiju o tome da li takve kategorizacije odražavaju i njihova iskustva.

Tri kategorije prepreka:

1. Prepreke koje se odnose na sve korisnike pravosuđa i sistema u širem smislu,
2. Prepreke koje disproportionalno više pogađaju žene,
3. Prepreke sa kojima se suočavaju samo žene.

Edukator može dati polaznicima otvorenu listu uobičajenih prepreka pravdi uz vođenu diskusiju o tome u koju kategoriju ih treba svrstati (kao i da li bi se konkretna prepreka koja se razmatra smatrala pravnom ili institucionalnom barijerom ili socio-ekonomskom ili kulturnom barijerom). Polaznike treba ohrabriti da analiziraju šta je sve obuhvaćeno pojedinim preprekama i zašto predstavljaju probleme, jer se često ne uklapaju u jednu kategoriju. Važnije je da polaznici razmotre šta je uključeno u svaku barijeru nego da je kategorizuju.

Primjeri prepreka pristupu pravdi

- Ograničena finansijska sredstva (dodatno, visoke advokatske naknade),
- Nedovoljna zastupljenost žena u pravnim profesionalcima,
- Diskriminatorno zakonodavstvo,
- Nepovjerenje u pravne institucije,
- Nizak nivo obrazovanja (tj. nedostatak svijesti o svojim zakonskim pravima),
- Nedostaci u zakonodavstvu (tj. kršenja ljudskih prava koja nisu riješena zakonom),
- Rodni stereotipi,
- Ograničena obuka za pravne stručnjake (naprimjer, o nasilju nad ženama),
- Status manjine,
- Infrastruktura koja je nepristupačna (tj. zgrade suda bez rampi, nedostatak materijala za slabovide i sl.),

- Korupcija (tj. nedostatak odgovornosti),
- Nejednak teret brige (npr. odgovornosti za brigu o djeci) itd.

Za daljnju diskusiju

- (a)** Koji su najčešći razlozi zbog kojih se ljudi ne obraćaju pravosudnom sistemu kada su njihova prava povrijeđena? Postoje li različiti razlozi za žene i muškarce? Koje (i) pravne i institucionalne prepreke i (ii) socio-ekonomske i kulturne barijere vidite u pravnom sistemu u kojem radite? (*Napraviti spisak.*) Gledajući ovu listu, da li su neke prepreke češće za žene, ili imaju posebno negativan utjecaj na žene? Provedite neko vrijeme dublje gledajući kako će određena oblast nejednakosti u konačnici utjecati na pristup pravdi (tj. ako žene preuzmu veći teret brige o djeci, kakav je utjecaj na: kada bi mogle ići na sud, ili se sastati s tužiocem? Odluka da se pokrene brakorazvodna parnica ili da sarađuje u procesu za nasilje u porodici?). Postoje li neke prepreke za pravdu za žene koje se češće primjećuju u krivičnim nego u građanskim predmetima? Šta je sa drugim oblastima prava (npr. upravno pravo, porodično pravo)? Razgovarajte o potencijalnim utjecajima određene barijere (tj. nedostatak "pravne pismenosti"/ znanja o nečijim pravima).
- (b)** S obzirom na različite prepreke za žene koje ste identifikovali, šta mislite da je potrebno da se ova barijera ili eliminiše ili da se barem smanji njen utjecaj (razmišljanje ili diskusija ako ste u grupnom okruženju)? Vidite li neke obrasce u vrstama odgovora koji su potrebni? Gdje vidite potencijalnu ulogu za sebe u pomaganju u ublažavanju bilo koje od ovih prepreka?

Edukator treba podstaknuti polaznike da strateški razmišljaju o tome šta bi mogli da urade kratkoročno i gdje mogu da postanu aktivniji u okviru svojih profesija u srednjem roku i da utječu na dugoročne promjene. Moglo bi biti korisno potaknuti polaznike da naprave grafikon u kojem mogu kategorizirati kratkoročne, srednjoročne i dugoročne obaveze/promjene koje mogu napraviti.

Šire određenje **pristupa pravdi obuhvata** sve elemente potrebne kako bi se zainteresovanim licima omogućilo da traže zaštitu i nadoknadu štete i da zahtijevaju da se njihova prava poštuju. Takvi elementi uključuju (a) pravni okvir koji daje sveobuhvatna i jednaka prava svim građanima u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava, (b) široku pravnu svijest i pismenost, (c) dostupnost pristupačnih i kvalitetnih sistema pravne pomoći i zastupanja, (d) mehanizme za rješavanje sporova koji su dostupni, pristupačni, blagovremeni, djelotvorni, efikasni, nepristrasni, bez korupcije i pouzdani i koji primjenjuju pravila i procese u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava i (e) dostupnost efikasnih i nepristrasnih mehanizama za izvršenje sudskih odluka.

U pristupu *zasnovanom na pravima* pristup pravdi se može nazvati: *kapacitetom nosioca dužnosti* (tj. institucija kojima su povjerena ovlaštenja i dužnost da provode pravdu) da omoguće pristup i *sposobnosti nosilaca prava* (tj. pojedinaca i entiteta koji imaju pravo da traže i dobiju pravdu) da ostvare svoja prava putem pristupa pravosudnim uslugama.

Analiza pristupa pravdi i njegovih konstitutivnih elemenata podržana pristupom zasnovanim na pravima zasniva se na razumijevanju da pojedinke imaju pravo da dobiju rješenja za svoje pritužbe putem pravosudnih institucija. U takvoj pozadini identifikujemo *elemente pravosudnog lanca koji su ključni za procjenu pristupačnosti pravosudnog sistema* kao onih koraka ili komponenti pravosudnog lanca koji najviše utječu na sposobnost/mogućnost pojedinaca da ostvare takvo pravo. Ovi elementi, kada ih nema ili kada ne funkcionišu, identifikovani su kao **glavne prepreke** pristupu pravdi, kao što kada su pravilno dizajnirani i implementirani, predstavljaju primjere *najbolje prakse koji povećavaju dostupnost pravosudnog sistema*.

Specifičnost ženskog iskustva pravde: Pravo žena i muškaraca na jednakost pred zakonom i jednak pristup mehanizmima za rješavanje sporova sadržano je u brojnim međunarodnim instrumentima koji uređuju pristup pravdi kao univerzalno ljudsko pravo i garantuju njegovo ostvarenje na načine koji obuhvataju rodno specifična iskustva pojedinke i pojedinaca. Član 2. CEDAW-a stvara obavezu za države da garantuju "efikasnu zaštitu žena od bilo kakvog akta diskriminacije" i kroz uspostavljanje "nadležnih nacionalnih sudova i drugih javnih institucija". Član 15. predviđa da su žene i muškarci jednaki pred zakonom. Konačno, niz opštih preporuka koje je izdao Komitet CEDAW-a tumače odredbe CEDAW-a kako bi dalje obavezale države da osiguraju da "sve žene imaju pristup obrazovanju i informacijama o svojim pravima, kompetentnim, rodno osjetljivim sistemima rješavanja sporova, kao i jednak pristup efikasnim pravnim lijekovima". *Opšta preporuka Komiteta CEDAW o pristupu žena pravosuđu broj 33 fokusira se na pristup žena pravdi*. U Preporuci Komitet identifikuje šest osnovnih komponenti pristupa pravdi:

- pravednost, odnosno nesmetana mogućnost žena da pristupe pravdi i traže svoja prava prema CEDAW;
- dostupnost, što podrazumijeva postojanje sudova i kvazi-sudskih tijela na cijeloj nacionalnoj teritoriji, uključujući ruralna i udaljena područja;
- adekvatnost, koja zahtijeva da svi pravosudni sistemi budu sigurni, pristupačni, fizički dostupni ženama i prilagođeni i primjereni potrebama žena;
- dobar kvalitet, koji uključuje elemente kao što su kompetentnost, efikasnost, nezavisnost, nepristrasnost i pravovremenost, između ostalog;
- obezbjeđivanje održivih i smislenih pravnih lijekova;
- odgovornost pravosudnog(ih) sistema(a).

VJEŽBA: Šta znači pristup pravdi za žene?

Vježba služi za upoznavanje grupe između sebe i sa konceptom pristupa pravdi za žene. Treba podsticati učesnike da razmisle kako se bazična tema obuke tiče njihovih ličnih i profesionalnih iskustava.

- Korisna statistika za ilustraciju i daljnje promišljanje:
 - a) **Ispitivanje podataka o učestalosti obraćanja žena Evropskom sudu za ljudska prava:** Godine 2007. Françoise Tulkens (bivša sutkinja i potpredsjednica Evropskog suda za ljudska prava) proučavala je prijave Sudu (ESLJP). Ona je otkrila da su samo 16% zahtjeva podnijele žene. Sutkinja Tulkens je zaključila da podaci ukazuju na to da bi ženama moglo biti teže da podnose zahtjeve Evrop-

skom sudu za ljudska prava – što znači da je njihov pristup pravdi na neki način ugrožen.

- b) **Ispitivanje podataka o zastupljenosti žena u pravnim profesijama:** Evropska komisija Vijeća Evrope za efikasnost pravosuđa (CEPEJ) redovno ocjenjuje kvalitet i djelotvornost pravosudnih sistema država članica. Evaluacije uključuju i indikatore rodne ravnopravnosti. U 2016. godini žene su predstavljale 59% svih prvostepenih profesionalnih sudija, ali samo 36% predsjednika sudova na ovom nivou. Također, 51% tužilaca su bile žene, ali su žene bile glavne tužiteljice u samo 34% slučajeva. CEPEJ je 2020. godine u bazu podataka dodao brojke iz 2018. godine. Link: https://public.tableau.com/app/profile/cepej/viz/CEPEJ-Genderequalityv2020_1_0EN/GenderEquality.
- c) Analiziranje nacionalnih podataka o broju i udjelu predmeta koje su pokrenule žene, kao i o zastupljenosti žena u pravnoj profesiji. Edukator može zatražiti da učesnici provedu izvjesno vrijeme prije ove sesije tražeći vrstu podataka koji su dostupni u njihovoj vlastitoj jurisdikciji.

Za diskusiju

- (a) S obzirom na to da žene predstavljaju najmanje polovinu stanovništva Evrope, koja bi mogla biti neka objašnjenja za činjenicu da manje od četvrtine prijava Evropskom sudu za ljudska prava podnose žene?
- (b) Koje su najvjerojatnije grane prava ili najčešća kršenja ljudskih prava zbog kojih se žene obraćaju ESLJP, na osnovu sopstvenog znanja i iskustva učesnika. Napomena, ESLJP ne objavljuje podatke razvrstane prema spolu o podnosiocima predstavke ili ispitanim predmetima. Da li bi bilo korisno imati takve podatke? Zašto?
- (c) Koje ste obrasce uočili u podacima CEPEJ-a o zastupljenosti žena u pravnim profesijama, razmišljajući o razlikama unutar jedne profesije (npr. sudije, tužioc), između profesija i između zemalja? Koja bi mogla biti objašnjenja za varijacije, posebno da bi se objasnio fenomen koji se izražava kao “stakleni plafon” za žene? Kako je zastupljenost žena kao tužilaca ili sudija povezana sa konceptom “pristupa žena pravdi”? Kakve veze postoje, ako ih ima, sa nalazima o ženama koje se prijavljuju za Evropski sud za ljudska prava i zastupljenosti žena u pravosudnim sistemima? Razmišljajući u širem smislu, koji su načini na koje možemo podržati žene u sektoru pravde?
- (d) Koji podaci su bili dostupni o domaćem nacionalnom pravnom sistemu? Koliko slučajeva (i %) vode žene? U kojim oblastima prava žene najčešće pokreću slučajeve? Da li podnose predmete u svoje ime, ili u ime drugih? Kako gledate na opštu sliku žena korisnica pravde, na osnovu sopstvenog profesionalnog iskustva? Koje vrste podataka ili informacija su potrebne da bi se dalje razjasnilo gdje mogu postojati praznine ili nejednak pristup pravdi za žene? Koji su mogući izvori ovih informacija? Da li ste ranije razmišljali o razlikama u načinu na koji žene i muškarci koriste, ili su zastupljeni u nacionalnom pravnom sistemu?

Dodatni savjeti:

Tužiocima mogu smatrati korisnim da uporede podatke o žrtvama ženama i muškarcima /optuženim u krivičnim predmetima. Koje obrasce vide u oblicima nasilja koji nesrazmjerno pogađaju žene? Šta sugerišu obrasci?

Moguće je da učesnici neće biti dobro upoznati sa konceptom rodnih razlika ili rodnih dispariteta. Moglo bi biti korisno voditi širu diskusiju o nejednakostima izvan pravnog sistema – posmatrajući kako nacionalni kontekst, tako i obrasce koji se primijete u svijetu. Ta diskusija bi mogla da obuhvati pitanja kao što su razlike u plaćama, "segregacija" u vrstama poslova koje obavljaju žene i muškarci, zastupljenost žena na političkim funkcijama itd. Učesnici mogu razmišljati o tome kako su takvi obrasci nejednakosti relevantni za temu pristup žena pravdi.

II. TEMATSKA CJELINA: pravni okvir za pristup pravdi za žene (međunarodni, regionalni i nacionalni)

Svrha: Cilj ove tematske cjeline jeste da ojača vještine praktičara u djelotvornoj primjeni međunarodnih pravnih standarda u domaćim pravnim postupcima.

Ciljevi učenja: Polaznici bi trebali da nauče kako primijeniti međunarodne standarde u svojoj redovnoj praksi radi zaštite ženskih prava. Trebali bi razumjeti koje su konvencije i međunarodni ugovori (uključujući i neobavezujuće akte) primjenjivi u specifičnim slučajevima i načine kojima bi omogućili njihovo primjenjivanje u pravnim slučajevima. Čak i ako su polaznici već upoznati sa međunarodnim pravnim standardima relevantnim za pitanja ženskih prava, možda ne znaju kako primijeniti ove standarde u svojoj svakodnevnoj praksi.

Očekivani ishod: Do kraja ove cjeline polaznicima će biti lakše da se pozivaju na međunarodne standarde ljudskih prava koji se odnose na žene posebno u oblastima u kojima je domaće pravo možda nepotpuno ili nedovoljno za zaštitu.

Sistem za ljudska prava Ujedinjenih nacija

Sistem Ujedinjenih nacija (UN) zasniva se na dva stuba: tijelima zasnovanim na Povelji i tijelima zasnovanim na ugovorima. Prema Povelji UN, odgovornost za unapređenje ljudskih prava je data Generalnoj skupštini i Ekonomsko-socijalnom vijeću (ECOSOC). Generalna skupština je 2006. godine ovlastila Vijeće za ljudska prava (HRC) da rješava slučajeve kršenja ljudskih prava i da promoviše efikasne koordinacije i uključivanja ljudskih prava, kao nasljednika Komisije za ljudska prava. HRC je međuvladino tijelo koje se sastoji od 47 država članica. Njegov primarni mehanizam djelovanja je Univerzalni periodični pregled, ali može ispitivati i pojedinačne žalbe. Osim toga, mehanizam posebne procedure Vijeća za ljudska prava podržava nezavisne stručnjake čiji je mandat ispitivanje pitanja ljudskih prava relevantnih za određenu temu ili oblast. Postoje dva takva eksperta sa takvim mandatima koji su posebno relevantni za rodnu ravnopravnost: specijalni izvjestilac za nasilje nad ženama i specijalni izvjestilac za trgovinu ljudima, posebno ženama i djecom. Postoji i radna grupa za pitanje diskriminacije žena u zakonu i praksi (tijelo od pet nezavisnih stručnjaka). Sva tri tijela razmatraju pojedinačne žalbe i upućuju hitne žalbe vladama, oni, također, posjećuju zemlje i pripremaju godišnje izvještaje za HRC. Komisija za status žena (CSW), koju je 1946. godine osnovao ECOSOC, jeste tijelo zasnovano na Povelji sa primarnom odgovornošću unapređenja ženskih prava i rodne ravnopravnosti. To je međuvladino tijelo sastavljeno od 45 država članica. U sistemu UN postoji devet osnovnih ugovora o ljudskim pravima. Svi ti ugovori zabranjuju diskriminaciju na osnovu spola/roda, dok Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, također, garantuju jednaka prava muškaraca i žena (član 3). Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (član 6) priznaje da su žene sa invaliditetom izložene višestrukoj diskriminaciji, a države članice imaju obavezu da rješavaju ove oblike nejednakosti. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena (CE-

DAW), koja se ponekad naziva i "međunarodna povelja o pravima žena", jeste sporazum koji definiše diskriminaciju žena i utvrđuje agendu za nacionalno djelovanje za okončanje takve diskriminacije.

Svaki od ovih ugovora uspostavlja tijela za praćenje ugovora – komitete nezavisnih stručnjaka koji vrše reviziju državnih izvještaja o implementaciji relevantne konvencije. Odbori izdaju zaključna zapažanja/ komentare koji bilježe područja napretka i ističu zabrinutost zbog neispunjavanja obaveza zasnovanih na ugovorima. Većina ugovornih tijela, također, ima ovlaštenje da ispituje pojedinačne komunikacije ili žalbe o povredama prava zaštićenih posebnim ugovorom. Neka ugovorna tijela mogu preduzeti istragu o grubim ili sistematskim kršenjima prava u državi koja je prihvatila svoju nadležnost, a neke mogu razmotriti zahtjeve za hitno djelovanje ili postupke ranog upozoravanja kako bi se spriječila, ili zaustavila ozbiljna kršenja ljudskih prava. Pored toga, tijela za praćenje izdaju opšte komentare/preporuke o posebnim pravima ili pitanjima iz konvencije u kojima se detaljnije objašnjava sadržaj prava i obaveza države. Stavovi takvih komisija o pojedinačnim žalbama i opštim komentarima ili preporukama nisu obavezujući za države. Međutim, ta mišljenja su dobro obrazložena tumačenja relevantnih ugovora i, stoga, pružaju pravnim praktičarima, kao što su tužioci i sudije, važna objašnjenja o tome kako ugovorne obaveze treba poštovati kroz nacionalno pravo i praksu.

CEDAW: CEDAW utjelovljuje sveobuhvatnu viziju suštinske jednakosti između žena i muškaraca, zahtijevajući od država stranaka da preduzmu opsežne mjere kako bi osigurale zabranu svih oblika diskriminacije žene. Kako je definisano u Konvenciji, diskriminacija žena "označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovi spola kojemu je posljedica ili svrha da ženama ugrozi ili onemogući priznanje, uživanje ili korištenje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, privrednom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovi jednakosti muškaraca i žena" (član 1). CEDAW zahtijeva od država članica da uspostave nadležne nacionalne institucije za efektivnu zabranu diskriminacije u praksi. U svojoj širokoj pokrivenosti sporazum nadilazi tradicionalne podjele između građanskih i političkih prava i ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, kao i razlikovanje javno/privatno. CEDAW se eksplicitno bavi ulogom kulture u održavanju nejednakosti i sadrži obaveze rješavanja rodni stereotipa. Od 2016. godine Komitet CEDAW-a je izdao 34 opšte preporuke, uključujući i teme o nasilju nad ženama (br. 19), ženama u prevenciji sukoba, konfliktnim i postkonfliktnim situacijama (br. 30), štetnoj praksi (br. 31) i pristupu žena pravdi (br. 33). Opšte preporuke uz konvenciju CEDAW-a daju smjernice državama članicama i drugim zainteresovanim stranama o Konvenciji, o tome kako razumjeti, tumačiti i primjenjivati njenih 16 substantivnih članova. Opšte preporuke su od velike pomoći državama članicama u procesu usklađivanja svog nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom i planiranja potrebnih mjera za provođenje ovih prava u praksi i zaštiti tih prava pred za to nadležnim tijelima. Kao i ostale Opšte preporuke, i Opšta preporuka broj 33 je rezultat potrebe da se detaljno adresira problem koji je uočen prilikom razmatranja izvještaja svih država članica, a u ovom slučaju je to pristup žena pravosuđu, odnosno zaštita prava priznatih zakonima. *Opšta preporuka broj 33 o pristupu žena pravdi* je usvojena u julu 2015. godine. Svrha donošenja ove opšte preporuke je potreba da se primjena pristupa žena pravdi ostvaruje u praksi, a ne samo da se formalno-pravno priznaje putem pravnih propisa, te da pomogne državama članicama i svim zainteresovanim stranama u realizaciji ovog prava u praksi. Kao jedan od načina da se ta svrha ispuni, preporukom se države članice, između ostalog, pozivaju da kroz ustav obezbijede ravnopravnost žena i muškaraca i garantuju zabranu diskriminacije nad ženama u svim sferama

života, te državama nalaže da preduzmu mjere kojima će se realizovati princip ravnopravnosti u javnom i privatnom životu i obezbijediti jednaka prava pred zakonom. BiH, kao država članica Konvencije CEDAW-a i drugih konvencija koje garantuju poštovanje osnovnih ljudskih i građanskih prava, obavezna je da svim svojim građanima i građankama obezbijedi jednake mogućnosti u pristupu svim resursima društva, te zaštitu od nasilja i diskriminacije. Za zaštitu tih prava neophodno je da se zakoni koji ta prava garantuju dosljedno primjenjuju i da sve institucije zadužene za njihovu primjenu temeljito i efikasno rade svoj posao.

Potreba da se primjena pristupa žena pravdi ostvaruje i u praksi, a ne samo formalno-pravno priznaje putem pravnih propisa je nakon usvajanja Opšte preporuke broj 33 Komiteta CEDAW 2015. godine prepoznata i u brojnim međunarodnim i regionalnim političkim dokumentima, među kojima su, primjera radi, i Strategija za ravnopravnost spolova Vijeća Evrope od 2018. do 2023. godine, kao i Program UN održivog razvoja do 2030. godine, koji su uvrstili ravnopravan pristup pravosuđu u strateške ciljeve. U strategiji Vijeća Evrope se kao treći strateški cilj definiše osiguravanje ravnopravnog pristupa žena pravosuđu i navodi da je pristup pravosuđu ljudsko pravo, te da se poštovanje i zaštita ljudskih prava mogu garantovati samo ako su dostupni djelotvorni pravni lijekovi (uključujući pravo na pravično suđenje), te prikladna odšteta i/ili naknada. Objašnjava se da je pristup pravosuđu težak svima, ali da je još teži ženama zbog neravnopravnosti spolova u društvu i u pravosudnom sistemu, kao i da čvrsto ukorijenjena ekonomska i društvena neravnopravnost žena i muškaraca, rodna pristrasnost i stereotipi, također, uzrokuju neravnopravan pristup pravosudnim tijelima. Ističe se da postoji niz prepreka koje ženama priječe ravnopravan pristup pravosuđu: tabui, predrasude, rodni stereotipi, običaji, siromaštvo, nedostatak informacija, rupe u zakonima i njihovom provođenju, a ponekad čak i sami zakoni. To posebno važi za neke grupe žena, posebno žrtve rodno zasnovanog nasilja, migrantice, izbjeglice i tražiteljice azila, pripadnice nacionalnih manjina, Romkinje, žene s invaliditetom i starije žene. Kulturne prepreke, strah i stid, također, utječu na pristup žena pravosuđu, baš kao i diskriminirajući stavovi i stereotipne uloge žena kao negovateljica odnosno muškaraca kao hranitelja, koji i dalje postoje u građanskom i porodičnom pravu u mnogim pravnim sistemima. Te prepreke mogu se nastaviti tokom istrage i sudskih postupaka, posebno u slučajevima rodno zasnovanog nasilja, te imaju kao posljedicu visok nivo neuspjeha, pa čak i nedovoljnog prijavljivanja. Njihov učinak čak je značajniji kad je riječ o ženama izloženima višestrukim i intersekcijskim oblicima diskriminacije. Potrebno je hitno pokrenuti pitanje te rodne neravnoteže, jer je ravnopravan pristup pravosuđu ključan za osiguravanje stvarne ravnopravnosti žena i muškaraca. Također, promovisanje vladavine prava na nacionalnom i međunarodnom nivou i osiguravanje jednakog pristupa pravdi za sve jedan je od ciljeva Programa održivog razvoja Ujedinjenih nacija do 2030. godine, koji se odnosi na pristup pravosuđu, a u Preporuci CM/Rec (2019)1 Vijeća Evrope, usvojenoj u martu 2019. godine, kao prvom instrumentu koji adresira problem seksizma, također se izdvaja sektor pravosuđa i navodi, između ostalog, da su seksizam i rodni stereotipi prepreke unutar građanskog, upravnog i krivičnog pravosuđa i pravosudnog sistema i da mogu dovesti do toga da donosioci odluka donose pogrešne ili diskriminirajuće presude temeljene na anaprijed stvorenim uvjerenjima i inherentnim predrasudama, a ne na relevantnim činjenicama..

Sistem ljudskih prava Vijeća Evrope

Vijeće Evrope je međunarodno tijelo nadležno za promociju ljudskih prava, demokratiju i vladavinu prava u Evropi. Osnovni instrument Vijeća Evrope o ljudskim pravima je *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* (EKLJP). EKLJP je dopunjena sa 15 protokola od kojih neki uključuju dodatna prava, kao što je pravo na obrazovanje kao socijalno pravo, a drugi reformu implementacionog mehanizma. EKLJP sadrži odredbu koja zabranjuje diskriminaciju u uživanju prava iz Konvencije, dok član 14. Protokola broj 12 uz EKLJP uključuje *opštu zabranu diskriminacije* na bilo kom osnovu, npr. spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovinski, rodni ili drugi status, uklanjanjem ograničenja iz člana 14. Konvencije.

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je tijelo kojem pojedinci mogu podnijeti zahtjev/predstavku za navodne povrede svojih prava prema EKLJP pod uslovom da su ispunili proceduralne uslove kao što je iscrpljivanje domaćih pravnih lijekova. Iako je EKLJP rodno neutralan instrument, ESLJP tumači Konvenciju kao živi instrument, te je uspostavio sudsku praksu o pravima žena, uključujući i nasilje nad ženama (porodično nasilje, seksualno nasilje, prisilni ginekološki pregledi, trgovina ljudima, reproduktivna prava: pobačaj, sterilizacija, medicinski potpomognuta reprodukcija) i spolnu diskriminaciju u oblastima zapošljavanja i socijalnih davanja. ESLJP je uspostavio nekoliko važnih principa jednakog pristupa žena pravdi u slučajevima nasilja nad ženama, od kojih će neka biti obrađena u okviru obuke.

Evropska socijalna povelja (ESC) je pandan EKLJP u oblasti ekonomskih i socijalnih prava. Povelja garantuje uživanje prava u oblasti stanovanja, zdravstva, obrazovanja, zapošljavanja, prava iz socijalne zaštite i kretanja osoba bez diskriminacije po bilo kom osnovu, uključujući i spol. Povelja je revidirana 1996. godine kako bi uključila nova prava od kojih su neka od posebnog značaja za žene (npr. pravo na zaštitu od seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu i prava radnika sa porodičnim obavezama na jednake mogućnosti i jednak tretman). Istovremeno, Povelja je izmijenjena kako bi se ojačali principi nediskriminacije i poboljšanja zaštite rodne ravnopravnosti u svim oblastima kojima se Povelja bavi. Evropski komitet za socijalna prava (ECSR) prati u kojoj mjeri se države članice pridržavaju Povelje putem dva komplementarna mehanizma: sistem izvještavanja i proceduru kolektivne žalbe.

Dvije druge konvencije Vijeća Evrope bave se posebnim pitanjem nasilja nad ženama. *Konvencija o suzbijanju trgovine ljudima* ima sveobuhvatan obim koji pokriva prevenciju i borbu protiv trgovine ljudima kod žena, muškaraca i djece u svrhu seksualne, radne ili druge vrste eksploatacije, kao i zaštitu žrtava i krivično gonjenje trgovaca ljudima. To uključuje odredbu o zabrani diskriminacije i obavezu da države članice promovišu rodnu ravnopravnost i koriste gender mainstreaming u razvoju, implementaciji i procjenu mjera za implementaciju Konvencije (član 3). Nezavisni mehanizam za praćenje ocjenjuje kako države provode odredbe Konvencije u praksi. Ovaj mehanizam za praćenje sastoji se od dva stuba: nezavisne grupe eksperata za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA) i Komitet strana.

Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (*Istanbulska konvencija*) je dalekosežan i sveobuhvatan ugovor koji se bavi ljudskim pravima, rodnom jednakosti i kriminalnim pravom. Istanbulska konvencija postavlja minimalne standarde koje su države članice dužne da implementiraju kako bi se efikasno riješilo pitanje nasilja nad ženama. Istanbulska konvencija ima nadzor u dva stuba: mehanizam za procjenu i poboljšanje

implementacije Konvencije: nezavisna grupa eksperata o akciji protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (GREVIO) i Komiteta strana.

Pregled izabrane sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava

Evropski sud za ljudska prava donio je značajan broj presuda koje ukazuju na barijere koje žene doživljavaju u pristupu pravnoj zaštiti i pravnim lijekovima i koje formulišu standarde u sferi pristupa žena pravdi. Ključne presude su donesene posebno u slučajevima nasilja nad ženama, rodne ravnopravnosti i rodnih stereotipa.

Nasilje nad ženama

ESLJP je ispitao značajan broj slučajeva nasilja nad ženama koje su počinila oba subjekta, i državni akteri i privatna lica. Ti slučajevi su se odnosili na sljedeće:

- Zlostavljanje u pritvoru: *Juhnke protiv Turske* (2003);
- Policijsko nasilje: *Aydin protiv Turske* (1997), *Y.F. protiv Turske* (2003), *Maslova i Nalbandov protiv Rusije* (2008), *Yazgül Yilmaz protiv Turske* (2011), *B.S. protiv Španije* (2012), *Izci protiv Turske* (2013), *Afet Süreyya Eren protiv Turske* (2015), *Dilek Aslan protiv Turske* (2015);
- Silovanje i seksualno zlostavljanje: *X i Y protiv Holandije* (1985), *Aydin protiv Turske* (1997), *M.C. protiv Bugarske* (2003), *Maslova i Nalbandov protiv Rusije* (2008), *P.M. protiv Bugarske* (2012), *I.G. protiv Republike Moldavije* (2012), *M. i drugi protiv Italije i Bugarske* (2012), *P. i S. protiv Poljske* (2012), *D.J. protiv Hrvatske* (2013), *O'Keeffe protiv Irske* (2014), *W. protiv Slovenije* (2014), *M.A. protiv Slovenije i N.D. protiv Slovenije* (2015), *S.Z. protiv Bugarske* (2015), *I.P. protiv Republike Moldavije* (2015), *Y. protiv Slovenije* (2015), *B.V. protiv Belgije* (2017), *M.G.C. protiv Rumunije* (2016).
- Nasilje u porodici nad ženama: *Kontrovà protiv Slovačke* (2007), *Branko Tomasić i drugi protiv Hrvatske* (2009), *Opuz protiv Turske* (2009), *A. protiv Hrvatske* (2010), *Haiduová protiv Slovačke* (2010), *Kaluczka protiv Mađarske* (2012), *Eremia i drugi protiv Republike Moldavije* (2013), *Mudric protiv Republike Moldavije* (2013), *B. v. Republika Moldavija* (2013), (2013.); *Valiulienė protiv Litvanije* (2013), *T.M. i C.M. protiv Republike Moldavije* (2014), *Durmaz protiv Turske* (2014), *Rumor protiv Italije* (2014), *Civek protiv Turske* (2016), *Halime Kiliç protiv Turske* (2016), *M.G. protiv Turske* (2016), *Talpis protiv Italije* (2017), *Bal-san protiv Rumunije* (2017).
- Nasilje od privatnih osoba, koje nisu intimni partneri ili članovi porodice: *Sandra Janковиć v. Hrvatska* (2009), *Ebcin protiv Turske* (2011).

- Rizik od maltretiranja u slučaju protjerivanja zbog straha od
 - sakaćenja ženskih genitalija: Collins i Akaziebie protiv Švedske (2008, odluka o prihvatljivosti), Izevbekhai protiv Irske (2011, odluka o prihvatljivosti), Omeredo protiv Austrije (2011, odluka o prihvatljivosti), Sow protiv Belgije (2016), Bangura protiv Belgije (2016, odluka o brisanju);
 - zločina u ime časti: A.A. i drugi protiv Švedske (2012), R.D. protiv Francuske (2016);
 - socijalne isključenosti: N. protiv Švedske (2010), W.H. protiv Švedske (2015, Veliko vijeće), R.H. protiv Švedske (2015);
 - trgovine ljudima: L.R. protiv Ujedinjenog Kraljevstva (2011, odluka o brisanju), R.D. protiv Francuske (2011, odluka o prihvatljivosti), F.A. protiv Ujedinjenog Kraljevstva (2013, odluka o prihvatljivosti), O.G.O. v. Ujedinjeno Kraljevstvo (2014, odluka o brisanju).
- Trgovina ljudima: Rantsev protiv Kipra i Rusije (2010), L.E. protiv Grčke (2016).

Rodna ravnopravnost

Dalje, ESLJP je donio presude u značajnom broju slučajeva u oblasti rodne ravnopravnosti. Ovi predmeti su uključivali moguće povrede sljedećih prava iz Konvencije:

Zabrana diskriminacije na osnovu spola (član 14) u vezi sa drugim pravima iz EKLJP:

- Član 8. (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života): *Carvalho Pinto de Sousa Morais protiv Portugala (2017), Mitzinger protiv Njemačke (2017), Di Trizio protiv Švajcarske (2016), Emel Boyraz protiv Turske (2014), Tuncer Güneş protiv Turske (2014), Hulea protiv Rumunije (2012), Genovese protiv Malte (2011), Losonci Rose i Rose protiv Švajcarske (2010), Konstantin Markin protiv Rusije (2010), Schwizbegel protiv Švajcarske (2010), Wagner i J.M.W.L. protiv Luksemburga (2007), Unal Tekeli protiv Turske (2004), Odièvre protiv Francuske (2003), Petrović protiv Austrije (1998).*
- Član 3. (zabrana nečovječnog i ponižavajućeg postupanja) u nizu slučajeva nasilja u porodici: *Opuz protiv Turske (2009), A. protiv Hrvatske (2010), Eremia i drugi protiv Republike Moldavije (2013), Rumor protiv Italije (2014), M.G. protiv Turske (2016).*
- Član 4(3)(d) (zabrana ropstva i prisilnog rada): *Zarb Adami protiv Malte (2006), Karlheinz Schmidt protiv Njemačke (1994).*
- Član 6. (pravo na pravično suđenje): *García Mateos protiv Španije (2013), Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1985), Muñoz Díaz protiv Španije (2009).*

Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života (član 8): *Gözüm protiv Turske (2015), Hanzelkovi protiv Češke Republike (2014), Konovalova protiv Rusije (2014), Ivinović protiv Hrvatske (2014), A.K. protiv Letonije (2014), L.H. protiv Letonije (2014), Radu protiv Republike Moldavije (2014), Söderman protiv Švedske (2013), A.K. i L. protiv Hrvatske (2013), P. i S. protiv Poljske (2012), V.C. protiv Slovačke (2011), Khelili protiv Švajcarske (2011), R.R. protiv Poljske (2011), A, B. i C. protiv Irske (2010), Ternovsky protiv Mađarske (2010), Özpınar protiv Turske (2010), K.H. i drugi protiv Slovač-*

ke (2009), *Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2007), *Tysic protiv Poljske* (2007), *Grant protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2006), *Y.F. protiv Turske* (2003), *Odièvre v. Francuska* (2003), *Gospođa protiv Švedske* (1997), *Halford protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1997), *Z. protiv Finske* (1997), *Kroon i drugi protiv Holandije* (1994).

Pravo na pravično suđenje (član 6): *García Mateos protiv Španije* (2013), *Cudak protiv Litvanije* (2010), *Keegan protiv Irske* (1994), *Airey protiv Irske* (1979).

Zabrana nečovječnog i ponižavajućeg postupanja (član 3): *I.G., M.K. i R.H. protiv Slovačke* (2012), *N.B. protiv Slovačke* (2012), *V.C. protiv Slovačke* (2011), *Hossein Kheel protiv Holandije* (2008), *N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2008), *Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2001), *Jabari protiv Turske* (2000).

Sloboda izražavanja (član 10): *Žene na talasima i drugi protiv Portugala* (2009), *Open Door i Dublin Well Woman protiv Irske* (1992).

Pravo na poštovanje slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti (član 9): *Osmanođlu i Kocabaş protiv Švajcarske* (2017), *S.A.S. protiv Francuske* (2014), *Staatkundig Gereformeerde Partij v. The Holandija* (2012, odluka o prihvatljivosti), *Dogru protiv Francuske i Kervanci protiv Francuske* (2008), *El Morsli protiv Francuske* (2008), *Kurtulmuş protiv Turske* (2006), *Leyla Şahin protiv Turske* (2005), *Dahlab protiv Švajcarske* (2001, odluka o prihvatljivosti).

U brojnim ključnim presudama ESLJP je formulisao ili potvrdio važne principe koji postavljaju osnovu za osiguranje jednakog pristupa pravdi za žene. Kršenja ženskih ljudskih prava obično čine privatne osobe, za razliku od kršenja ljudskih prava muškaraca koja obično vrše državni akteri. U tom pogledu Sud je značajno povećao pristup žena pravdi kroz priznavanje da oblici nasilja nad ženama koje počine privatna lica/pojedinci predstavljaju kršenje određenih prava zaštićenih Konvencijom (naročito pravo na život i zabrana mučenja i nečovječnog i ponižavajućeg postupanja). Dalje, sudska praksa ESLJP ilustruje važnost koju Sud pridaje razvoju **doktrine pozitivnih obaveza** – doktrine koja važi bez obzira na to da li je izvršilac fizičko lice ili državni službenik. Nekoliko vodećih predmeta pred ESLJP označilo je promjenu i napredak u ovoj oblasti. Sudska praksa ESLJP dosad navodi pozitivnu obavezu države da kazni seksualno nasilje (*M.C. protiv Bugarske* (2003)), nasilje u porodici (*Opuz protiv Turske* (2009), namjernu tjelesnu ozljedu (*Sandra Janković protiv Hrvatske* (2009)) i trgovinu ljudima (*Rantsev protiv Kipra i Rusije* (2010)). Poznato je da je u predmetu *Opuz protiv Turske* (2009) Sud utvrdio da se nasilje u porodici koje je pretrpjela podnositeljka predstavke Nahide Opuz i njena majka, koju je ubio muž podnositeljice predstavke, “može smatrati rodno zasnovanim nasiljem koje je oblik diskriminacije žena”. Sud je primijetio da “[...] navodna diskriminacija nije bila zasnovana na zakonu *per se*, već da je rezultat opšteg stava lokalnih vlasti, kao što je način na koji su žene tretirane u policijskim stanicama kada su prijavile nasilje u porodici i sudska pasivnost u pružanju efikasne zaštite žrtvama” (stav 192). Sud je tada zaključio da, “imajući u vidu svoj nalaz da opšta i diskriminatorna pasivnost sudstva u Turskoj, iako nenamjerna, uglavnom pogađa žene, smatra da se nasilje koje su pretrpjele podnositeljka predstavke i njena majka može smatrati rodno zasnovanim nasiljem koje je oblik diskriminacije žena. Uprkos reformama koje je provela Vlada posljednjih godina, sveukupna neodgovornost pravosudnog sistema i nekažnjivost koju uživa nasilnik, kako je utvrđeno u ovom predmetu, znači da nije bilo dovoljno zalaganja za preuzimanje odgovarajućeg djelovanja za rješavanje nasilja u porodici [...]” (stav 200).

Načelo nediskriminacije je ključno načelo Konvencije, koje obuhvata nediskriminaciju u pri-

stupu pravdi i pristupu pravnim lijekovima bez ikakve diskriminacije. Princip nediskriminacije je potvrđen u brojnim odlukama u vezi sa slučajevima nasilja u porodici nakon predmeta *Opuz protiv Turske*. U *Eremia i drugi protiv Republike Moldavije* (2013) Sud je zaključio da “[...] radnje vlasti nisu bile običan neuspjeh ili kašnjenje u rješavanju nasilja protiv prve podnositeljke predstavke, već da su se svodile na stalno odobravanje takvog nasilja i odražavale su diskriminatorni stav prema prvoj podnositeljki predstavke kao ženi”. Isti pristup je slijedio u predmetu *Mudric protiv Republike Moldavije* (2013), *B. protiv Republike Moldavije* (2013) i *N.A. protiv Republike Moldavije* (2013). Do danas ESLJP nije donio sličnu odluku u slučaju silovanja, što znači da je artikulacija seksualnog nasilja kao pitanja diskriminacije na osnovu spola odsutna u sudskoj praksi ESLJP. Međutim, moguće je da će se razvijati u ovom pravcu, jer Sud sve više uzima u obzir Istanbulsku konvenciju, koja priznaje da je nasilje nad ženama oblik diskriminacije žena (član 3).

Sljedeći važan princip koji proizlazi iz sudske prakse ESLJP je **princip rodne ravnopravnosti**. Sud je dosljedno smatrao da je “jednakost spolova jedan od glavnih ciljeva u državama članicama Vijeća Evrope” (Serija *Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv UK* (1985) A, broj 94, u stavu 78) i proglasio je rodnu ravnopravnost jednim od ključnih osnovnih principa Konvencije (*Leyla Sahin protiv Turske* [VV], (2005), Izvještaji 2005, stav 115). Već 1985. godine u predmetu *Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv UK* Sud je zaključio da je “[...] unapređenje ravnopravnosti spolova danas glavni cilj u državama članicama Vijeća Evrope. To znači da bi se morali iznijeti vrlo značajni razlozi da bi se različita postupanja na temelju spola mogla smatrati kompatibilnim s Konvencijom” (stav 78). U predmetu *Konstantin Markin protiv Rusije* (presuda Velikog vijeća od 22. marta 2012. godine), u kojem je suštinski ponovljen isti stav, Sud se intenzivno bavio pitanjem rodnih stereotipa i njihovog štetnog utjecaja na karijeru žena i porodični život muškaraca. Sud je nastojao da se suprotstavi takvim negativnim stereotipima.

Pored opštih principa nediskriminacije i rodne ravnopravnosti, ESLJP je razvio **specifične standarde za jednak pristup žena pravdi u brojnim slučajevima koji se tiču nasilja nad ženama** a koji će detaljnije biti obrađeni u odgovarajućoj tematskoj cjelini (Nasilje nad ženama), poput: *doktrine pozitivne obaveze države, standarda dužne pažnje, pristupa pravnim lijekovima, temeljne i efikasne istrage i poštivanje ličnog integriteta aplikantice*. Standardi razvijeni kroz sudsku praksu ESLJP u slučajevima nasilja nad ženama su sada integrisani u Istanbulsku konvenciju i postali su pravno obavezujući. Istanbulska konvencija uključuje brojne odredbe čiji je cilj olakšavanje pristupa pravdi za žrtve rodno zasnovanog nasilja, posebno tako što se od država članica zahtijeva da:

- pruže adekvatne pravne informacije (član 19),
- podstiču prijavljivanje (član 27),
- obezbijede žrtvama adekvatne građanskopravne lijekove (član 29) i obeštećenje (član 30),
- kriminalizuju ili na drugi način sankcionišu širok spektar oblika nasilja nad ženama (čl. 33-40),
- obezbijede da se istrage i sudski postupci provode bez nepotrebnog odgađanja (član 49) i

- omogućće da tužioci mogu pokrenuti i nastaviti postupak čak i ako žrtva povuče prijavu (član 55),
- osiguraju da su dokazi koji se odnose na seksualnu istoriju i ponašanje žrtve dozvoljeni samo kada su relevantni i neophodni (član 54),
- osiguraju da je zabranjeno propisivati obaveznost alternativnih postupaka rješavanja sporova ili izricanja kazne, uključujući posredovanje i mirenje (član 48),
- obezbijede zaštitu žrtava u svim fazama istrage i sudskog postupka (član 56),
- omogućće žrtvama pristup pravnoj pomoći i besplatnoj pravnoj pomoći (član 57).

Dakle, standardi Istanbulske konvencije predstavljaju ključni element da se ženama osigura jednak pristup pravdi. Navedeni principi i standardi se primjenjuju i treba da se primjenjuju i u slučajevima koji se ne tiču nasilja nad ženama, a posebno u porodičnim i pitanjima zapošljavanja.

Za diskusiju:

- a) Da li je međunarodno pravo dodatni ili obavezujući izvor prava? Postoje li razlike u primjenjivosti ugovornog prava i mekog (neobavezujućeg) prava? Koji su proceduralni aspekti korištenja različitih izvora prava?
- b) Nakon pregleda ključnih instrumenata o ljudskim pravima koji se odnose na prava žena (npr. putem on line kursa HELP ili kao dodatna literatura), koja pitanja ste identifikovali kao detaljnije obrađena u međunarodnom pravu nego u domaćem pravu? Ili, u kojim oblastima mislite da bi posebno međunarodno pravo pružilo dodatne informacije o tome kako najbolje zaštititi prava žena?
- c) Kako se međunarodno pravo obično spominje u domaćim slučajevima? U kojim oblastima prava?
- d) U kojim slučajevima bi bilo moguće pozvati se na međunarodno pravo ili standarde, naprimjer, u razvijanju pravnih argumenata, predstavljanju pravnog obrazloženja ili u presudama? Možete li se sjetiti konkretnih mogućnosti korištenja međunarodnog prava u slučajevima koji se tiču ženskih prava?

III. TEMATSKA CJELINA: Rodna stereotipizacija i diskriminacija po osnovu spola i roda

Rodna stereotipizacija

Svrha: Svrha ove tematske cjeline jeste da obezbijedi da polaznici razumiju šta je rodna perspektiva i, štaviše, zašto je za tužioce i sudije korisno da primjenjuju rodnu perspektivu.

Ciljevi učenja: Polaznici će shvatiti da koncept “slijepa” pravda (nepristrasnost) ne znači da nikada ne treba praviti razliku između žena i muškaraca u smislu pravde. Kroz rad u okviru ove tematske cjeline treba da nauče kada postoje legitimni razlozi za različit tretman žena i muškaraca (u zakonu i sudskim procesima). Sesija će pomoći polaznicima da prepoznaju razliku između formalne ili pravne jednakosti (tj. onoga što piše u zakonu) i materijalne jednakosti (jednakosti rezultata i jednakih mogućnosti) – i to kako je, radi omogućavanja pristupa pravdi za žene, pažnju potrebno posvetiti suštinskoj ravnopravnosti žena.

Očekivani ishodi: Polaznici će moći razlikovati kada i zašto je prikladno posvetiti posebnu pažnju rodnim pitanjima (i nejednakostima koje žene doživljavaju) u okviru pravnih sistema koji podržavaju principe nepristrasnosti. Razumijevanje šta je rodna perspektiva i kako je primijeniti u radu u pravnom sistemu su temelj za poboljšanje pristupa žena pravdi. Konačno, ova cjelina bi trebalo da pomogne polaznicima da internaliziraju šta je rodna perspektiva i da im da ohrabrenje i podsticaj da počnu mijenjati svoju praksu.

Stereotip je generalizirano gledište ili predrasuda o atributima ili karakteristikama koje imaju ili bi trebalo da posjeduju, ili uloge koje imaju, ili bi trebalo da imaju članovi određene društvene grupe. Svi smo izloženi stereotipima koji preovladavaju u društvu, a oni zauzvrat mogu utjecati na naše percepcije. Stereotipi se mogu odnositi na godine, etničku pripadnost, invaliditet, spol ili druge pretpostavke.

Rodni stereotipi su ukorijenjeni u tradicionalnim predodžbama o ulogama i statusu žena i muškaraca u društvu. Iako su se takvi stavovi mogli promijeniti s vremenom, temeljne pretpostavke o odgovarajućoj ulozi žena u porodici i zajednici postoje u mnogim društvima. Naprimjer, postojani stereotip je da muškarci jesu ili bi trebalo da budu glave domaćinstava i glavni hranitelji, dok žene daju ili bi trebalo da daju prioritet porodičnom životu i da imaju djecu za koju će biti glavni pružaoci brige. Takvi stereotipi se manifestuju u mnogim oblastima života, od obrazovanja, zapošljavanja, braka i porodičnih odnosa, zdravlja i reproduktivnih pitanja.

Rodni stereotipi se mogu kategorizirati na sljedeći način:

- seksualni stereotipi – opšti pogled na fizičke, uključujući biološke, emocionalne i kognitivne, atribute žena i muškaraca (npr. žene su sklone laganju),
- seksualni stereotipi – opšti pogled na seksualne atribute žena i muškaraca,
- stereotipi o spolnim ulogama – stavovi o muškim i ženskim ulogama (npr. žene se brinu o djeci, a muškarci su glave domaćinstva).

Ovi različiti oblici rodni stereotipa se, također, mogu preklapati. Ukrštani i složeni stereotipi rezultiraju ukrštanjem diskriminacije. Stav da su Romkinje promiskuitetne ili da su lezbejke loše majke primjeri su ukrštanih i složenih stereotipa. Stereotipi o ženama sa invaliditetom mogu ih spriječiti da pristupe pravdi kada su njihova prava povrijeđena. Naprimjer, ženama sa mentalnim invaliditetom može biti uskraćen pristup pravdi pod pretpostavkom da nisu kompetentni ili vjerodostojni svjedoci. Dalje, " u slučajevima seksualnog napada opšti neuspjeh društva da vidi osobe sa invaliditetom kao seksualna bića može dovesti do toga da sudije i porote odbace iskaze svjedoka. Sa druge strane, prijave se mogu zanemariti zbog stavova i uvjerenja da su neke žene sa mentalnim invaliditetom hiperseksualne i da nemaju samokontrolu".

Rodni stereotip je praksa pripisivanja pojedinoj ženi ili muškarcu specifičnih atributa, karakteristika ili uloga samo zbog njenog ili njegovog članstva u određenoj društvenoj grupi (muškaraca ili žena). Proces stereotipiziranja je dio ljudske prirode. To je način na koji pojedince kategoriziramo u određene grupe ili tipove, često nesvjesno, dijelom da pojednostavimo svijet oko nas. Shema u nastavku predstavlja razlike između rodnog stereotipa i prakse rodnog stereotipiziranja:

U suštini, stereotipi su uvjerenja koja se imaju, dok stereotipiziranje podrazumijeva djelovanje prema takvim uvjerenjima u praksi.

Obaveze države da se pozabavi rodnim stereotipima i stereotipima

Dva međunarodna ugovora o ljudskim pravima sadrže izričite obaveze u vezi sa stereotipima i stereotipima: CEDAW i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD). Član 5(a) CEDAW-a: Države ugovornice će preduzeti sve odgovarajuće mjere da promijene društvene i kulturne obrasce ponašanja muškaraca i žena radi eliminacije predrasuda i običaja i svih drugih praksi koje se zasnivaju na ideji superiornosti bilo kojeg od spolova ili na stereotipnim ulogama muškaraca i žena. Paus VII Opšte preporuke broj 33 Komiteta CEDAW-a: Države članice imaju obavezu da razotkriju i uklone osnovne društvene i kulturne barijere, uključujući rodne stereotipe koji sprečavaju žene da ostvaruju i traže svoja prava i ometaju njihov pristup efikasnim pravnim lijekovima. CEDAW, također, nameće državama članicama dužnost da modificiraju ili transformišu "štetne rodne stereotipe" i "eliminišu pogrešne rodne stereotipe". Ovi koncepti se mogu sažeti na sljedeći način:

Štetni rodni stereotipi: generalizirani pogled ili predrasuda o atributima ili karakteristikama koje posjeduju ili bi trebalo da posjeduju ili uloge koje obavljaju ili bi trebalo da obavljaju žene i muškarci, što, između ostalog, ograničava njihovu mogućnost da razviju svoje lične sposobnosti, ostvare profesionalnu karijeru i donose odluke o svojim životima i životnim planovima. Štetni stereotipi mogu biti i neprijateljski/negativni (npr. žene su iracionalne), ili naizgled benigni (npr. žene kao njegovateljice).

Pogrešni rodni stereotipi: praksa pripisivanja pojedinoj ženi ili muškarcu specifičnih atributa, karakteristika ili uloga samo zbog njenog ili njegovog članstva u društvenoj grupi žena ili muškaraca, što rezultira povredom ili kršenjem ljudskih prava i osnovnih sloboda. Šteta nastaje primjenom stereotipnog uvjerenja na pojedinca na način da negativno utječe na priznavanje, ostvarivanje ili uživanje njegovih/njenih prava i sloboda.

Izuzetak od silovanja u braku u krivičnom pravu (što postoji u značajnom broju država) primjer je pogrešnog stereotipa. Ovaj neuspjeh u kriminaliziranju silovanja u braku diskriminira žene, jer narušava njihovo dostojanstvo, slobodu i autonomiju i jača uvriježene stereotipe o muškoj seksualnosti (npr. muškarci žele seksualno dominirati nad ženama) i ženskoj seksualnosti (npr. žene žele da budu seksualno potčinjene).

Regionalni sporazumi o ljudskim pravima, također, zahtijevaju od država članica da eliminišu stereotipe. Istanbulska konvencija utvrđuje obaveze država u borbi protiv stereotipa. Akcioni plan Vijeća Evrope za jačanje nezavisnosti i nepristrasnosti pravosuđa, usvojen u aprilu 2016. godine, obavezuje Vijeće Evrope i njegove države članice da preduzmu mjere u borbi protiv rodnih stereotipa u pravosuđu. Ove međunarodne i regionalne obaveze u borbi protiv stereotipa i stereotipa odnose se na sve grane vlasti, uključujući i sudsku vlast. Dakle, akteri pravde moraju:

- suzdržati se od stereotipa (obaveza poštovanja ljudskih prava),
- osigurati da stereotipi ne krše ljudska prava (obaveza zaštite ljudskih prava),
- osigurati da osobe mogu ostvariti i uživati pravo na slobodu od pogrešnih rodnih stereotipa (obaveza ispunjavanja ljudskih prava).

Kako rodni stereotipi u sudstvu potkopavaju pristup žena pravdi: Diskriminacija žena, zasnovana na štetnim ili pogrešnim rodnim stereotipima, može negativno utjecati na njihovu mogućnost da pristupe pravdi. Iako pravni sistem ima cilj da zaštiti pravdu i ljudska prava, on može replicirati preovlađujuće društvene vrijednosti, uključujući diskriminatorne norme kao što su rodni stereotipi. Rodni stereotipi u sudstvu nastaju kada sudije i tužioci:

- Pripisuju pojedincu specifične atribute, karakteristike ili uloge samo zbog njenog ili njegovog članstva u određenoj društvenoj grupi (npr. žene);
- Perpetuiraju štetne stereotipe tako što ne uspijevaju osporiti stereotipe;
- Dozvole stereotipima da utječu na njihove odluke, bez obzira na zakon i činjenice.

Rodni stereotipi u sudstvu mogu ugroziti niz prava kao što su pravo na nediskriminaciju i jednakost, pravo na djelotvoran pravni lijek, pravo na pravično suđenje i jednakost pred zakonom, utječući tako na jedan slučaj na mnogo načina. Na kraju, to krši ključne principe pravosudnog sistema – njegovu nepristrasnost i integritet – i to može rezultirati neostvarivanjem pravde i sekundarnom viktimizacijom u sudskom procesu.

Stereotipi mogu ugroziti *nepristrasnost odluka sudija i tužilaca*. "Žene bi trebale imati mogućnost da se oslone na pravosudni sistem oslobođen mitova i stereotipa i na pravosuđe čija objektivnost nije ugrožena ovim pristrasnim pretpostavkama. Uklanjanje pravosudnih stereotipa u pravosudnom sistemu je ključni korak u osiguravanju jednakosti i pravde za žrtve i preživjele."

Stereotipi mogu *utjecati na stavove sudija i tužilaca o kredibilitetu svjedoka* i o pravnoj sposobnosti svjedoka. Stereotipi mogu iskriviti percepciju i razumijevanje sudaca i tužilaca rodno zasnovanog nasilja i da li je došlo do kršenja ljudskih prava. To se očituje u slučajevima seksualnog nasilja, gdje su krivično pravo i praksa zasićeni stereotipima. "Primjeri stereotipa koji se primjenjuju na slučajeve silovanja putem rodno pristrasnih pravila krivičnog prava o dokazima i postupku su slučajevi u kojima se ističu sljedeći zahtjevi ili uvjerenja: potreban je dokaz o fizičkom nasilju kako bi se pokazalo da nije bilo pristanka, žene će vjerovatno lagati, stoga izjave žrtava treba prihvatiti samo ako su potkrijepljene, može se pretpostaviti da su žene seksualno dostupne, može se zaključiti da žene pristaju na seks čak i ako su bile prisiljene, ili ako im je zapriječeno, jer su šutjele, prethodno seksualno iskustvo predisponira žene da budu seksualno dostupne, ili da automatski pristanu na seks, žene snose odgovornost za seksualne napade, između ostalog, i zbog načina oblačenja, vremena i mjesta kretanja, nemoguće je silovati seksualnu radnicu, silovane žene su osramočene ili su prije krive nego žrtve."

Ako tužioci svoje odluke o optužnici zasnivaju na stereotipima, ili se sudije oslanjaju na stereotipe u svojim presudama, oni mogu prebaciti teret na žrtve u slučajevima rodno zasnovanog nasilja, a počinioci možda neće biti pozvani na krivičnu odgovornost.

Konačno, *rodni stereotipi u sudstvu mogu ometati pristup zakonskim pravima i zaštiti*. Porodičnopravni postupci su prepuni pretpostavki o porodičnim odnosima i rodnim ulogama u porodici, posebno u vezi sa roditeljstvom. Naprimjer, seksualno aktivne žene mogu se smatrati nepodobnim roditeljima. Stereotipi mogu narušiti prava žena zagarantovana zakonom koje traže starateljstvo ili nadzirane posjete svoje djece kako bi zaštitile sebe i djecu od nasilnih partnera.

Zaštita ženskih ljudskih prava eliminacijom rodnih stereotipa i stereotipa: sudije i tužioc i mogu razbiti rodne stereotipe u pravosudnom sistemu aktivnim osporavanjem stereotipa na više načina. Oni mogu osporiti ili ukinuti/preinačiti odluke nižih sudova koje su zasnovane na stereotipima (zavisi da li govorimo o perspektivi suda ili tužilaštva).

Primjer iz sudske prakse: U slučaju *R. protiv Evančuka*, u vezi sa seksualnim napadom na 17-godišnju ženu, Vrhovni sud Kanade je osporio odluke nižestepenih sudova koji su optuženog oslobodili na osnovu odbrane tzv. implicitnog pristanka. Vrhovni sud je utvrdio da su se nižestepeni sudovi bavili rodnim stereotipima i da se u predmetu “nije radilo o pristanku, jer pristanak nije dat”. Vrhovni sud je smatrao da se u ovom slučaju radilo o mitovima i stereotipima koje je eksplicitno identifikovao i razotkrio u svojoj presudi: “ili je podnositeljka žalbe manje vrijedna vjerovanja, ona je isprovocirala/prizvala seksualni napad, ili njeno seksualno iskustvo signalizira vjerovatan pristanak na dalji seksualni odnos. [...] implikacija je da ako podnositeljica pritužbe artikuliše svoj nedostatak pristanka govoreći ‘ne’, ona to zaista ne misli, a čak i ako misli, njeno odbijanje se ne može shvatiti tako ozbiljno kao da je ona djevojka ‘dobrog’ moralnog karaktera. ‘Prizivanje’ (provociranje) seksualnog napada, prema tim mitovima, umanjuje krivicu optuženog...”

U zavisnosti od nadležnosti, tužioc i sudije mogu biti ovlašteni da daju pravne lijekove i sredstva koji su transformativni i kojima se može utjecati na šire društvo i izvan pojedinačnog slučaja. Ovo naglašava svijest da stereotipi mogu potkopati pravilno funkcionisanje pravosudnog sistema. To, također, podrazumijeva prepoznavanje da se faktori kao što su spol i rod dugo koriste kao sredstva za diskriminaciju određenih grupa. ESLJP smatra da “pozivanje na tradicije, opšte pretpostavke ili preovlađujuće društvene stavove u određenoj zemlji nije dovoljno opravdanje za različit tretman na osnovu spola”, napominjući da je državama onemogućeno da nameću tradicije koje proizlaze iz iskonske uloge muškarca i sporedne uloge žene u porodici. Sud je smatrao da se “rodni stereotipi, [...] ne mogu, sami po sebi, smatrati dovoljnim opravdanjem za različitost u tretmanu, ništa više od sličnih stereotipa zasnovanih na rasi, porijeklu, boji ili seksualnoj orijentaciji”. Mogu se koristiti brojne strategije kako bi se podržalo, osnažilo i omogućilo akterima u pravosuđu da izbjegnu rodne stereotipe u svom radu. Naprimjer:

- pružanje adekvatne i redovne obuke o relevantnom međunarodnom pravu o ljudskim pravima, kao i o rodnim stereotipima i pristrasnostima,
- isticanje štete od pravosudnih stereotipa kroz istraživanje zasnovano na dokazima,
- zagovaranje zakonskih i političkih reformi koje se posebno bave rodnim stereotipima kako bi zakoni postali rodno osjetljiviji i praćenje utjecaja takvih mjera,
- analiziranje obrazloženja sudskih odluka radi utvrđivanja sudijskih stereotipa,
- isticanje primjera dobre prakse sudija i tužilaca koji su doveli u pitanje rodne stereotipe,
- pribavljanje stručnih i *amicus curiae* podnesaka kako bi se pružile informacije specijalizovane za usmjeravanje suda u složenim ili nepoznatim temama,
- poboljšanje rodne osjetljivosti aktera u pravosuđu i pravosudnih kapaciteta za rješavanje rodnih stereotipa - to može uključivati provođenje obuke koja podstiče promjene u ponašanju kako bi se spriječilo i suzbilo stereotipiziranje u pravosuđu, a istovremeno se priznaje da rodna pristrasnost može biti nesvjesna,
- stvaranje institucionalnih biheviornalnih intervencija promjenom praksi i procedura koje ograničavaju mogućnosti pravosudnih aktera da ispolje pristrasnost.

VJEŽBE: Polaznici treba da razmotre sljedeće situacije i da razmisle i kasnije prodiskutuju o mogućim pristupima koje bi mogli praktikovati u tim situacijama.

Studija slučaja 1 (uporediti scenarije)

Anna odlazi u policijsku stanicu da prijavi svog muža. Ona kaže da je njen suprug godinama fizički i emocionalno zlostavljao. Prethodne noći optužio je Annu da je imala aferu sa kolegom s posla. Muž je agresivno zgrabio njen mobilni telefon i odbio da ga vrati. Kada je Anna pokušala da vrati telefon, muž ju je odgurnuo i ona je pala na sto. Na nadlaktici joj je vidljiva velika modrica.

Barbara odlazi u policijsku stanicu da podnese prijavu za pljačku. Prethodne noći, kada se vraćala kući sa željezničke stanice, iza nje je išao muškarac i zgrabio joj mobilni telefon iz ruke. Ona ne zna ko je taj muškarac, ali se sjeća nekih njegovih fizičkih karakteristika. Pokušala je da drži telefon, ali je u borbi gurnuta na tlo. Na nadlaktici joj je vidljiva velika modrica.

Studija slučaja 2

Javni tužilac trenutno radi na predmetu koji se odnosi na seksualno nasilje. Žrtva C kaže da je silovana na zabavi. Postoje forenzički dokazi da su i C i osumnjičeni u to vrijeme bili u alkoholiziranom stanju. Tužilac je dva puta razgovarao sa C i sada, tri mjeseca nakon prethodnog sastanka, poziva je na dodatni razgovor. U ovom intervjuu C je uznemirena činjenicom da je video koji prikazuje osumnjičenog kako vrši seksualni čin nad C kružio internetom. Ona daje nejasne odgovore na pitanja tužioca, čini se da ima propuste u pamćenju i daje neke izjave koje su u suprotnosti sa njenim ranijim prikazom događaja. Tužilac odlučuje da odustane od postupka zbog sumnje u kredibilitet žrtve i nedostatka jasnih dokaza.

Studija slučaja 3

U brakorazvodnoj parnici bivši muž polaže pravo na isključivo vlasništvo na porodičnom poslu. Sud uzima u obzir radni odnos bivšeg muža, prihode i stjecanje imovine, kao i činjenicu da je bivša supruga davala ograničene finansijske doprinose za izdržavanje porodice ili biznisa. Bivši muž je bio zaposlen na puno radno vrijeme tokom cijelog braka. Bivša supruga je nekoliko godina radila na pola radnog vremena kao računovođa u preduzeću, ali je imala i periode nezaposlenosti kada su djeca bila mala i kada je brinula o svojim starijim roditeljima. Vrijednost zajedničke bračne imovine, uključujući i poslovnu, procjenjuje se na više od 5,6 mil. eura. Sudija utvrđuje da su finansijske potrebe bivše supruge (izdržavanje) 110. 000 eura, i to dosuđuje kao paušalni iznos. Ostatak imovine ostaje kod bivšeg muža.

Za diskusiju

U studiji slučaja 1 (Anna i Barbara): Koje su sličnosti u smislu relevantnog zakona i mogućih odgovora organa za provođenje zakona (ili drugih pravnih stručnjaka)? Koje su ključne razlike i šta te razlike sugeriraju u smislu pravnog odgovora? Zamislite potencijalne ishode ako se ova dva incidenta tretiraju na suštinski isti način, ili ako se tretiraju drugačije? Koje bi mogle biti negativne i pozitivne posljedice postojanja istog ili različitih pristupa? Šta bi trebalo uključiti u rodno osjetljiv pristup?

U studiji slučaja 2: Razmislite o postupcima i odlukama tužioca koje bi mogle biti problematične i koje nisu rodno osjetljive. Šta ih čini "rodno slijepim"? Koji su načini na koje je tužilac mogao drugačije pristupiti predmetu koji bi odgovarao situaciji i iskustvu žrtve?

U trećoj studiji slučaja (slučaj razvoda): Da li mislite da bi odluka sudije promovirala jednakost ili nejednakost u smislu ishoda? Kako su vrednovani doprinosi muža i žene? Ako se nefinansijski doprinosi žena (tj. podizanje djece, briga o članovima porodice i obavljanje kućnih obaveza) ne vrednuju u istoj mjeri kao novčani doprinosi, kakav je rezultat u smislu zaštita prava žena? Da li u ovom slučaju mislite da je građansko pravo/sudska odluka diskriminatorna ili rodno slijepa? Objasnite zašto.

Diskusija o domaćem pravno-institucionalnom okviru i praksama

- Koji su primjeri rodne nejednakosti u BiH? Koji su strukturni faktori koji podupiru ove nejednakosti, ili dovode do spolne/rodne diskriminacije?
- Razmislite o tome kako diskriminacija i nejednakost mogu utjecati ili utječu na ishode sudskih procesa. Razmislite o primjerima kako se društvena očekivanja za žene/muškarce, rodne uloge i stereotipi mogu prenijeti u pravne procese na način koji vodi do nejednakih ishoda. Šta je potrebno da se takve situacije isprave?
- Rodna osjetljivost znači priznavanje postojanja rodnih jazova i strukturnih nejednakosti i osjetljivost na različite potrebe žena i muškaraca u pravnim sistemima. Možete li se prisjetiti bilo kojeg primjera rodno osjetljivog donošenja odluka iz vašeg ličnog iskustva ili u sudskim odlukama s kojima ste upoznati?
- Da li je, prema vašem mišljenju, primjena rodno osjetljivog pristupa izazovna u vašem profesionalnom radu? I ako jeste, zašto i šta konkretno predstavlja najveće izazove?

Rodna ravnopravnost i zabrana diskriminacije na temelju spola i roda

Ravnopravnost je temeljna vrijednost međunarodnog prava, a svi glavni ugovori o ljudskim pravima sadrže zabranu diskriminacije na osnovu spola ili roda bilo da se radi o uživanju prava navedenih u dokumentu (npr. član 14. EKLJP), ili kao o samostalnoj normi (npr. Protokol broj 12 uz EKLJP). Evropska socijalna povelja (ESC) sadrži klauzulu o nediskriminaciji koja se odnosi na sva prava iz Povelje i diskriminaciju na osnovu spola. Neki instrumenti, kao što su Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR) i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR), sadrže normu koja garantuje jednaka prava žena i muškaraca. Ustav BiH, također, uključuje ovu normu o nediskriminaciji i, također, određuje da je međunarodno ugovorno pravo dio domaćeg pravnog sistema, a da EKLJP ima prioritet nad ostalim zakonodavstvom. Većina konvencija spominje pojam spola kao zabranjenu osnovu diskriminacije, ali tokom 1990. godina upotreba termina rod je postala popularna na međunarodnom nivou kao način razlikovanja kulturnih normi i očekivanja povezanih sa biološkim spolom. Nekoliko ugovora sada priznaje spol i rod kao zabranjene osnove diskriminacije, na primjer Istanbulska konvencija, član 4(3).

Međunarodna jurisprudencija o ljudskim pravima prepoznaje nekoliko oblika diskriminacije od kojih su svi relevantni za unapređenje rodne ravnopravnosti.

- **Direktna diskriminacija** se odnosi na odredbu, kriterijum ili praksu koji predstavljaju nepovoljniji tretman koji se "direktno i eksplicitno oslanja na razlike zasnovane isključivo na spolu i karakteristikama muškaraca ili žena, koje se ne mogu objektivno opravdati". Primjeri direktne diskriminacije uključuju zabranu noćnog rada za žene,

ili isključenje žena iz određenih poslova kao što su određene sigurnosne ili policijske snage. Nepovoljan tretman zasnovan na trudnoći, kao što je otpuštanje trudnica sa posla, također se smatra direktnom diskriminacijom.

- **Indirektna diskriminacija** nastaje kada se zakon, politika, program ili praksa ne čine diskriminirajućim, ali imaju diskriminatorni efekat i ne mogu biti objektivno i razumno opravdani. Do indirektno diskriminacije može doći, naprimjer, kada su žene u nepovoljnom položaju u odnosu na muškarce u pogledu uživanja određene prilike ili koristi zbog već postojećih nejednakosti. Primjena rodno neutralnog zakona može ostaviti postojeću nejednakost na mjestu ili je pogoršati.
- Diskriminacija može biti *de iure* kada tekst zakona ili politike sadrži diskriminatorne odredbe, ili *de facto* kada zakon ili politika sami po sebi nisu diskriminatorni, ali njihova primjena ima negativan utjecaj na žene ili muškarce. *De facto* diskriminacija može proizaći i iz širih praksi, kao što su kultura, tradicija i stereotipi koji ženama ili muškarcima uskraćuju punu jednakost i uživanje prava.

Namjernu diskriminaciju čini odredba ili praksa čija je svrha diskriminacija, dok je nenamjerna diskriminacija odredba ili praksa čija svrha možda nije diskriminacija, ali koja ima diskriminatorni učinak. Imajte na umu da direktna diskriminacija ne mora biti namjerna.

Primjeri iz sudske prakse: Pravo i politika Evropske unije pomogli su da se razjasne neke daljnje koncepcije diskriminacije u kontekstu zapošljavanja. U predmetu *S. Coleman protiv Attridge Lawa i Stevea Lawa* Sud pravde Evropske unije (CJEU) je smatrao da prema antidiskriminacionom pravu EU može postojati odgovornost za diskriminaciju čak i kada sama žrtva ne posjeduje zaštićene osobine - poznata kao diskriminacija po udruživanju (tzv. asocijativna diskriminacija). U predmetu *Coleman* CJEU je utvrdio da je podnositeljka predstavke bila predmet direktne diskriminacije i uznemiravanja na radu, jer je bila majka i primarna skrbnica djeteta sa invaliditetom (njen ugovor o radu je otkazan). CJEU je objasnio da se radi o asocijativnoj diskriminaciji (i uznemiravanju) kada se prema osobi postupa nepovoljnije, jer je povezana sa osobom kod koje postoji zaštićeni osnov, koje može uključivati, naprimjer, vjeru ili uvjerenje, invaliditet, godine ili seksualnu orijentaciju. Mnogi sudovi u državama članicama EU od tada tumače domaće zakone tako da obuhvataju i asocijativnu diskriminaciju (predviđena je i domaćim Zakonom o zabrani diskriminacije, vidi član 2. stav 1: *Diskriminacijom će se, u smislu ovog zakona, smatrati svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svake druge okolnosti koja ima cilj ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima života. Direktivama EU utvrđeno je da efikasna implementacija principa jednakosti zahtijeva adekvatnu sudsku zaštitu od viktimizacije – koja se odnosi na zaštitu osoba koje doživljavaju negativan tretman kao rezultat podnošenja pritužbe na diskriminaciju.*

Dominantno tumačenje nediskriminacijske norme u međunarodnom pravu je liberalna aristotelovska formula "tretirati različite različito". U oblasti spolne/rodne diskriminacije domi-

nantna pretpostavka je sličnost spolova i zabrana različitog tretmana iako različit tretman ne predstavlja diskriminaciju tamo gdje postoji objektivno i razumno opravdanje. Međutim, prema praksi ESLJP, potrebno je navesti veoma ozbiljne razloge za razliku u tretmanu: tradicionalne pretpostavke o radnom životu muškaraca i žena i porodičnim ulogama nisu dovoljne.

Primjer iz sudske prakse: U predmetu *Konstantin Markin protiv Rusije* ESLJP je smatrao da pozivanje na tradicionalnu podjelu rodni uloga u društvu ne može opravdati isključenje muškaraca, uključujući vojnike, iz prava na roditeljsko odsustvo i da se "rodni stereotipi kao što je percepcija žena kao primarnih starateljica djece i muškaraca kao primarnih hranitelja ne mogu, sami po sebi, smatrati dovoljnim opravdanjem za različit tretman". Napomena: ESLJP je smatrao da se diskriminacija dešava u situacijama u kojima se osobe u sličnim situacijama različito tretiraju bez objektivnog i razumnog opravdanja, naprimjer, u slučaju koji se tiče imigracionih prava žena i muškaraca, te da se norma o nediskriminaciji može povrijediti i propustom da se osobe tretiraju drugačije od drugih kada su u bitno različitim situacijama, kao u slučaju diskriminacije na osnovu vjere, naprimjer. Ova druga formulacija još nije primijenjena u kontekstu tvrdnji o spolnoj/rodnoj diskriminaciji uprkos činjenici da su žene i muškarci u različitim društvenim položajima, što može opravdati, ali i zahtijevati donošenje pozitivnih akcija ili afirmativnih mjera.

Primjer iz sudske prakse: U brojnim slučajevima ESLJP je implicirao da bi afirmativne mjere mogle biti opravdane tamo gdje postoje «činjenične nejednakosti». Naprimjer, u predmetu *Stec i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* Sud je smatrao da razlike u isplati određenih penzionih naknada ženama i muškarcima ne predstavljaju diskriminaciju prema spolu. Različit tretman je bio opravdan, jer se koristio da pomogne da se otklone društvene nejednakosti između muškaraca i žena koje su bile rezultat istorijskih razlika u starosnoj dobi za penzionisanje. ESLJP je ponovio da je "razlika u tretmanu, međutim, diskriminatorna ako nema objektivno i razumno opravdanje; drugim riječima, ako ne slijedi legitiman cilj, ili ako ne postoji razuman odnos proporcionalnosti između upotrijebljenih sredstava i cilja koji se želi ostvariti".

Još jedan važan napredak bilo je prepoznavanje višestruke/intersekcionalne diskriminacije, što znači da je diskriminacija žena na osnovu spola ili roda "neraskidivo povezana" sa drugim faktorima, ili može biti praćena drugim faktorima. U većini slučajeva kršenja ženskih prava postoji složena interakcija između spola i drugih elemenata identiteta, kao što su, ali ne samo: rasa/etnička pripadnost, autohtoni status/jezik/nacionalno porijeklo, migrantski ili izbjeglički status interno raseljenih lica, religija ili uvjerenje, dob, zdravlje (npr. HIV status), bračni i/ili roditeljski, materinski status, seksualna orijentacija/rodni identitet (lezbejke, biseksualke, transrodne žene ili interseksualne osobe), invaliditet, urbana/ruralna lokacija, socio-ekonomski status i politička pripadnost.

Intersekcionalni/višestruki oblici diskriminacije proizlaze iz kombinacije diskriminatornih tretmana zasnovanih na različitim osnovama koji proizvode složenu diskriminaciju. Ovaj koncept uzima u obzir istorijski, društveni i politički kontekst i na taj način prepoznaje jedinstveno iskustvo žena koje su bile mete diskriminacije prema više osnova. Kombinacija spola sa drugim statusima pojedine žene stavlja u posebno ranjivu poziciju i znači da su "te žene često istovremeno podvrgnute jednoj ili više drugih vrsta diskriminacije". Diskriminacija na osnovu spola ili roda može utjecati na žene koje pripadaju manjinskim grupama u različitom stepenu ili na različite načine od muškaraca. Pravnici bi trebali biti svjesni ne samo razlika između žena i muškaraca već i razlika među ženama i specifičnih ranjivosti koje žene u manjinskim grupa-

ma dovode u opasnost zbog određenih kršenja ljudskih prava. Naprimjer, praksa prisilne sterilizacije Romkinja u nekoliko istočnoevropskih zemalja ilustruje kako se rodna diskriminacija preklapa sa aspektima rasne diskriminacije. Žene koje pripadaju manjinskim grupama i koje su iskusile višestruke oblike diskriminacije suočavaju se sa posebnim poteškoćama u pristupu pravdi. Preklapanje osnova diskriminacije generalno se ne priznaje u zakonu, većina zakona nije ni manjinski - ni rodno - osjetljiva. Stoga će "žene iz manjina možda morati da naprave veoma težak izbor između traženja obeštećenja kao žene, ili kao pripadnice manjine, ili kao osobe koje doživljavaju specifičnu diskriminaciju".

Da bi se postigle jednake mogućnosti, ponekad je potrebno prema zakonu različito tretirati žene i muškarce. *Ova praksa se naziva pozitivna diskriminacija, ponekad se naziva i pozitivno djelovanje, pozitivne mjere ili posebne mjere.* Takve mjere svode se na preferencijalni tretman pripadnika istorijski ugroženih ili nedovoljno zastupljenih grupa. One su obično privremene i mogu uključivati pozitivne akcije ili sisteme kvota "kako bi se unaprijedila integracija žena u obrazovanje, ekonomiju, politiku i zapošljavanje".

Šire, suštinsko razumijevanje jednakosti stoga se ne bavi samo jednakim tretmanom već i jednakim mogućnostima. Suštinska jednakost se odnosi na razumijevanje da «historijske nejednakosti, strukturalni nedostaci, biološke razlike i pristrasnosti u načinu na koji se zakoni i politike provode u praksi» dovode do nejednakih rezultata i mogućnosti za žene i muškarce. Uključuje pravo na različitost i ima cilj da transformiše društvene strukture kako bi odražavale iskustva i potrebe i žena i muškaraca. Prema ovom shvatanju, ravnopravan/diferencijalni tretman i da li su žene jednake ili različite od muškaraca ne bi trebalo da bude u fokusu. Umjesto toga, primarno pitanje je raspodjela moći. Koncept suštinske jednakosti priznaje da formalna jednakost sama po sebi nije dovoljna da osigura da žene uživaju ista prava kao i muškarci.

Iako je formula jednakog tretmana često korisna da se preispita različit tretman koji žene ili muškarci još uvijek trpe zbog stereotipa o njihovim karakteristikama ili ulogama u porodici i radnoj snazi, ona nije dovoljna. Formula jednakog tretmana zasnovana je na muškom komparatoru i stoga je teško primjenjiva u slučajevima kada se žene razlikuju od muškaraca bilo zbog bioloških karakteristika, tj. trudnoće, ili zbog socijalne nepogodnosti, odnosno nesrazmjernog siromaštva, kršenja reproduktivnih prava ili nasilja protiv žena. Štaviše, budući da spolovi nisu društveno ravnopravni, jednako postupanje prema njima može pojačati ovu nejednakost.

IV. TEMATSKA CJELINA: Nasilje nad ženama

Svrha: Ova tematska cjelina podstiče polaznike da pažljivije sagledaju prepreke pravdi sa kojima se susreću žene žrtve rodno zasnovanog nasilja (posebno nasilja u porodici). Ovu tematsku cjelinu treba povezati sa uvodnom tematskom cjelinom o preprekama pristupu pravdi za žene.

Ciljevi učenja: Polaznici treba da bolje razumiju kako prepreke za pravdu doprinose eliminaciji slučajeva nasilja nad ženama iz sistema (konkretno, fenomen da takvi slučajevi “ispadaju” iz pravnog sistema kako napreduju od krivične prijave do pravosnažne presude i izricanja kazne). Polaznici treba da nauče kako radnje ili nečinjenje pravnih stručnjaka duž ovog “lanca pravde” utječu na pristup žena pravdi, te da razmisle o tome kako standardi postavljeni u Istanbulskoj konvenciji imaju cilj da povećaju pristup žena pravdi.

Očekivani ishodi: Do kraja tematske cjeline se očekuje da polaznici mogu identifikovati prepreke za pravdu za žrtve nasilja nad ženama i prepoznati da su te prepreke međusobno povezane (npr. neadekvatna policijska istraga utječe na rad tužilaca, neadekvatan rad tužilaca može dovesti do oslobađajućih presuda). Polaznici bi trebali steći priznanje za svoju ulogu u pravosudnim lancima i važnost koordinisanih pristupa, kako je navedeno u Istanbulskoj konvenciji.

Recentna sudska praksa ESLJP pokazala je barijere sa kojima se žene suočavaju u pristupu pravdi i omogućila Sudu da formuliše standarde, posebno u slučajevima nasilja nad ženama. Sud je značajno povećao pristup žena pravdi priznajući da oblici nasilja nad ženama koje počinje privatne osobe predstavljaju kršenje posebnih prava zaštićenih Konvencijom (pravo na život, npr. *Kontrova protiv Slovačke* (2007), *Talpis protiv Italije* (2017) i zabrana mučenja i nečovječnog i ponižavajućeg postupanja, npr. *E. i S. i drugi protiv Slovačke* (2009) i *Balsan protiv Rumunije* (2017).

Razvoj doktrine pozitivnih obaveza

Doktrina se odnosi na radnje privatnog lica ili državnog službenika i na nekoliko oblika nasilja nad ženama. Sud je naveo pozitivnu obavezu države da kazni seksualno nasilje (*M.C. protiv Bugarske* (2003), nasilje u porodici (*Opuz protiv Turske* (2009), namjerno nanošenje tjelesnih povreda osobi (*Sandra Janković protiv Hrvatske* (2009) i trgovinu ljudima (*Rantsev protiv Kipra i Rusije* (2010)).

Dužna pažnja

Princip dužne pažnje podrazumijeva da su države obavezne da istražuju, krivično gone i kažnjavaju kršenja ljudskih prava, bez obzira na to da li je ta djela počinila država ili privatna lica. U *X i Y v. Holandija* (1985) Sud je smatrao da pozitivne obaveze ne samo da zahtijevaju od država da se uzdrže od kršenja prava već mogu nametnuti i proaktivnu obavezu da osiguraju da prava pojedinaca ne krše druga privatna lica (stav 23). U *M.C. v. Bugarska* (2003) Sud je utvrdio da obaveze zaštite prava podrazumijevaju obavezu provođenja službene istrage i efikasnog kažnjavanja silovanja (st. 149-53). U predmetu *Maslova protiv Rusije* (2009) Sud je smatrao da "očigledno ponižavajući karakter silovanja naglašava procesnu obavezu države u ovom kontekstu" (stav 91). Efikasna zvanična istraga treba da bude u stanju da dovede do identifikacije i kažnjavanja odgovornih. Minimalni standardi u pogledu efikasnosti, definisani sudskom praksom Suda, također uključuju zahtjeve da istraga mora biti "nezavisna, nepristrasna i podložna uvidu javnosti, kao i da nadležni organi moraju djelovati sa uzornom marljivošću i ažurnošću" (stav 91). Sud je, također, smatrao da nacionalne vlasti imaju pozitivnu obavezu da preduzmu zaštitne mjere kako bi spriječile nasilje u porodici, kada su vlasti "znale ili su morale znati" u vrijeme "stvarnog i neposrednog rizika" po život ili zdravlje pojedinke (vidi, *Kontrova protiv Slovačke* (2007), *Opuz protiv Turske* (2009) i *Hajduova protiv Slovačke* (2010)). Vlasti treba da intervenišu čak i kada se prijetnja potencijalnog nasilnika još nije materijalizirala kao fizičko nasilje (*Hajduova*). Vlasti mogu postupiti po službenoj dužnosti, ponekad čak i protiv izražene želje žrtve (*Hajduova*). U nekim slučajevima mogu se preduzeti privremene hitne zaštitne mjere (*Bevacqua i S. protiv Bugarske* (2008)).

Pristup pravnim lijekovima

Pravni lijekovi moraju biti dostupni i djelotvorni. Slučaj *Airey protiv Irske* (1979) je pokazao da pravni lijekovi koji omogućavaju žrtvi nasilja u porodici da pobjegne od nasilne situacije, između ostalog, kroz postupak razvoda ili rastave moraju biti dostupni i djelotvorni kako bi se žrtvi u ranjivom položaju jamčila praktična, a ne samo teoretska ili iluzorna zaštita. Takav efikasan pristup može zahtijevati da se žrtvi pruži pravna pomoć zbog složenosti slučaja, nepoznatosti žrtve sa sudskim postupkom, ali i zbog oslabljene sposobnosti žrtve da zastupa svoj slučaj zbog njene emocionalne uključenosti.

Temeljna i efikasna istraga

U predmetu *Aydin v. Turska* (1996) Sud je smatrao da medicinske preglede žrtava silovanja moraju obavljati ljekari koji su imali iskustva sa takvim žrtvama. Svrha istrage koju provodi javni tužilac je da utvrdi da li je podnositeljica predstavke bila žrtva silovanja, a ne da li je izgubila nevinost. Sud je, također, naveo da se obaveze iz člana 3. ne odnose samo na državne službenike, jer "države imaju pozitivnu obavezu inherentnu čl. 3. i 8. Konvencije da donesu odredbe krivičnog zakona koje efektivno kažnjavaju silovanje i da ih primjenjuju u praksi kroz efektivnu istragu i krivično gonjenje". Zahtjev za dokazima o upotrebi sile ili prijetnji u pogledu krivičnog gonjenja silovanja stoga predstavlja kršenje i čl. 3. i 8. (*M.C. protiv Bugarske* (2004), stav 153).

VJEŽBA (analiza značaja pristanka u djelima silovanja i analiza "otpora žrtve"): *M.C. protiv Bugarske* (2003): Bugarska državljanka M.C., koju su silovala dvojica muškaraca kada je imala 14 godina, 1997. se obratila ESLJP navodeći da bugarski zakoni i praksa u slučajevima silovanja i vođenja istrage u tim slučajevima nije u saglasnosti sa pozitivnom obavezom države da obezbijedi efektivnu pravnu zaštitu od silovanja i seksualnog zlostavljanja. Sud je utvrdio da države, shodno obavezi sadržanoj u čl. 3. (pravo da se ne bude podvrgnut torturi, nečovječnom i degradirajućem tretmanu) i 8. (pravo na privatni život), treba da usvoje takve krivičnopravne odredbe kojima se efektivno kažnjava silovanje, kao i da ih primijene u praksi putem djelotvornih pravnih odredaba i putem krivičnog progona. Sud je smatrao da je, istorijski gledano, u zakonima i praksi mnogih zemalja u slučajevima silovanja dokazivanje fizičke prinude i fizičkog otpora i dalje konstitutivni elemenat krivičnog djela silovanja, iako postoji opšti trend da se postupcima dokazuje nedostatak saglasnosti, a ne upotreba sile. Također je naglašeno da žrtve seksualnog zlostavljanja često ne pružaju nikakav fizički otpor uslijed niza psiholoških faktora, ili jednostavno uslijed straha od prijetnji nasiljem od silovatelja, što je djelovalo na promjenu shvatanja prirode tog djela. Sud je utvrdio da istraga koju su vodile bugarske vlasti i pristup koji su u tom slučaju imali istražni sudija i javni tužilac koji su se fokusirali na utvrđivanje nedostatka dokaza o postojanju fizičkog otpora aplikantkinje nisu dovoljni da ispune obavezu koju ima država da uspostavi u praksi efikasan sistem krivičnog pravosuđa u kome se kažavaju svi vidovi silovanja i seksualnog zlostavljanja.

Poštovanje ličnog integriteta aplikantice

Tokom cijele istrage i sudskog postupka lični integritet podnositeljice predstavke se mora poštovati. Prepoznato je da žene žrtve, posebno u slučajevima seksualnog nasilja, često doživljavaju krivični postupak kao dodatnu traumu, posebno ako je žena protiv svoje želje prisiljena na direktan sukob sa nasilnikom (*Y. v. Slovenija* (2015)).

Princip nediskriminacije

Ovo je ključni princip Konvencije, koji obuhvata nediskriminaciju u pristupu pravdi i pristupu pravnim lijekovima. U *Opuz v. Turska* (2009) Sud je utvrdio da se nasilje u porodici koje je podnositeljica predstavke pretrpjela "može smatrati rodno zasnovanim nasiljem koje je oblik diskriminacije žena". Sud je primijetio da "[...] navodna diskriminacija nije bila zasnovana na zakonu *per se*, već da je rezultat opšteg stava lokalnih vlasti, kao što je način na koji su žene tretirane u policijskim stanicama kada su prijavile nasilje u porodici i pasivnost sudstva u pružanju efikasne zaštite žrtvama» (stav 192). Sud je tada zaključio: "Imajući u vidu svoj nalaz da je opšta i diskriminatorna sudska pasivnost u Turskoj, iako nenamjerna, uglavnom pogađala žene, Sud smatra da se nasilje koje su pretrpjele podnositeljica predstavke i njena majka može smatrati rodno zasnovanim nasiljem koje je oblik diskriminacije žena. Uprkos reformama koje je Vlada provela proteklih godina, sveukupna neodgovornost pravosudnog sistema i nekažnjivost koju su uživali agresori, kao što je utvrđeno u ovom slučaju, ukazuju na to da nije bilo dovoljno opredijeljenosti da se preduzmu odgovarajuće mjere za rješavanje problema nasilja u porodici [...]" (stav 200).

Načelo nediskriminacije je, također, potvrđeno u predmetu *Eremia i drugi protiv Republike Moldavije* (2013): "[...] radnje vlasti nisu bile običan neuspjeh ili kašnjenje u rješavanju nasilja nad prvom podnositeljicom predstavke, već su se svodile na stalno odobravanje takvog nasilja i odražavale diskriminatorni stav prema prvoj podnositeljici predstavke kao ženi. Nalazi specijalnog izvjestitelja Ujedinjenih naroda o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posljedicama [...] samo podržavaju utisak da vlasti ne uvažavaju u potpunosti ozbiljnost i obim problema nasilja u porodici u Moldaviji i njegovog diskriminatornog efekta na žene" (stav 89). Isti pristup je slijedio u predmetu *Mudric v. Republika Moldavija* (2013), *B. v. Republika Moldavija* (2013) i *N.A. v. Republika Moldavija* (2013). Međutim, artikulacija seksualnog nasilja kao pitanja spolne diskriminacije odsutna je u sudskoj praksi EKLJP. Moguće je da će se razviti u ovom pravcu pošto Sud sve više uzima u obzir Istanbulsku konvenciju, koja kvalifikuje nasilje nad ženama kao oblik diskriminacije žena (član 3).

Istanbulska konvencija i pristup pravdi

Standardi razvijeni kroz sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima nasilja nad ženama su sada integrisani u Istanbulsku konvenciju i postali pravno obavezujući. Istanbulska konvencija uključuje brojne odredbe koje imaju cilj da olakšaju žrtvama rodno zasnovanog nasilja pristup pravdi, posebno tako što se od država članica zahtijeva da:

- Osiguraju mjere za zaštitu prava žrtava nasilja bez diskriminacije (član 4);
- Osiguraju da države ugovornice s dužnom pažnjom spriječe, istraže, kazne i obezbijede reparaciju za djela nasilja (član 5);
- Preduzmu mjere za promoviranje promjena društvenih i kulturnih obrazaca kako bi se iskorijenili rodni stereotipi (član 12);
- Obezbiјede adekvatnu obuku stručnjaka koji rade sa žrtvama nasilja o njihovim potrebama i pravima i ravnopravnosti (član 15);

- Pruže adekvatne pravne informacije (član 19);
- Podstiču izvještavanje (član 27);
- Omoguće žrtvama adekvatne građanskopravne lijekove (član 29) i obeštećenje (član 30);
- Kriminalizuju ili na drugi način sankcionišu širok spektar oblika nasilja nad ženama (čl. 33-40);
- Osiguraju da se istrage i sudski postupci provode bez nepotrebnog odgađanja (član 49) i da tužiocima mogu pokrenuti i nastaviti postupak čak i ako žrtva povuče pritužbu (član 55);
- Osiguraju da su dokazi koji se odnose na seksualnu istoriju i ponašanje žrtve dozvoljeni samo kada su relevantni i neophodni (član 54);
- Osiguraju da su obavezni alternativni procesi rješavanja sporova ili izricanje kazne, uključujući posredovanje i mirenje, zabranjeni (član 48);
- Osiguraju zaštitu žrtava u svim fazama istrage i sudskog postupka (član 56);
- Omoguće žrtvama pristup pravnoj pomoći i besplatnoj pravnoj pomoći (član 57).

Standardi Istanbulske konvencije predstavljaju ključni element osiguranja jednakog pristupa žena pravdi. Navedeni principi i standardi bi trebali da se primjenjuju i u slučajevima koji se ne tiču nasilja nad ženama, a posebno u pitanjima zapošljavanja i porodice.

VJEŽBA I: Polaznik, kao pojedinac ili u grupi, treba da se upozna sa pojmom “lanca pravde” u krivičnom predmetu nasilja nad ženama. Tipičan pravosudni lanac u ovom slučaju počinje prvim kontaktom koji žrtva ima sa pravosudnim sistemom (obično interakcijom sa policijom) i završava se izricanjem kazne u krivičnom predmetu i/ili procesima nakon suđenja. Lanac pravde se može vizuelno predstaviti kao niz koraka sa pitanjima i posljedicama pridruženim svakom koraku. To bi moglo izgledati otprilike ovako:

DOGAĐAJ NASILJA U PORODICI – Da li je žrtva prijavila nasilje? Kome? – Da li policija istražuje djelo? – Da li je podignuta optužnica? – Da li je počinitelj slobodan ili u pritvoru? – Da li tužilaštvo provodi istragu? – Da li postoji dovoljno dokaznih sredstava? – Da li se vodi postupak pred sudom? – Da li žrtva svjedoči u krivičnom postupku? – Da li je počinitelj osuđen ili oslobođen? – Koja je izrečena sankcija? – Da li je krivična sankcija izvršena? – Kakva je Vaša procjena da li je žrtva imala pristup pravdi?

U svakoj fazi pravosudnog lanca odgovori različitih organa za provođenje zakona i pravnih stručnjaka će utjecati na ishod za žrtvu – ili zaustavljanje slučaja da ide naprijed, ili napredovanje slučaja duž lanca. Svaki korak se može formulirati korištenjem da/ne pitanja (npr.: “Da li tužilac nastavlja sa krivičnim prijavama – da/ne?”), a zatim se razmatra utjecaj svake odluke.

- Polaznici mogu zamisliti scenario/hipotetički slučaj nasilja nad ženama sa kojim su upoznati i proći kroz svaki korak u lancu pravde pitajući se kakav bi bio ishod u zavisnosti od toga kako relevantni pravni stručnjak reaguje (bilo napredovanje duž lanca ili zaustavljanje napredovanja). Polaznici treba da pretpostave da žrtva ima legitimno potraživanje prema domaćem zakonu; svrha nije procijeniti njen pravni slučaj, već razumjeti kako odluke u različitim fazama mogu spriječiti žrtvu da pristupi pravdi.

- Nakon što su polaznici koristili pravosudni lanac za identifikaciju tačaka iscrpljivanja i razgovarali o različitim ishodima u analiziranom slučaju nasilja nad ženama, polaznike treba podstaći da se pozovu na Istanbulsku konvenciju, prvenstveno Poglavlje IV o istrazi, krivičnom gonjenju, procesnom pravu i zaštitnim mjerama, i Poglavlje 2 član 7. o koordinaciji. Proučavajući obaveze utvrđene Istanbulsom konvencijom, polaznici mogu uskladiti mjere potrebne za poboljšanje pristupa žena pravdi u različitim tačkama u lancu pravde u analiziranom predmetu.

VJEŽBA II: Preporučljivo je da eduktor koristi anonimizirane presude krivičnog suda u predmetima rodno zasnovanog nasilja (nasilja nad ženama) radi grupne ili pojedinačne analize i identifikacije stereotipa, ograničenja pravnog i institucionalnog okvira, neadekvatne kaznene politike, pretežnog vrednovanja olakšavajućih okolnosti i slično. U nastavku je dat izvadak iz publikacije *Zaštita žena od nasilja u pravosudnom sistemu Bosne i Hercegovine: Analiza praćenja krivičnih i prekršajnih postupaka u oblasti zaštite od rodno zasnovanog nasilja u BiH* (Fondacija "Udružene žene" Banja Luka i Centar ženskih prava Zenica, 2020), str. 94-100.

Mit o "aktivnom otporu" - stereotipno i nesenzibilno razmatranje otpora žrtava seksualiziranog nasilja: Problemi sa kvalifikacijom i ocjenjivanjem svih elemenata djela se javljaju i u slučajevima seksualnih delikata. Zakonsko određenje djela silovanja u domaćem zakonodavstvu nije usklađeno sa međunarodnim standardima, naročito standardima Istanbulske konvencije, radi kažnjavanja svakog seksualnog čina izvršenog prema drugoj osobi bez davanja saglasnosti. Istanbulska konvencija zahtijeva uklanjanje bilo kog zahtjeva da seksualni napad bude počinjen upotrebom sile i nasilja, insistirajući na tome da je kriterij za definiciju silovanja i seksualnog nasilja – pristanak, da li je žena pristala na spolni odnošaj ili ne. Štetni mitovi i rodni stereotipi o tome šta čini silovanje i pristanak široko su rasprostranjeni u pravosudnom sistemu, ali i društvu u cjelini. Domaći kreatori javnih politika i zakonodavci treba da imaju u vidu da nedostatak pristanka mora biti u središtu bilo kakvog zakonskog određenja silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja. Pristanak mora biti nedvosmislen i jasan i procjena o tome da li ga je bilo ili ne ne smije se zasnivati na pretpostavkama o "tipičnom" ponašanju u takvim situacijama koje, uglavnom, sadrže rodne stereotipe i mitove o muškoj i ženskoj seksualnosti. Ova procjena mora da uvaži velike razlike koje postoje u tome kako žrtve odgovaraju na seksualno nasilje i silovanje. Osim toga, krivični zakon treba pojmovno odrediti i klasificirati silovanje i drugo seksualno nasilje kao zločine protiv fizičkog i psihičkog integriteta i seksualne autonomije žrtve, a ne kao zločine protiv spolne slobode i morala. S obzirom na iscrpljujuća svjedočenja, ispitivanja i različito vrednovanje pristanka žrtve u postupcima, između ostalog i zbog toga što profesionalci polaze od "standarda dobre žrtve", koja počinitelju neprestano pruža aktivni otpor, žene se boje prijaviti seksualno nasilje, jer su toliko puta vidjele kako hrabre žrtve – oštećene, koje se usude tražiti pravdu, budu iznevjere ne od pravosudnog sistema, ismijane od društva i ostavljene na cjedilu od svih. Pravosudni sistem u ovom smislu predstavlja samo refleksiju društva u širem, što pokazuju i relevantna istraživanja.

Primjeri (ne)adekvatnog razmatranja otpora žrtava seksualnih delikata iz prakse:

- *U krivičnom predmetu povodom djela silovanje kvalifikovanog u težem obliku iz člana 203. stav 3. u vezi sa stavom 1. KZFBiH, počinjenog na naročito nasilan, uporan i surov način, počinitelj je, između ostalog, gurao svoju šaku u vaginu oštećene uzrokujući tjelesne povrede u vidu dubokog rasjeka zida vagine sa obilnim krvarenjem, brojne krvne podlive kože, a sve navedene povrede su u ukupnom djelovanju imale karakter teških povreda opasnih po život. Stepenn povreda je bio takav, da se nije pružila blagovremena medicinska pomoć, oštećena bi podlegla od zadobivenih povreda. Kao argument odbrane, branilac optuženog je iznio stav da optuženi nije počinio krivično djelo, "jer se spolni odnos odigrao na dobrovoljnoj osnovi. (..), optuženi nije primijenio nikakvu silu prema oštećenoj, te da nema dokaza o primjeni sile, a slijedom toga i o postojanju krivičnog djela". Navedeno je, također, da oštećena nije pružala nikakav otpor, jer nije došlo do oštećenja odjeće, sama je ušla u vikendicu gdje je došlo do spolnog odnosa, te nije nanijela nikakve povrede optuženom koje bi bile znak protivljenja i otpora žrtve. Sud nije prihvatio ovakve navode odbrane, smatrajući da, iako oštećena nije nanijela nikakve tjelesne povrede oštećenom, ovakvo njeno ponašanje se može razumjeti kroz sagledavanje ličnosti oštećene (radi se o osobi ispodprosječne inteligencije), "te da se najvjerojatnije radi o fiziološkoj tuposti, zbog čega se cjelokupan događaj i desio onako da niko od svjedoka nije uočio primjenu sile od strane optuženog. Međutim, pažljivom analizom iskaza oštećene vidi se da ona nije pristala na nasilni spolni odnos s optuženim, da se opirala govoreći mu da to ne radi. Međutim, optuženi je očigledno iskoristio fizičku nadmoć, te je prema oštećenoj izvršio predmetno krivično djelo. Također, valja napomenuti da je otpor oštećene savladan i prijetnjom, koju je optuženi uputio oštećenoj, a u odnosu na njenu maloljetnu kćerku (sedam godina starosti), jer se oštećena uplašila, a to je optuženi vješto iskoristio i nad njom izvršio nasilni spolni odnos u više navrata". Navodi odbrane iz ovog slučaja pokazuju ozbiljne nedostatke u razumijevanju djela seksualnih delikata, ali i neadekvatnost postojećeg zakonskog određenja bića krivičnog djela silovanja. Prema mišljenju odbrane, "ovakva prijetnja se ne može smatrati ozbiljnom, kao ni upotreba sile", pa je kroz završnu riječ braniteljica definirala ozbiljnu prijetnju i upotrebu fizičke sile. "Prijetnja mora biti stvarna i takve prirode da osoba koja je dobila prijetnju to shvati ozbiljno, te okolnosti prijetnje treba da su takvog karaktera da se može očekivati realizacija prijetnje. Fizička sila po svom intenzitetu mora biti apsolutna i toliko snažna ili djelotvorna da savlada otpor kod druge strane ili da isključi bilo kakvu mogućnost odupiranja, odnosno otklanjanja sile." Počinitelj je proglašen krivim i izrečena mu je kazna zatvora u trajanju od osam godina. Prilikom odmjeravanja kazne sud je kao olakšavajuću okolnost na strani optuženog ocijenio njegovo korektno vladanje tokom glavnog pretresa, nezaposlenost i loše imovno stanje. Od otežavajućih prilika sud je ocijenio samo osuđivanost. Nisu uzete u obzir kao otežavajuće okolnosti dugotrajnost počinjenja djela (dvije radnje, prva radnja oko 01,00 sati ujutro, a druga radnja sa više prisilnih spolnih odnošaja je trajala cijelu noć do jutarnjih sati, od 2 sata ujutro do 6 sati ujutro), surovost (primjena sile, udaranje, bacanje oštećene, guranje šake u vaginu oštećene uzrokujući velike posjekotine u zidu vagine sa obilnim krvarenjem, ostavljanje oštećene na putu, krvave), odlučnost i upornost u izvršenju krivičnog djela, brojnost radnji uz upotrebu sile. Optužba je uložila žalbu smatrajući da sud nije u dovoljnoj mjeri ocijenio, kao otežavajuću okolnost, činjenicu da je optuženi ispoljio surovost prilikom izvršenja*

ovog krivičnog djela, tražeći od Vrhovnog suda FBiH strožiju krivičnopravnu sankciju. U vrijeme pisanja izvještaja nisu bili dostupni podaci o odluci VSFBiH.

- U krivičnom predmetu povodom djela silovanje iz člana 203. stav 5. u vezi sa stavom 1. KZFBiH optuženi je oslobođen optužbe. U završnim riječima odbrane navedeno je da kod krivičnog djela silovanja sila i prijetnja moraju biti usmjereni na savladavanje otpora radi izvršenja obljube i služe počinitelju kao sredstvo ostvarenja cilja. Sila, odnosno prijetnja treba da su takvog intenziteta da su podobni da u datom slučaju, imajući posebno u vidu snagu žrtve, slome njen otpor. "Otporom se mora izraziti nedvosmislena odluka oštećenog da se protivi polnom odnosu, bez otpora nema silovanja. Otpor mora biti ne samo verbalni nego i fizički. Otpor mora biti aktivan i trajan." U obrazloženju presude se navodi da "prema mišljenju ovog suda, oštećena (...) prilikom kritičnog događaja nije pružala otpor koji se traži kod ovog krivičnog djela". "...Kod iskaza oštećene ne postoji niti jedna samostalna izjava kojom potvrđuje da je pružala aktivan otpor optuženom i da je taj otpor postojao sve vrijeme dok je trajao i spolni odnos." U nastavku obrazloženja se navodi da je "u čovjeku urođen instinkt da se brani. Taj instinkt je jači od straha spram napadača. Taj instinkt je jači i od sumnji u uspješan ishod odbrane. Koristi se i najmanja nepažnja, neopreznost napadača da se umakne od njega, da se traži pomoć. Bezizlaznost situacije ne podrazumijeva nužno i nepružanje otpora, a kamoli situaciju u kojoj se mlđb. oštećena našla, koja situacija je nudila priliku da se zatraži, ali i dobije pomoć. Očekivalo se od žrtve silovanja da iskoristi i najmanju neopreznost, odsustvo ili nepažnju napadača da zatraži pomoć, a što u konkretnom slučaju mlđb. oštećena nije uradila s obzirom na to da je za to imala niz prilika (...)." Oštećena je izjavila da je optuženi izvadio pištolj iz ladice uz prijetnju da će ih sve pobiti. Sud navodi da se prijetnja odnosila na cijelu porodicu, a da oštećena potvrđuje da nije pištolj uperio direktno u nju i da je metke izvadilo na stol, zbog čega "sud zaključuje da se pištolj ne može dovesti u vezu sa prijetnjom kao sredstvom prinude radi obljube". Slučaj ilustruje posebno problematičan aspekt dokazivanja silovanja postavljanjem visokog praga za dokazivanje postojanja prijetnje/sile, uz potpuno zanemarivanje percepcije navedene prijetnje od žrtve s obzirom na njenu maloljetnu dob i zrelost, kao i ignorisanje postojanja ili nepostojanja pristanka na seksualni odnos. Iz ovog, ali i drugih navedenih slučajeva uočava se zabrinjavajući trend sudijskog percipiranja žrtve silovanja, kao pribrane, svjesne, odlučne, gotovo snalažljive žrtve, koja ne propušta nijednu priliku da pruži aktivan i neprestan otpor svom počinitelju. Zanemaruju se pritom vjerovatna stanja šoka i straha, kao i cijeli dijapazon mogućih ljudskih reakcija na djelo nasilja, a što ne mora uvijek i nužno biti aktivan i kontinuiran otpor počinitelju. Dokazivanje postojanja sile i ozbiljne prijetnje i njenog djelovanja spram "standarda žrtve silovanja" je pogibeljan za sve sadašnje i buduće žrtve seksualnog nasilja i naglašava neophodnost izmjene zakonskog određenja krivičnog djela silovanja, ali još važnije- neophodnost senzibiliziranja profesionalaca u sistemu zaštite od nasilja.
- Još jedan primjer blaže kvalifikacije se tiče krivičnog djela bludne radnje, te obrazloženja okrivljujuće presude u pogledu izrečene krivičnopravne sankcije sa fokusom na olakšavajuće okolnosti: *Konkretno djelo je prvobitno bilo kvalifikovano kao krivično djelo silovanje u pokušaju, a kasnije, na prijedlog odbrane, kvalifikacija je promijenjena (ublažena) u bludne radnje iz člana 208. stav 2. KZFBiH i zaključen je sporazum o priznanju krivice. Na ročištu za razmatranje sporazuma o priznanju krivice tužilaštvo je predložilo dokaze (kao iz optužnice) i ukratko obrazložilo dokaze kojima se potkrepljuje sporazum, obrazlažući prijedlog za izricanje uslovne osude time što optuženi nije osuđivan, optuženi i žrtva su se poznavali i viđali i ranije, protek vremena, okolnost da, po mišljenju tužilaštva, nema nastalih posljedica ni za oštećenu, ni za optuženog, oštećena je saglasna sa sporazumom i dala je izjavu pred policijskim službenicima, u vrijeme izvršenja imala je 17 godina, smatra da se tako može brže završiti predmet. Braniteljica je izjavila da odbra-*

na prihvata obrazloženje tužilaštva, te dodala da se optuženi zabavljao sa oštećenom, bio mlađe punoljetno lice u vrijeme izvršenja djela, sada je zaposlen, oženjen, oštećena je bila inicijator da se tog dana sretnu i da posljedice nisu nastupile, da je opredjeljujući stav oštećene da je kazna adekvatna. Sud je nakon vijećanja prihvatio sporazum i izrekao uslovnu osudu (utvrđena kazna zatvora u trajanju od jedne godine s vremenom provjeravanja od tri godine), a oštećenu uputio sa imovinskopravnim zahtjevom na parnicu.

V. TEMATSKA CJELINA: Promocija pristupa pravdi za žene kroz praksu sudija i tužilaca

Svrha: Cilj ove tematske sesije je izgradnja kapaciteta tužilaca i sudija da primjenjuju 'rodnu perspektivu' u svojoj svakodnevnoj praksi i da poboljšaju njihovo razumijevanje kako se ne-utralna pravila i politike često primjenjuju na način koji stvara prepreke ženama koje traže zaštitu i odštetu u pravnom sistemu.

Ciljevi učenja: Polaznik bi trebalo da stekne praksu u primjeni međunarodnih standarda koji se možda ne koriste u njihovim sudovima/tužilaštvima. Razmišljajući o međunarodnoj praksi, polaznici treba da nauče gdje međunarodno pravo nudi zaštitu za kršenje prava i standarde koji nisu uvijek obuhvaćeni domaćim pravom.

Očekivani ishodi: Do kraja tematske cjeline polaznici će steći uvid u relevantnost međunarodnog prava i standarda. Također će razviti vještine strukturiranja pravnih argumenata zasnovanih kako na domaćem, tako i na međunarodnom pravu u oblasti pristupa pravdi za žene.

Da bi se osiguralo da žene imaju jednak pristup pravdi, pravni praktičari bi trebali usvojiti rodno osjetljiv pristup svom radu i osigurati tumačenje zakona u skladu sa suštinskim pojmovima jednakosti i međunarodnih ljudskih prava. Tužioci i sudije treba da zauzmu proaktivan pristup kako bi osigurali da se uklone barijere sa kojima se žene suočavaju u pristupu pravdi u slučajevima koji se tiču nasilja nad ženama. Sljedeće dobre prakse i principi predstavljaju osnovne komponente rodno osjetljivog pravosudnog sistema i trebalo bi da ih primjenjuju pravosudni profesionalci prilikom rješavanja predmeta.

Pravni status (*locus standi*)

U krivičnim predmetima, a posebno u slučajevima koji se tiču nasilja nad ženama, žrtve su uključene u suđenja u svojstvu svjedoka optužbe. Ukazati na značaj da se nevladinim organizacijama i tijelima za ravnopravnost dozvoli da pokreću slučajeve diskriminacije kada nema žrtava koje su voljne da podnesu tužbu, ili koje nisu identifikovane (naprimjer, u slučaju seksualnog ili diskriminatornog oglašavanja), jer je to način rješavanja tvrdokornih obrazaca diskriminacije. Određeni broj zemalja dozvoljava organizacijama za podršku ženama da učestvuju u postupcima za nasilje u porodici i seksualnom nasilju kao nepravne zastupnice koje pružaju podršku žrtvama, uključujući i pratnju na sastanke i sud. To, također, preporučuje Istanbulska konvencija u članu 55(2). Takav institut je npr. *osoba od povjerenja* (uvedena u zakone o zaštiti od nasilja u porodici oba entiteta – sugestija da se analiziraju zakonske norme iz navedenih zakona).

Inicijalna proceduralna pitanja i istraga

Tužiocima – ključna razmatranja koja tužiocima treba da imaju na umu tokom perioda istrage uključuju sljedeće:

- Naučite da prepoznate znakove potencijalnih problema tokom sastanaka, izbjegavati bilo kakvu sekundarnu viktimizaciju, raspitati se da li žrtva preferira spol tužioca koji je dodijeljen njenom predmetu i/ili da saslušanju prisustvuje ženska službenica, član porodice, prijatelj ili zastupnici NVO.
- Nadgledati zakonitost istrage i procesa prikupljanja dokaza i pratiti da li su istražitelji temeljni i da li poštuju standarde ljudskih prava kako bi se smanjilo oslanjanje na iskaz žrtve/svjedoka kao jedini oblik dokaza na suđenju. Tužiocima bi trebali konstruktivno saradivati sa policijom i dati smjernice o tome kako koristiti odgovarajuće istražne tehnike da bi dokazali elemente krivičnog djela. Policija mora spriječiti da rodni stereotipi utječu na istragu i ugrožavaju prikupljanje dokaza.
- Zasnovati odluku na svim raspoloživim dokazima, vjerovatnoći osude i težini krivičnog djela. Na donošenje odluka ne bi trebalo da utječu stavovi koji ukazuju da su neki oblici rodno zasnovanog nasilja, kao što su nasilje u porodici ili uhođenje, od manjeg značaja od drugih zločina, da su «porodične ili privatne stvari», ili da ne predstavljaju rizik za šire društvo, ili stereotipne predstave o tome ko je “prava žrtva” ili šta je “prikladno ponašanje” žrtve nasilja.

Sudije – mogu preduzeti niz koraka kako bi osigurale rodno osjetljiv pristup:

- Određivanje zaštitnih mjera – važna prva prilika za sudiju da postavi odgovarajući ton i pokaže da država postupa sa dužnom pažnjom u slučajevima nasilja u porodici.
- Iskoristite diskreciju tokom preliminarnih faza krivičnog postupka kako biste zaštitili prava i dostojanstvo žrtava/svjedoka i osigurali da ne dožive sekundarnu viktimizaciju, naprimjer, isključivanjem javnosti sa saslušanja ako se slučaj odnosi na seksualno nasilje i zahtijeva povjerljivost. Istanbulska konvencija jasno navodi da će prava, interesi i posebne potrebe žrtava/svjedoka biti zaštićeni u svim fazama istrage (član 56), ovo uključuje preduzimanje mjera za informisanje žrtava o potencijalnoj opasnosti od počinitelja, o njihovim pravima i dostupnim uslugama, za zaštitu privatnosti žrtve i izbjegavanje kontakta između žrtve i počinitelja.
- Pojačana pažnja u građanskim predmetima – sudije treba da razmotre da li je prikladno stimulisati nagodbu i treba da demonstriraju visok stepen pažnje spram mogućnosti da se na ženu vrši pritisak da postigne nagodbu (tamo gdje je nagodba uopšte dopuštena ili moguća).
- Osigurati da nema kašnjenja u fazama istrage i prikupljanja dokaza (posebno u vezi sa prikupljanjem i ispitivanjem forenzičkih dokaza) koje bi ugrozilo krivično gonjenje i donošenje presude. Općenito je dobra praksa da se koriste ubrzani postupci (kao što su brzi i specijalizovani sudovi) u slučajevima nasilja nad ženama. Dobra praksa u brojnim zemljama je davanje istražnih ovlaštenja specijalizovanim tijelima za ravnopravnost i kvazi-pravosudnim tijelima.

- Ako se čini da je žrtva/svjedok u suprotnosti sa njenim svjedočenjem na sudu, sudija treba da je pažljivo ispita da bi utvrdio razloge za promjenu kako bi se oni mogli riješiti (npr. možda je izložena pritiscima/prijetnjama od okrivljenog, sudija može udaljiti optuženog iz sudnice po potrebi i sl).

Dokazivanje

- Utvrđivanje diskriminacije – Jedan od izazova u procesuiranju i donošenju presude u slučajevima rodne ili spolne diskriminacije je nedostatak dokaza koji bi učinili vjerovatnim da su određene radnje ili odluke bile diskriminatorne. Stoga, kada se razmatraju dokazi, fokus treba biti na efektima pravila, politika ili praksi koje se osporavaju kako bi se pokazalo da su nesrazmjerno nepovoljni za određene grupe osoba u poređenju s drugima u sličnoj situaciji. U predmetima diskriminacije su važna pitanja teret dokazivanja (na kome je teret) i koji je standard dokazivanja (sigurnost vs. vjerovatnost), te dostupnost specifičnih dokaznih sredstava (npr. situaciono testiranje, statistički podaci, sl.). Uloga žrtava u izvođenju dokaza, težina potrebnih dokaza i teret dokazivanja razlikuju se između krivičnih, upravnih i građanskih predmeta. U krivičnim predmetima žrtva ima ograničeniju ulogu. Odgovornost vlasti je da istraže i utvrde diskriminaciju, van razumne sumnje, i da je optuženi imao diskriminatornu namjeru. Standard dokaza je viši u krivičnim predmetima zbog pretpostavke nevinosti i težine mogućih sankcija. Teret dokazivanja se ne mijenja. Nasuprot tome, u građanskim predmetima i upravnim postupcima o spolnoj/rodnoj diskriminaciji žrtve imaju aktivniju ulogu, a svaka strana iznosi dokaze koji potkrepljuju njihovu tvrdnju. Prema evropskom pravu, ustanovljenom direktivama EU i sudskom praksom Suda EU, teret dokazivanja se prebacuje sa tužioca na tuženog nakon što tužitelj učini vjerovatnim da je izvršena diskriminacija.
- Vođenje istrage i sudskog postupka korištenjem pristupa usmjerenog na žrtvu – to zahtijeva od tužilaca da izbjegavaju pretpostavke o žrtvama i da prepoznaju da pružanje dokaza o nasilnim incidentima može drugačije utjecati na žrtve. Dok neki mogu smatrati da je proces katarzičan ili osnažujući, drugi mogu doživjeti sekundarnu traumatizaciju.
- Koristiti dokaze koji potkrepljuju žrtvin iskaz – potkrepljujući dokazi su dokazi iz drugih izvora koji podržavaju tvrdnju žrtve. Potkrepljujući dokazi mogu se koristiti ako se izjava žrtve data policiji ili tužiocu podnese kao dokaz na sudu, ali žrtva ne svjedoči. Korištenje drugih oblika dokaza ne znači da žrtvi nedostaje kredibilitet. Neke uobičajene vrste potkrepljujućih dokaza koji se koriste u slučajevima nasilja nad ženama su: izjave policijskih službenika, izjave susjeda ili iskazi drugih svjedoka, snimci hitnih poziva/poziva policije, snimci CCTV, fotografije ozljede i mjesta događaja, medicinska istorija/izvještaji, istorijat ranijih incidenata (npr. krivični dosje počinioca, ranija isključenja/zaštitni nalozi, administrativne kazne), komunikacija od počinioca ka žrtvi, dokazi lošeg karaktera o počiniocu i vještačenje, posebno da se objasni utjecaj nasilja na žrtvu, uobičajena ponašanja i reakcije žrtava itd.

- Pažljivi rad sa žrtvom – preduzmite korake kako biste osigurali da žrtva razumije svoju ulogu u suđenju, šta će se desiti i kako će tužilac postupiti kako bi minimizirao njen rizik, osigurati da u spisima predmeta postoji jasna i sveobuhvatna izjava žrtve koja se može koristiti kao dokaz ako svjedok odluči da ne svjedoči na sudu, čime se žrtva štiti od nepotrebnog i ponavljajućeg ispitivanja o incidentu. Pažljivo razmotrite metode za uvođenje dokaza na sudu, posebno one koji mogu minimizirati traumu i stres za žrtvu i izbjeći pretjerano nametljivo ili ponavljajuće ispitivanje. Naprimjer, korištenje unaprijed snimljenog video-svjedočenja kao dokaza, zahtjev/naredba da se svjedočenje daje iz druge prostorije putem video-veze. Također, treba da predvidite i planirate moguće uvođenje štetnih, sramotnih ili štetnih dokaza od odbrane. Istanbulska konvencija izričito zahtijeva od država da preduzmu mjere kako bi osigurale da su dokazi koji se odnose na seksualnu istoriju i ponašanje žrtava nasilja dozvoljeni samo kada su “relevantni i neophodni” za građanski ili krivični postupak (član 54).
- Izbjegavanje rodni stereotipa – pravila dokazivanja i procedure igraju ključnu ulogu, jer mogu učvrstiti rodne stereotipe koji potkopavaju kredibilitet žrtava. Dolje su navedena tri pravila o dokazima koja se oslanjaju na rodne stereotipe i koja treba izbjegavati:
 1. Zahtjev za brzo prijavljivanje: u nekim državama kašnjenje u prijavljivanju može se koristiti za dovođenje u pitanje istinitosti navoda žrtve. Zahtjev za ovaj oblik dokaza daje pravni oblik stereotipnim pretpostavkama da će “prava” ili “idealna” žrtva seksualnog nasilja brzo prijaviti nasilje.
 2. Zahtjev za potkrepljivanje navoda sa dodatnim dokazima onemogućava osude zasnovane isključivo na svjedočenju žrtava i nameće zakonski zahtjev da svjedočenje žrtve mora biti potkrijepljeno drugim dokazima. To nameće veći teret dokazivanja žrtvama seksualnog nasilja u poređenju sa drugim nasilnim zločinima.
 3. Izazovi kredibiliteta zasnovani na prethodnom seksualnom ponašanju žrtve odražavaju stereotip da je vjerovatnije da će se vjerovati ženama ako se smatraju čednim, moralnim ili uglednim. To dovodi žrtvu, a ne nasilnika/počinitelja na suđenje, fokusirajući se na njihovo ponašanje umjesto na navodno ponašanje optuženog/osuđenog.

Drugi problematični oblici dokaza specifični za slučajeve seksualnog nasilja uključuju dokaze o upotrebi sile ili fizičke borbe i odražavaju pogrešno uvjerenje da će žena, ako se seksualno nasilje zaista desilo bez pristanka, uzvratiti.

Teorija slučaja i pravno obrazloženje

Pripremajući se za slučaj nasilja nad ženama, tužioci treba da pripreme tzv. *teoriju slučaja* koja taj predmet predstavlja i kao krivično djelo i kao oblik diskriminacije. Oni treba da razviju i pokažu razumijevanje prirode nasilja nad ženama, kao što je ciklus nasilja, i njegovog utjecaja na žene. Tužioci, također, treba da objasne naizgled kontradiktorne radnje žrtava prilikom krivičnog gonjenja počinitelja i da koriste činjenice, dokaze i statističke podatke kako bi opovrgli mitove, a ne da sami održavaju stereotipe.

Pravni lijekovi/sredstva

Pravni lijekovi bi trebali da budu adekvatni da odgovore na konkretnu povredu ljudskih prava, da se pozabave nepravdama, kao i da nadoknade pretrpljenu štetu. U građanskim predmetima to može uključivati restituciju (vraćanje na posao ako je potrebno), kompenzaciju/kompenzatorsku štetu i mjere za osiguranje neponavljanja (zabrane). Sudovi bi, također, trebali da razmotre naređivanje rehabilitacije (medicinska i psihološka njega i druge socijalne usluge) za žrtve. Žrtve, također, mogu biti nesvjesne svog prava na građanskopravnu odštetu, ili načina na koji mogu koristiti dostupna pravna sredstva, a praktičari bi trebali da pruže osnovne informacije o ovim opcijama zajedno sa upućivanjem na službe pravne pomoći. Novčane sankcije protiv počinioca su često neefikasne i mogu potencijalno negativno utjecati na ženu ako je finansijski ovisna o mužu ili partneru.

Određivanje odgovarajućih pravnih lijekova u krivičnim predmetima koji se tiču nasilja nad ženama zahtijeva razumijevanje dinamike nasilja i štete koju je žrtva pretrpjela. Istanbulska konvencija daje smjernice o nekoliko važnih razmatranja u određivanju odgovarajućih pravnih lijekova. Pravni lijekovi za naknadu štete i krivične sankcije ne bi trebalo da se međusobno isključuju, što znači da žrtve nasilja nad ženama imaju pravo na građanskopravne lijekove (protiv počinitelja države) uporedo sa krivičnim sankcijama (član 29). Žrtve imaju pravo na naknadu štete koju su pretrpjele (član 30). Sugestija za edukatora jeste da se dodatna pažnja obrati na zaštitne mjere, programe za počinioce, pravna sredstva koja prevazilaze restituciju.

Osuda i određivanje krivične sankcije

U slučajevima nasilja nad ženama tužioc i sudije treba da osiguraju da predložena kazna odražava tešku prirodu krivičnog djela. Kazna u takvim slučajevima treba da bude pravična, nediskriminatorna, proporcionalna, ujednačena i dosljedna. Primarni ciljevi izricanja kazne moraju biti zaštita žrtve, sprečavanje ponavljanja nasilja i pozivanje počinitelja na odgovornost. Rehabilitacija počinitelja ne bi trebalo da bude primarni cilj krivične kazne. Neke tačke koje tužioc i sudije mogu uzeti u obzir u kontekstu predlaganja/izricanja krivičnopravne sankcije uključuju:

- Postoje li otežavajuće okolnosti koje opravdavaju povećanu kaznu? (Npr. odnos prema žrtvi, ponovljena krivična djela/bilo koje ranije osude, prisutnost djece činu nasilja, ekstremnost nasilja i/ili korištenje oružja.)
- Da li procjena rizika ukazuje na mogućnost da će počilac ponoviti krivično djelo?
- Da li je počilac - počilac "prvi put"? To ne bi trebalo nužno umanjiti kaznu. Mnogi počinioci krivičnih djela su činili nasilje u prošlosti, ali možda nikada nisu bili optuženi. Tužioc i sudije treba da konsultuju druge izvore informacija kako bi utvrdili istoriju zlostavljanja. Pogledajte član 46. Istanbulske konvencije.
- Može li se od počinitelja seksualnog nasilja zahtijevati da se registruje kao seksualni prestupnik kao dio kazne prema domaćem pravu?
- Da li je žrtva dobila priliku da pruži informacije o utjecaju nasilja koje je relevantno za izricanje kazne, kao što je izjava o utjecaju na žrtvu?

Procjena rizika: Odluke o uslovnoj osudi, uslovima zatvorske kazne i uslovnom otpustu ne treba donositi bez razmatranja rezultata procjene rizika od budućeg nasilja za žrtvu ili druge. U slučajevima nasilja u porodici procjenu rizika će policija izvršiti u ranoj fazi postupka, ali je od vitalnog značaja da se nalazi ažuriraju – proces koji zahtijeva koordinaciju između aktera sektora pravde i učešće žrtava. Prilikom odlučivanja o uslovima puštanja na slobodu sudije se oslanjaju na vještačenje o opasnosti počinitelja. Prijetnje iz zatvora da će se nanijeti šteta žrtvi treba uzeti u obzir prilikom preispitivanja kazne zatvora. U slučajevima kada postoji opasnost za žrtve i porodicu, sudije treba da osiguraju da žrtve budu obaviještene kada počinitelj pobjegne, ili kada bude pušten na slobodu privremeno ili definitivno.

Rodno osjetljivi predmeti i upravljanje u sudnicama

Postoji niz praktičnih razmatranja i za tužioce i za sudije kako bi se omogućila sigurnost i smanjili rizici za žene uključene u pravne procese, posebno u krivičnim predmetima.

Brige o sigurnosti i upravljanje rizikom

- Tužilaštva i sudovi treba da imaju adekvatne sigurnosne karakteristike, npr. provjera oružja i obuka za osoblje sigurnosti o dinamici nasilja nad ženama.
- U postupcima za nasilje u porodici sudije treba da budu svjesne da navodni počinitelj može koristiti taktiku da zastraši žrtvu, ili da manipuliše pravnim postupkom (kao što su bijesan pogled, buljenje, emocionalne manipulacije itd.). Sudije treba da postupe odlučno, izricanjem upozorenja, preraspoređivanjem mjesta stranaka u postupku ili udaljavanjem počinitelja iz sudnice, ako je potrebno.
- Na kraju ročišta povodom nasilja nad ženama, a u kojima počinitelj nije u pritvoru stranke treba otpustiti sa vremenskim odmakom, omogućavajući žrtvi da prva napusti sud i ponuditi sigurnosnu pratnju iz zgrade, ako je potrebno.
- Tužiocima i sudijama treba da razgovaraju sa strankama, posebno sa žrtvama nasilja, o planovima za njihovu sigurnost i sigurnost svih članova porodice.
- Tužiocima treba da objasne žrtvi faze pravnog procesa, da se raspitaju da li je žrtva/svjedok razmišljala o podnošenju inicijative za određivanje zaštitne mjere i da zajednički prođu kroz korake koje žrtva može preduzeti kako bi osigurala svoju sigurnost tokom krivičnog postupka.
- Pravnicima bi trebali biti upoznati sa socijalnim službama i organizacijama za podršku žrtvama nasilja koje su dostupne kako bi dali odgovarajuće preporuke.
- Tužiocima i sudijama imaju obavezu da provode procjene rizika kako bi utvrdili nivo rizika od eskalacije nasilja, da upravljaju rizikom tokom sudskog postupka i osiguraju nivo praćenja i intervencije koji zahtijeva pravosudni sistem.
- Na saslušanjima za određivanje zaštitne mjere sudije bi trebalo da koriste procjene rizika kako bi utvrdile sadržaj mjere, kao što su ograničenja posjeta djece.

- Procjenu rizika treba vršiti periodično, jer su nivoi rizika dinamični i mijenjaju se tokom pravnog procesa i u saradnji sa samim žrtvama. Također je od vitalnog značaja da svi profesionalci koji rade sa žrtvama nasilja u porodici koriste zajednički skup kriterijuma za procjenu rizika (pristup više agencija- multiagencijski pristup).
- Incidenti nasilja nad ženama zahtijevaju posebne tehnike upravljanja i postupanja u pravnom sistemu. Neke zemlje su uspostavile specijalizovane sudove ili posebne sudove koji se bave konkretno takvim slučajevima, ili za upravljanje saslušanjima o izricanju zaštitnih mjera u vezi sa nasiljem u porodici.
- Pravnici mogu preduzeti korake da jasno identifikuju slučajeve nasilja nad ženama na koje treba obratiti pažnju, npr. jasno označavanje relevantnih spisa predmeta kako bi se osiguralo da se predmet vodi ispravno, što je moguće brže i osjetljivije.

Planiranje sastanaka i prostora suda

- Za žrtvu treba izabrati bezbjednu, privatnu i udobnu lokaciju.
- Sudske zgrade treba da imaju odvojene čekaonice za stranke u sudskom postupku.
- Trebalo bi organizovati čuvanje djece na licu mjesta.
- Dozvoliti ženama da budu u pratnji advokata ili osobe od povjerenja.

Informisanje žrtava o njihovim pravima i uslugama podrške

- Istanbulska konvencija zahtijeva da tužioci i sudije daju žrtvama konkretne informacije o njihovim zakonskim pravima i dostupnim uslugama podrške (član 56).
- Tužioci treba da informišu žrtve nasilja o ulozi koju država ima u krivičnom postupku i kako im se može pomoći u tom procesu.
- Žrtvama rodno zasnovanih zločina treba eksplicitno reći o njihovim pravima da traže naknadu štete, da podnesu zahtjev za izdavanje zaštitne mjere, da budu saslušane na saslušanjima kako prethodnim, tako i na suđenju, kao i o pravu da ne svjedoče.
- U nekim pravnim sistemima građani imaju pravo na pravnu i drugu vrstu pomoći pod uslovom da ispunjavaju određene kriterijume. Takve informacije treba da budu dostupne ženama kada se prvi put susreću sa pravnim sistemom. Tužioci ne treba da pretpostavljaju da će žene dobiti te informacije od policije, već bi trebalo da odvoje vrijeme tokom prvih intervjuja da govore o resursima kojima bi žrtva možda željela pristupiti.
- U slučajevima nasilja nad ženama sudije treba da informišu žrtve o ishodu izvršenja sankcija, pritvoru i svim promjenama u tim aranžmanima (kao što je prijevremeno ili privremeno puštanje na slobodu ili bjekstvo počinioca) u slučaju da žrtve ili njihove porodice mogu biti u opasnosti.

Interakcije sa svjedocima i strankama u postupku

Žene kao žrtve nasilja

- Nasilje nad ženama se najčešće dešava u privatnoj sferi i posljedice po žrtvu su značajne. Praktičari treba da razviju razumijevanje o tome kako se ti slučajevi razlikuju od drugih slučajeva nasilja, prirodu nasilja nad ženama i utjecaj koji ima na žrtve, njihovu djecu i njihove porodice.
- Nemojte se plašiti da izrazite empatiju prema žrtvi i objasnite joj da će se nastojati da se njena trauma svede na najmanju moguću mjeru, da se izbjegne odugovlačenje postupka i da se obezbijedi njena sigurnost.
- Uzdržite se od procjene kredibiliteta žrtve na osnovu toga koliko je emocionalno ekspresivna kada svjedoči, imajući na umu da žrtve mogu imati različite reakcije na istražni i sudski proces.

Djeca svjedoci nasilja

- Nemojte pretpostavljati da, zbog toga što djeca nisu bila direktno fizički ozlijeđena od zlostavljača, ni ona nisu bila viktimizirana, ili da nisu u opasnosti od nasilja u budućnosti. Povišen je stepen opasnosti kada ovakvi slučajevi dođu u pravni sistem, a počinioci mogu pojačati nasilje, ili usmjeriti zlostavljanje prema djeci.
- Pažljivo procijenite rizike nasilja u odnosu na najbolji interes djeteta, kao i roditeljska prava obje strane.

Žene i višestruka diskriminacija

- Obratite posebnu pažnju na načine na koje sudije i tužioci komuniciraju sa ženama koje pripadaju grupama koje su izložene višestrukoj/intersekcionalnoj diskriminaciji, jer nisu sva iskustva žena ista. Naprimjer, faktori kao što su etnička pripadnost, socio-ekonomski status (uključujući status samohrane majke), pripadnost udaljenoj ili ruralnoj lokaciji, seksualna orijentacija, invaliditet, status izbjeglice, tražitelja azila ili interno raseljene osobe i starosna dob utječu na iskustva žena i mogu ih staviti u posebno nepovoljan položaj.
- Imajte na umu da se žene koje imaju manjinski status često mogu suočiti sa dodatnim preprekama u pristupu pravdi zbog faktora kao što su fizička ili geografska izolacija od službi podrške, pravne pomoći, provođenja zakona i sudova, kulturnih i jezičkih barijera, straha od "izloženosti" i zakonske posljedice (za žene sa imigrantskim statusom to može značiti strah od deportacije, za lezbijke, biseksualne žene ili transrodne žene to može značiti strah od "izbacivanja" i moguću diskriminaciju i odmazdu).
- Izbjegavajte oslanjanje na održavanje ili održavanje stereotipa o specifičnim i manjinskim grupama žena (npr. "nasilje u porodici je dio romske kulture") posebno ako ti mitovi opravdavaju rodno zasnovano nasilje. To je posebno važno kada se razmatraju incidenti štetnih praksi kao što je genitalno sakaćenje.

- Razumijevanje posebnih okolnosti žena pripadnica manjina, uključujući njihovo kulturno porijeklo, ne bi trebalo da opravdava kršenje ljudskih prava zasnovano na kulturi ili tradiciji.

Rodna pristrasnost u pravnim postupcima

Nije neuobičajeno da žene doživljavaju rodnu pristrasnost i nejednakost u pravnim postupcima. Takve predrasude su rezultat uobičajenih stereotipa koji su obično nesvjesni. Rodna pristrasnost se može pojaviti kada iskustva žena nisu adekvatno shvaćena, ili uzeta u obzir. Slijede primjeri potencijalnih područja pristrasnosti koji se odnose na način na koji se tužitelji ili sudije obraćaju strankama u pravnom postupku, kao i na sudsko ponašanje i obrazloženje.

- Nepažljiva i/ili neprikladna upotreba jezika (npr. pozivanje na žene kao na "djevojke" i na muškarce kao na "muškarce", ili na žene kao na "draga", "mlada dama" itd. i korištenje ekskluzivnog i rodno specifičnog jezika kao što je "predsjedavajući").
- Procjena žene u odnosu na to kako bi se muškarac ponašao ili osjećao u nekoj situaciji.
- Procjena žene u odnosu na to kako bi se "normalna" žena trebala ponašati.
- Nedostatak razumijevanja rodno zasnovanog nasilja kao što je ciklus nasilja u kontekstu nasilja u porodici ili seksualnog napada i utjecaja na žrtvu.
- Nedostatak razumijevanja vrijednosti rada u domaćinstvu i aktivnosti brige o djeci.
- Neuzimanje u obzir statističkih razlika između muškaraca i žena u vezi sa pitanjima kao što su nivo prihoda, rad u domaćinstvu i aktivnosti brige o djeci.

Uloga eksperata i amici curiae

- Stručnjaci sa specijalističkim znanjem mogu pomoći sudu u razumijevanju složenog fenomena sindroma traume silovanja, posttraumatskog stresnog poremećaja, ciklusa nasilja koje doživljavaju žrtve zlostavljanja ili utvrđivanja najboljeg interesa djeteta.
- Svjedočenje vještaka, također, može biti efikasno u razbijanju uobičajenih rodni stereotipa kao što je mit o tome kako se ponaša "tipična" žrtva silovanja.
- Sudije treba da vode računa o obimu svjedočenja i da ograniče vještaka samo na oblasti njegove/njene specijalnosti i struke. Sudije bi, također, trebale da osiguraju da vještak ne odražava pristrasnost ili jača rodne stereotipe, već da svjedočenje odražava interese ili brige žena. U nekim državama sudija može odlučiti da imenuje stručnjaka kako bi to osigurao.
- Informacije koje dostavlja *amicus curiae* (prijatelj suda) razlikuju se od svjedočenja vještaka i uglavnom se koriste da bi se razjasnila pravna pitanja, ili objasnila sudska praksa

o određenoj temi (iako mogu predstavljati i činjenične ili naučne informacije). Podneske *amicus curiae* podnose pojedinci ili organizacije koje nisu stranke u postupku, ali koje daju komentare relevantne za slučaj. Vrijednost podnesaka *amicus curiae* je da pomognu sudu, ali njihovi podnesci ne bi trebali komentarisati meritum predmeta.

VJEŽBA I:

Vježba ima dvije verzije – (Slučaj A) rad sa slučajem diskriminacije na osnovu spola, za praktičare građanskog prava i (Slučaj B) rad sa slučajem nasilja nad ženama, za praktičare krivičnog prava. Edukator treba da odluči sa polaznikom na kojoj vrsti predmeta će raditi i o kojem će razgovarati. Također je moguće raditi oba slučaja. Za **građanskopravni slučaj** svrha je omogućiti polaznicima da istraže kako treba voditi sudski postupak u slučaju diskriminacije na osnovu spola/roda, gledajući standarde, metode utvrđivanja činjenica i dokaze potrebne za prebacivanje tereta dokazivanja. U slučaju **krivičnog prava** svrha je da polaznici istraže kako bi se o slučaju odlučilo u državi koja nije ratifikovala Istanbulsku konvenciju (ili koji bi pravni argumenti bili drugačije izneseni) u poređenju sa državom koja jeste potpisnica Konvencije.

Ova vježba se zasniva na pravnim konceptima koji su predstavljeni u različitim odjeljcima Priručnika za obuku sudija i tužilaca o osiguravanju pristupa ženama pravosuđu i kursa HELP. Za slučaj koji se odnosi na diskriminaciju (Slučaj A) referentni materijal se može naći u Modulu 1 (odjeljak 1.3) i Modulu 4 (odjeljak 4.3 o dokaznim pitanjima). Modul 3 kursa HELP je o diskriminaciji na osnovu spola i spola. Za slučaj koji se odnosi na nasilje nad ženama (slučaj B) referentni materijal se nalazi u modulima III i IV Priručnika za obuku sudija i tužilaca o osiguravanju pristupa ženama pravosuđu, kao i u modulima 2 i 5 kursa HELP.

Sadržaj vježbe: Predlaže se da polaznici svoje analize činjenica zasnivaju na stvarnim komunikacijama koje je pregledao Komitet CEDAW. Revizija Komiteta nije sudski proces, ali uključuje upućivanje na nacionalno pravo i proceduru. Polaznici treba da pregledaju slučajeve i zaključke Komiteta CEDAW. Zatim, polaznici treba da razgovaraju o tome kako bi se o istom predmetu odlučivalo u BiH. Polaznik treba da razvije sopstvene pravne argumente uz pozivanje na domaće pravo, kao i na bilo koje relevantno međunarodno pravo. Predlaže se da polaznici prvo dobiju činjenice (iz saopštenja Komitetu CEDAW), a zatim da pročitaju zaključke Komiteta – nakon što iznesu svoje pravne argumente.

Slučaj A: diskriminacija na osnovu spola

Na osnovu činjenica iz komunikacije D.S. (Slovačka) Komitetu CEDAW. Predmet se odnosi na otpuštanje D.S. sa posla nakon odlaska na porodiljsko odsustvo. D.S. je tvrdila da je bila predmet diskriminacije na osnovu spola od svog poslodavca. Polaznik treba pročitati činjenice i pritužbu i razviti teoriju slučaja, odrediti mjerodavno pravo (kao da se slučaj vodi u BiH), identificirati potencijalne vrste dokaza, razgovarati o dokazima koji su dovoljni da se utvrdi da postoji diskriminacija *prima facie* (na prvi pogled) i da se prebaci teret dokazivanja, te da se donese presuda kao da se predmet vodi u domaćem pravnom sistemu. Tek tada polaznik treba da preispita zaključke Komiteta CEDAW a. U ovom slučaju Komitet je utvrdio da je postojala diskriminacija kršenjem CEDAW-a.

Slučaj B: Nasilje nad ženama

Na osnovu činjenica iz komunikacije X i Y. (Ruska Federacija) Komitetu CEDAW. Slučaj se odnosi na X i Y koji su oboje bili izloženi nasilju u porodici i tvrdili da država nije ispunila svoju obavezu dužne pažnje - da istraži i procesuirao počinioca nasilja. Polaznik treba da pročita činjenice i razvije teoriju slučaja, utvrdi mjerodavno pravo (kao da se predmet vodi u BiH), identifikuje potencijalne vrste dokaza i područja za istragu/progon i donese presudu kao da se predmet vodio u domaćem pravnom sistemu. Tek tada polaznik treba da preispita zaključke Komiteta CEDAW. U ovom slučaju Komitet je utvrdio da je došlo do kršenja CEDAW-a, uzimajući u obzir i nekoliko opštih preporuka Konvencije. Napominjemo da u vrijeme ove komunikacije Rusija nije ratifikovala Istanbulsku konvenciju. Jedan od zadataka polaznika treba da bude traženje potencijalnih kršenja Istanbulske konvencije.

Upute za polaznike za slučaj A

Vježba može biti u vidu niza zadataka, kako slijedi:

- a) Pregledajte samo činjenice slučaja o diskriminaciji na osnovu spola (ovdje u vezi sa zapošljavanjem).
- b) Razmotrite činjenice slučaja u kontekstu vaše nadležnosti. Izložite pravne argumente za slučaj diskriminacije zasnovane na spolu, oslanjajući se na relevantno domaće pravo, kao i na međunarodne standarde (sve za koje smatrate da su primjenjivi).
- c) Identificirajte moguće dokaze. Oni mogu ići dalje od onih koji se spominju u činjenicama samog slučaja. Polaznik treba da razmisli o tome koje će vrste dokaza biti dovoljne da se iznese *prima facie* slučaj, a zatim da se teret dokazivanja prebaci na tuženog/poslodavca da dokaže da odluka o raskidu radnog odnosa nije diskriminatorska.
- d) Polaznik i edukator mogu raspravljati o pravnim argumentima i dokazima. Na kraju, polaznik treba da preuzme ulogu sudije i da dođe do potencijalne presude.
- e) Posljednji korak je preispitivanje odluke i preporuka Komiteta CEDAW, uzimajući u obzir da to nije obavezujuća odluka. U ovom trenutku edukator i polaznik bi mogli razgovarati o razlikama da se ovaj slučaj (a) vodio pred sudom u BiH, ili (b) da ga je saslušao Evropski sud za ljudska prava s idejom da se utvrdi da li postoje neadekvatnosti u domaćem pravnom okruženju koje se bavi međunarodnim pravom.

Upute za polaznike za slučaj B

Vježba može biti u vidu niza zadataka, kako slijedi:

- a) Pregledajte samo činjenice slučaja o nasilju nad ženama (ovdje u vezi sa nasiljem u porodici).
- b) Razmotrite činjenice slučaja u kontekstu vaše nadležnosti. Odredite koji bi se zakoni primjenjivali na ovaj slučaj (materijalno i procesno krivično pravo, kao i potencijalno građansko ili upravno pravo).
- c) Koji međunarodni standardi bi se primjenjivali na činjenice u ovom slučaju? Napominjemo da Ruska Federacija nije bila stranka Istanbulske konvencije u vrijeme kada je predmet vođen, ali polaznik treba da pristupi ovom slučaju kao da je država vezana Konvencijom. Također, razmotrite sve druge primjenjive međunarodne standarde.
- d) Identificirati dokaze o nedjelovanju države iz predmeta. Identifikujte i druge radnje koje su policija ili tužioci trebali preduzeti da se ovaj slučaj dogodio u BiH.
- e) Polaznik i edukator mogu raspravljati o pravnim argumentima i dokazima o nedjelovanju države. Na kraju, polaznik treba da preuzme ulogu sudije i dođe do potencijalne presude.
- f) Posljednji korak je preispitivanje odluke i preporuka Komiteta CEDAW, uzimajući u obzir da to nije obavezujuća odluka. U ovom trenutku edukator i polaznik bi mogli raspravljati o razlikama da se ovaj slučaj (a) vodio pred sudom u BiH i (b) da ga je razmatrao Evropski sud za ljudska prava u vezi s istim činjenicama u zemlji koja je ratificirala Istanbulsku konvenciju.

Za diskusiju

Za slučaj A

- a) Nakon čitanja činjenica koje je podnijela podnositeljka (D.S.), da li postoje razlike u načinu na koji nacionalno pravo u ovom slučaju (ovdje, Slovačka) i naše domaće pravo tretiraju diskriminaciju na osnovu spola (ili roda)? Koje su to razlike?
- b) Stavljajući se u ulogu advokata D.S., koji zakon se primjenjuje na slučajeve diskriminacije u BiH?
- c) Na koje međunarodne pravne standarde bi se moglo pozvati? Razmislite o CEDAW-u, kao i o konvencijama Vijeća Evrope.
- d) Nakon čitanja zapažanja države ugovornice ("tužena") i komentara podnositeljke žalbe, koji su potencijalni oblici dokaza koje bi podnositeljka mogla iznijeti i koji bi država ("tužena") mogla pružiti (možete stvoriti listu)? Budite kreativni i razmišljajte izvan činjenica slučaja i razmotrite dokaze koji bi mogli biti dostupni u BiH. Koji dokazi bi bili dovoljni da

D.S. napravi *prima facie* argument prema domaćem zakonodavstvu? Razmislite o drugoj sudskoj praksi sa kojom ste možda upoznati. Ako je na ovo pitanje teško odgovoriti, imajte to na umu kada kasnije budete razmatrali šta je Komitet CEDAW utvrdio o tome da li je teret dokazivanja prebačen.

- e) Sada, stavljajući se u ulogu sudije, šta biste odlučili, ili kako biste objasnili presudu u korist D.S. (što znači zaključak da ju je njen poslodavac diskriminisao)?
- f) Pregledati zaključke Komiteta CEDAW. Napominjemo da je Komitet utvrdio kršenja Konvencije. Mislite li da bi presuda bila ista da se ovaj slučaj vodio u domaćem pravnom sistemu - ili oslanjajući se samo na domaće pravo ili pozivajući se i na međunarodno pravo (kao što je CEDAW)? Da li biste očekivali razlike da je ovaj slučaj razmatrao Evropski sud za ljudska prava, oslanjajući se na Evropsku konvenciju o ljudskim pravima?

Za slučaj B

- a) Nakon čitanja činjenica koje su podnijeli podnosioci (X i Y), da li postoje razlike u načinu na koji nacionalno pravo u ovom slučaju (ovdje, Ruska Federacija) i u BiH rješavaju nasilje u porodici? Koje su to razlike?
- b) Stavite sebe u ulogu advokata X i Y - koji zakon se primjenjuje na slučajeve nasilja u porodici u vašoj zemlji (razmotrite krivično pravo, krivični postupak, upravno i građansko pravo)? Postoje li pravni lijekovi u vašoj zemlji koji nisu bili dostupni X i Y?
- c) Koje bi obaveze policije ili tužioca bile implicirane da se ovaj slučaj dogodio u BiH?
- d) Zamislite da su se činjenice ovog slučaja dogodile u državi koja je bila potpisnica Istanbulske konvencije – na koje članove biste se pozvali da dokažete neaktivnost države u ovom slučaju?
- e) Koji su potencijalni dokazi o propustu države da ispuni obavezu dužne pažnje u ovom slučaju?
- f) Pregledajte zapažanja te strane ("odbrana") – kako biste vi, kao zastupnici X i Y, odgovorili na ove argumente?
- g) Sada, stavljajući se u ulogu sudije, šta biste odlučili, odnosno gdje biste pronašli kršenja domaćeg i međunarodnog prava?
- h) Preispitati zaključke Komiteta CEDAW. Napominjemo da je Komitet utvrdio kršenja CEDAW-a. Mislite li da bi presuda bila ista da se ovaj slučaj vodi u vašem pravnom sistemu? Šta bi bilo da je slučaj razmatrao Evropski sud za ljudska prava, oslanjajući se na Istanbulske konvencije?

VJEŽBA II

Ova vježba se fokusira na kritičnu prepreku pristupu pravdi za žene – oslanjanje na rodne stereotipe u slučajevima nasilja nad ženama. Svrha je da se od polaznika zatraži da razmotre nekoliko nevjerovatnih primjera rodne pristrasnosti u sudskom odlučivanju i da se osvrnu na naneseu štetu i kako je pravni sistem reagovao u svakom slučaju.

Ciljevi učenja: polaznik će prepoznati uobičajene predrasude/ stereotipizirano donošenje odluka (kao što je okrivljavanje žrtve u slučajevima nasilja nad ženama, nerazumijevanje dinamike seksualnog nasilja/silovanja, dezinformacije o pristanku u takvim slučajevima itd.) i početi dešifrirati odakle dolaze ovi stereotipni pojmovi, kao i štetu koju uzrokuju. Polaznik, također, treba da osmisli potencijalne odgovore na takvu rodnu pristrasnost i način na koji oni, kao pravni profesionalci, mogu da ih preveniraju, ili suzbiju na način da ne prouzrokuju štetu.

Očekivani rezultat: Polaznik će shvatiti da su stereotipi i zablude o seksualnom nasilju (kao i drugim oblicima nasilja nad ženama), nažalost, uobičajene reakcije koje se dešavaju u društvu. Kada ovi stereotipi utječu na donošenje pravnih odluka, to rezultira jednom od najkritičnijih prepreka pristupu pravdi za žrtve rodno zasnovanog nasilja (i također razlog zašto se takvi zločini smatraju latentnim). Polaznik će shvatiti da je odgovornost pravnih stručnjaka da osiguraju da pristrasnost i oslanjanje na stereotipe u tumačenju dokaza i primjeni zakona ne budu dio pravnog donošenja odluka. Trebalo bi da se osjećaju kompetentnim da prepoznaju takvu pristrasnost i stereotipe i da spriječe da se to dogodi u njihovom vlastitom donošenju odluka i u pravnim procesima općenito.

Sadržaj/teme: Navedena su tri primjera, a edukator može zatražiti od polaznika da razmotri jedan ili sva tri, ili može da izabere druge problematične slučajeve. Edukator podstiče polaznika da razmišlja o tome šta se krije iza sudskih odluka, koji su određeni stereotipi koji se jačaju, nanese šteta, kao i reakcije javnosti koje su uslijedile. *Svrha vježbe nije da se preispita sudsko donošenje odluka za cijeli slučaj, već da se fokusiraju na primjere kako rodni stereotipi mogu nepropisno utjecati na sudske postupke.*

Španija¹: (slučaj “čopor vukova”) Godine 2018. petorica muškaraca optužena su za grupno silovanje 18-godišnjakinje. Proglašeni su krivima za lakše krivično djelo “kontinuirano seksualno zlostavljanje”, ali ne i za silovanje. Bilo je nekoliko problematičnih aspekata slučaja. Na primjer, krivično djelo silovanja, prema španskom zakonu, mora uključivati nasilje ili zastrašivanje. Branilac je tvrdio da je žrtva pristala, koristeći telefonski video-snimak na kojem se vidi da je žrtva nepokretna i zatvorenih očiju kao dokaz da nije bilo nasilja/zastrašivanja. Odbrana je dostavila i dokaze, dobijene od privatnog detektiva, o žrtvi koja se smiješila sa prijateljima nekoliko dana nakon incidenta. Sutkinja je utvrdila da je “pasivnost” žrtve značila da nije bilo silovanja. Nakon presude u Španiji su uslijedili široki javni protesti i pozivi na izmjenu zakona o seksualnim deliktima. Vrhovni sud je 2019. godine ukinuo presudu i povećao kazne sa devet na 15 godina. Zakon o krivičnim djelima silovanja i seksualnog zlostavljanja je trenutno u fazi revizije i može biti izmijenjen.

1 <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/26/protests-spain-five-men-cleared-of-teenagers-gang-rape-pamplona>

Italija²: Godine 2016. prvostepeni sud osudio je dvojicu muškaraca za silovanje 22-godišnje žene (koja je porijeklom iz Perua). Apelacioni sud je 2017. godine ove muškarce oslobodio optužbi. Obrazloženje apelacionog suda (vijeće od trojice sudija) uključivalo je činjenicu da iskaz žrtve nije vjerodostojan, jer je bila ružna/"previše muževnog izgleda" da bi bila poželjna (na osnovu toga što su sudije vidjele njenu fotografiju i izjava optuženih da ih nije privlačila). U predmetu su postojali forenzički dokazi da je žrtva imala povrede koje su u skladu sa silovanjem i da je bila drogirana. Vrhovni sud je 2019. godine naložio ponovno suđenje. Ministarstvo pravde naložilo je ispitivanje presude.

Sjeverna Irska³: U suđenju 2018. godine u kojem je 17-godišnja djevojka optužila 27-godišnjeg muškarca za silovanje ključno pitanje je bilo da li je žrtva pristala na bilo kakve seksualne radnje. U završnom obraćanju poroti braniteljica je dala sljedeću izjavu: "Da li dokazi poništavaju mogućnost da ju je optuženi privlačio i da je bila otvorena da se sa nekim sretne i bude sa nekim? Morate pogledati kako je bila obučena. Nosila je tange [donje rublje] sa čipkastim prednjim dijelom." Nakon vijećanja porota je oslobodila optuženog. Nakon toga uslijedili su masovni protesti i izjave u kojima se osuđuje presuda u parlamentu. Slučaj je na kraju doveo do toga da je Odbor za krivično pravosuđe naručio nezavisnu reviziju zakona i procedura u vezi sa seksualnim deliktima u Sjevernoj Irskoj.

Za diskusiju:

- Šta je problematično u svakom od slučajeva? Koji su specifični rodni stereotipi ili zablude o seksualnom nasilju? Zašto je ova praksa problematična?
- Razmotrite kako su stereotipi i mitovi o silovanju i seksualnom nasilju ojačani u svakom od ovih slučajeva. Da li je to bilo putem pravnih argumenata, odluke suda ili čak u samim zakonima? Koje su razlike u pogledu utjecaja na slučaj kada rodni stereotipi imaju različite "izvore"?
- Da li pravno odlučivanje ili pravni argumenti u svakom od ovih slučajeva ukazuju na razumijevanje dinamike slučajeva silovanja? Šta se ne razumije?
- Šta je moglo biti drugačije? Stavite se u ulogu tužioca ili sudije (ili drugog relevantnog pravnog stručnjaka) i razmotrite moguće radnje u smislu prigovora, instrukcija porote, vlastitog vijećanja, zakonskih izmjena itd.
- Da se bilo koji od ovih slučajeva dogodio u BiH, šta bi se moglo učiniti da se "pošalje signal" da su rodna pristrasnost i oslanjanje na rodne stereotipe neprihvatljivi (npr. postoje li disciplinski postupci? Šta je sa nezavisnim istragama ili procesima pravne reforme?).
- Ova tri primjera bila su predmet nacionalnih protesta i praćena su u međunarodnoj štampi. Šta mislite zašto se ovo dogodilo? Mislite li da su ovi slučajevi netipični, ili da sadrže neke poznate elemente?

2 <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/11/men-acquitted-of-charges-because-victim-judged-too-masculine>

3 <https://www.nytimes.com/2018/11/15/world/europe/ireland-underwear-rape-case-protest.html>

- Možete li smisliti načine na koje pravni sistem (i profesionalci u njemu) mogu biti proaktivniji u rješavanju rodno stereotipa i pristrasnosti u slučajevima poput ovih, koji nanose znatnu štetu (žrtvi, ali i generalno potkopavaju povjerenje u institucije)?

VJEŽBA III: Korištenje rodno osjetljivih praksi u stvarnom životu

Svrha ove vježbe je da podstakne polaznike da se stave u kožu korisnice pravde – naprimjer, žrtve rodno zasnovanog nasilja – kako bi se identificirale prepreke pravdi koje se mogu otkloniti.

Ciljevi učenja: Polaznik treba da sagleda sopstvenu praksu i radni prostor očima žene koja pokušava da pristupi pravdi. Oni treba da kritički analiziraju svoje radno okruženje i identifikuju potencijalne prepreke pristupu pravosuđu i sistemima ili praksi koje bi se mogle poboljšati. Cilj nije da polaznik pronađe greške sudija, tužitelja, policije ili drugog osoblja, već da holistički sagleda vrste problema sa kojima se može susresti žena koja pokušava da pristupi pravdi.

Očekivani rezultat: Polaznik će primijeniti ono što je naučio iz kursa kako bi identifikovao konkretne oblasti koje se mogu poboljšati u radnom okruženju. Potencijalno, polaznici koji su iz istog suda/tužilaštva mogli bi zajedno raditi ovu vježbu, a polaznik bi, također, mogao uključiti druge profesionalce u ovu takozvanu reviziju.

Sadržaj/teme: Vježba bi mogla imati oblik “mini rodne revizije” u kojoj polaznik kritički ispituje radno okruženje (ne samo fizički prostor već i politike, procedure itd.) iz perspektive hipotetičke žene korisnice pravde. Sljedeći korak bi bio da polaznik izvještava o tome šta su utvrdili (bilo pojedinačno ili u grupnom okruženju) i da razvije preporuke za poboljšanja.

Vježbe: Edukator traži od polaznika da izvrši kritički pregled vlastitog radnog mjesta i da uoči probleme koje je već naučio. Vježba bi se mogla opisati kao “mini rodna revizija”⁴ koja je mnogo manje opsežna od pune revizije, ili bi to mogla biti vježba u kojoj polaznik sebe stavlja u ulogu žene koja pokušava pristupiti pravdi. Edukator i polaznici bi zajedno mogli izraditi kontrolnu listu za ovu rodnu reviziju, koristeći dolje navedene sugestije i prilagođavajući listu funkcijama/pozicijama polaznika (tj. da li su tužioci, parnične ili krivične sudije). Edukator treba da podstiče polaznika da ne gleda samo fizički prostor već i, koliko je to moguće, znanje i postupke ljudi u kancelariji (npr. pomoćnici tužioca, službenici u sudu, sudski izvršitelji itd.), procesi, politike itd.

Kontrolna lista:

- Pregled politike, procedura i procesa iz perspektive rodne osjetljivosti/neutralnosti/rodne sljepoće (tj. postoje li interna uputstva ili smjernice za intervjuisanje žrtve rodno zasnovanog nasilja?);
- Poznavanje osoblja i osjetljivost na rodna pitanja (tj. da li osoblje ima adekvatno razumijevanje za potrebe žena kao korisnica pravde? Postoji li obuka za osoblje?);
- Razmislite o fizičkom prostoru (tj. da li su dostupne informacije koje se posebno od-

4 <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/methods-tools/gender-audit>

nose na potencijalna pitanja za korisnice pravde – kao što su brošure, leci ili preporuke za lokalne službe? Postoje li odvojene čekaonice za ljude koji dolaze u kancelariju/sud sa djecom? Da li se vodi računa o sigurnosnim pitanjima?)...

Za diskusiju:

- Koji su bili vaši glavni zaključci iz “mini rodne revizije” u pogledu pristupa žena pravdi? Da li vas je nešto iznenadilo? Šta je to bilo?
- Gdje ste najčešće nalazili potencijalne prepreke za pravdu? Jesu li one bile vezane za procedure ili sam prostor ili nešto drugo?
- Šta mislite koji su konkretni koraci potrebni za poboljšanje pristupa pravdi za žene u vašem radnom okruženju?
- Kako biste okarakterisali ove barijere u smislu da ih sami možete riješiti?
- Da li biste trebali raditi sa drugima kako biste poboljšali situaciju za žene korisnice pravde? Ako jeste, s kim? Koja podrška ili resursi bi vam bili potrebni za rješavanje ovih prepreka? Šta možete planirati u smislu osiguravanja da imate potrebnu podršku i resurse?
- Šta mislite kako bi prošla ova vježba da ste je završili na početku treninga? Mislite li da biste imali drugačiju perspektivu o pristupu žena pravdi, jer se to odnosi na vaše radno okruženje?

EVALUACIJA I IZLAZNO TESTIRANJE

Cilj ove završne sesije je da se zatvori proces obuke: izvuku konačna zapažanja, prikupe postignuća u učenju, evaluiraju rezultati i identifikuju koraci za budućnost, kako bi se učenje integrisalo u svakodnevni rad pravnog praktičara. Glavni cilj je evaluacija učenja, razmišljanje o utjecaju i prenošenje učenja u svakodnevni rad polaznika.

Pitanja za refleksiju:

- Koje su to stvari/prakse koje sam već radio, ali sam postao svjesniji njihove važnosti u pogledu pristupa žena pravdi?
- Postoje li neke dodatne stvari koje ću učiniti drugačije nakon ovog procesa?
- Šta bih mogao učiniti u budućnosti da se ženama obezbijedi bolji pristup pravdi?
- Koje slučajeve i primjere sam smatrao/ najkorisnijim za svoju praksu?

KORIŠTENI MATERIJALI

Vijeće Evrope

- Materials on equal access of women to justice <https://www.coe.int/en/web/gender-equality/equal-access-of-women-to-justice>
- The Istanbul Convention (text in all Council of Europe languages) <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/text-of-the-convention>
- Group of experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence (GREVIO) reports <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/>
- S. Choudhry, Women's Access to Justice: A Guide for Legal Practicioners, Vijeće Evrope i Evropska Unija, 2018.
- E. Duban/I. Radačić, Training Manual for Judges and Prosecutors on Ensuring Women's Access to Justice, 2017.
- Z. Csalagovits/E. Duban, Guide for developing a mentoring programme on women's access to justice for legal professionals, 2020.
- Equal access to justice in the case-law on violence against women before the European Court of Human Rights, 2015: <https://rm.coe.int/1680597b16>

Evropski sud za ljudska prava

- Case law (HUDOC database) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
- Factsheet on violence against women https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Violence_Woman_ENG.pdf
- Factsheet on domestic violence https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Domestic_violence_ENG.pdf
- Factsheet on gender equality https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Gender_Equality_ENG.pdf
- European Programme for Human Rights Education for Legal Professionals (HELP) online courses: <http://help.elearning.ext.coe.int>

Izvori o rodnoj statistici

- UNDP Human Development reports, data and country profiles <http://www.hdr.undp.org/en> <http://www.hdr.undp.org/en/data>
- UNECE Gender statistics database <https://w3.unece.org/PXWeb/en> <https://w3.unece.org/PXWeb/ru>
- World Bank databank <https://databank.worldbank.org/source/gender-statistics>

Nacionalne statistike

- CEDAW Committee
- General recommendations (including on women's access to justice and violence against women) <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>
- Jurisprudence <https://juris.ohchr.org/en/search/results?Bodies=3&sortOrder=Date>

Ostalo

- Zaštita žena od nasilja u pravosudnom sistemu Bosne i Hercegovine: Analiza praćenja krivičnih i prekršajnih postupaka u oblasti zaštite od rodno zasnovanog nasilja u BiH (Fondacija "Udružene žene" Banja Luka i Centar ženskih prava Zenica, 2020), <https://cenppz.org.ba/wp-content/uploads/2020/12/Analiticki-izvjestaj.pdf>

PITANJA ZA ULAZNO I IZLAZNO TESTIRANJE

1. Šta, prema Vašem mišljenju, podrazumijeva koncept *pristupa pravdi za žene*?
2. Da li smatrate da se žene suočavaju sa dodatnim preprekama pristupu pravdi (mimo onih koje se odnose na sve građane bez obzira na spol i rod)? Ako smatrate da se suočavaju, koje su to prepreke?
3. Da li se neke od tih prepreka odnose na Vašu profesiju i da li biste Vi svojim profesionalnim angažmanom mogli utjecati na smanjivanje ili eliminaciju nekih od tih prepreka?
4. Koji su relevantni međunarodni pravni izvori za oblast pristupa žena pravdi?
5. Da li je moguće pozvati se na međunarodno pravo ili standarde, naprimjer, u razvijanju pravnih argumenata, predstavljanju pravnog obrazloženja, ili u presudama u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem?
6. Smatrate li da u svom radu primjenjujete rodno osjetljiv pristup? Rodna osjetljivost znači priznavanje postojanja rodnih jazova i strukturnih nejednakosti i osjetljivost na različite potrebe žena i muškaraca u pravnim sistemima. Možete li se prisjetiti bilo kojeg primjera rodno osjetljivog donošenja odluka iz Vašeg ličnog iskustva, ili u pravnim odlukama s kojima ste upoznati?
7. Da li je, prema Vašem mišljenju, primjena rodno osjetljivog pristupa izazovna u Vašem profesionalnom radu? I ako jeste, zašto i šta konkretno predstavlja najveće izazove?
8. Smatrate li da je za dokazivanje izvršenog djela silovanja značajno da li je žrtva pružala aktivan otpor napadaču?
9. Može li postojati diskriminacija ako se muškarci i žene formalno jednako tretiraju?
10. Predstavlja li nasilje nad ženama oblik diskriminacije? Obrazložite odgovor.

ZAVRŠNI TEST: STUDIJA SLUČAJA

Napomena za edukatora: Studija slučaja obuhvata analizu stvarnog predmeta koji se vodio pred Evropskim sudom za ljudska prava - *M.C. protiv Bugarske* (predstavka broj 39272/98), presuda od 4. decembra 2003. (konačna 4. marta 2004. godine), par. 153, 164-166, 181-185. Slučaj je skraćen i datumski prilagođen. Polaznicima ne treba saopštavati o kojem predmetu se radi prije nego što završe studiju slučaja.

Napomena za polaznika: Završni test obuhvata studiju slučaja. Potrebno je da, nakon pažljivog i detaljnog čitanja činjenica slučaja, izvršite njegovu analizu, dajući obrazložene odgovore na sljedeća pitanja:

1. Koje je primjenjivo pravo (domaće i međunarodno)?
2. Koji su relevantni međunarodni standardi primjenjivi na dati slučaj?
3. Da li uočavate manjkavosti u postupanju profesionalaca u datom slučaju (istražitelji, policija, tužilaštvo)? Ako uočavate manjkavosti, ukažite na njih i povežite ih sa prethodno predstavljenim međunarodnim standardima?
4. Šta smatrate da je relevantno za dokazivanje da je izvršeno krivično djelo silovanje u svjetlu primjenjivih međunarodnih standarda? Da li postoji odstupanje u odnosu na domaće pravo?
5. Kakav biste Vi zaključak izveli iz cjelokupnog slučaja da ste bili postupajući sudija/tužilac?

Činjenice slučaja:

Dana 31. jula 2015. godine podnositeljicu predstavke (H.L.), staru 14 godina (što je bila dob za pristanak na seksualni odnos u Bugarskoj), pozvao je 20-godišnji poznanik (A.) da ide sa dvojicom njegovih prijatelja P. i V.A. u disko-bar, udaljen 17 km od njene kuće. H.L. je pristala pod uslovom da se vrati kući do 23 sata te noći. Podnositeljica predstavke je prethodno srela P. u disko-baru i jednom je plesala s njim. A. je bio stariji brat njenog druga iz razreda. Nakon odlaska u disko-bar, A je predložio grupi da se zaustave kod obližnjeg rezervoara da se kupaju. Iako se

H.L. tome usprotivila, odvezli su se do rezervoara. Nakon što su stigli tamo, H.L. je ostala u autu dok su ostali izašli. Ubrzo nakon toga P. se vratio, sjeo na prednje sjedište automobila pored H.L. i počeo da je ljubi. Podnositeljica predstavke je kasnije istražnim organima izjavila da je bila uplašena i posramljena i da nije imala snage da se nasilno odupre ili vrišti. Njeni pokušaji da potisne P. bili su neuspješni, jer je on bio mnogo jači. P. ju je djelimično skinuo i prisilio na seksualni odnos sa njim. P. je kasnije rekao istražnim organima da je seks bio sporazuman. Iste noći, oko 3 sata, grupa je otišla u obližnji grad u kojem su rođaci V.A. imali kuću. Dok je bio tamo, H.L. je ostala blizu A., jer je on bio brat njene drugarice iz razreda i vjerovala je da će je zaštititi. Umjesto toga, A. je prisilio H.L. da ima seksualni odnos sa njim na krevetu. H.L. je molila A. da prestane, ali se nije fizički opirala. A. je kasnije istražnim organima rekao da je seks bio sporazuman.

Kasnije tog jutra majka H.L. ju je pronašla u kući rođaka V.A. Podnositeljica predstavke i njena majka otišle su direktno u lokalnu bolnicu, gdje su upućene da vide sudskomedicinskog vještaka. Podnositeljica predstavke je pregledana oko 16 sati. Pregledom je utvrđeno da joj je himen svježe pocijepan. Ispitivači su, također, zabilježili modrice na vratu podnositeljke predstavke, dimenzija 35 mm sa 4 mm, i četiri male modrice ovalnog oblika.

Deset dana kasnije porodica je odlučila da podnese formalnu prijavu o silovanju. Podnositeljica prijave je 11. avgusta 2015. godine dala pismenu izjavu o događajima od 31. jula i 1. avgusta. Istog dana P. i A. su uhapšeni i dali su pismene izjave. Tvrdili su da je podnositeljica predstavke imala seksualni odnos sa njima svojom slobodnom voljom. Dvojica muškaraca su puštena.

Policijski službenik je 25. avgusta 2015. godine sačinio zapisnik i spis prosljeđio nadležnom tužiocu. Nadležni tužilac je 14. novembra 2015. godine započeo istragu i predmet ustupio istražitelju koji nije preduzeo nikakve radnje u vezi sa predmetom do novembra 2016. godine. Istražitelj je svoj rad na predmetu završio 18. decembra 2016. godine. Istražitelj je pripremio izvještaj u kojem se navodi da nema dokaza da su P. i A. koristili prijetnje ili nasilje, te je predložio da tužilac zatvori predmet. Nakon što je utvrdio da početna istraga nije bila objektivna, temeljita ili potpuna, tužilac je naložio dodatnu istragu. Drugi istražitelj je ponovo predložio da se slučaj zatvori.

Tužilac je 17. marta 2017. godine naredio da se zatvori krivična istraga. Utvrdio je, između ostalog, da upotreba sile ili prijetnje nije utvrđena van razumne sumnje. Konkretno, nije utvrđen otpor podnositeljice predstavke, niti pokušaji da zatraži pomoć od drugih. U rješenju tužilaštva od 14. maja 2017. godine se navodi: "Tačno je da su, kao što se vidi iz izvještaja sudskopsihijatrijskih vještaka, mlada dob podnositeljice predstavke i njen nedostatak životnog iskustva značili da ona nije

bila u stanju da potvrdi stabilan niz uvjerenja, odnosno da čvrsto pokaže svoju nespremnost da stupi u seksualni kontakt. Međutim, ne može postojati krivično djelo prema [...] Krivičnom zakoniku, osim ako je podnositeljka prijave bila prisiljena na spolni odnos uz primjenu fizičke sile ili prijetnje. To pretpostavlja otpor, ali u ovom konkretnom slučaju nema dokaza o otporu. P. i A. su mogli biti krivično odgovorni samo ako su shvatili da su imali seksualni odnos bez pristanka podnositeljke prijave i ako su koristili silu ili prijetili upravo s ciljem da imaju seksualni odnos protiv volje podnositeljke prijave. Nema dovoljno dokaza da se utvrdi da je podnositeljka prijave pokazala nespremnost za seksualni odnos i da su P. i A. koristili prijetnje ili silu.”

H.L. je na navedenu odluku izjavila žalbu, koja je odbijena kao neosnovana. U odluci tužilaštva od 24. juna 2017. godine ponovljeni su zaključci iz prethodne odluke. Također je navedeno: “Ono što je odlučujuće u ovom predmetu jeste da nije utvrđeno van razumne sumnje da je fizička ili psihička sila upotrijebljena protiv podnositeljke prijave i da se seksualni odnos dogodio protiv njene volje.”

Vijeće Evrope je vodeća organizacija za zaštitu ljudskih prava na kontinentu. Sastoji se od 46 država članica, uključujući sve članice Evropske unije. Sve države članice Vijeća Evrope potpisnice su Evropske konvencije o ljudskim pravima, sporazuma koji ima za cilj da zaštiti prava čovjeka, demokratiju i vladavinu prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primjenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int